

E.H. Carr
Vad är historia

Original: *What Is History?* (1961)

Översättning: Birgitta Andersson

Utgiven på svenska av Bokförlaget Prisma 1965

Innehåll

Inledning.....	1
1. Historikern och hans fakta.....	6
2. Samhället och individen.....	17
3. Historia, vetenskap och moral.....	30
4. Kausalitet i historien.....	45
5. Historien som framåtskridande.....	56
6. Den vidgade horisonten.....	69

Se även Isaac Deutschers recension av denna bok: [Mellan det förflutna och framtiden](#)

Inledning

Synen på historieforskningens uppgift har skiftat under olika tider. Kravet att historikern skall söka sanningen och ingenting annat är ganska nytt och restes av den tyske historikern Ranke i början av 1800-talet. Han hävdade i en berömd och ofta citerad sats att historieforskningens mål enbart var att fastställa "wie es eigentlich gewesen".

Termen "historia" är — som många gånger påpekats — dubbeltydig på det sättet att den kan betyda dels ett skeende eller en serie av händelser och dels det vetenskapliga studiet av detta skeende eller dessa händelser. Denna oklarhet återkommer i termen "historiefilosofi", som dels kan betyda filosofisk spekulering över det historiska skeendets lagar, mening och mål, dels avse en filosofisk undersökning av begrepps- och teoribildning inom historieforskningen. Historiefilosofi i denna senare betydelse har tilldragit sig ett stort intresse bland analytiska filosofer, och under de senaste decennierna har en livlig och värdefull debatt förts om metodiska och teoretiska problem i historieforskningen. Det är många olika problem som diskuterats; några av dem skall belysas i det följande.

I en historisk undersökning kan man ofta särskilja två moment: källkritisk analys (som ibland kallas "historisk forskning") med vars hjälp man söker få fram säkra data, och sammanbindning eller tolkning av dessa data (vilket ibland kallas "historieskrivning").

Från källkritisk synpunkt är det viktigt att skilja mellan *kvarlevor från händelser och berättelser om händelser*. Dokument som har ingått som delar i det historiska händelseförloppet, t. ex. köpeavtal, fredstraktater o. d., är kvarlevor från händelser. Med berättelser om händelser avses däremot t. ex. krönikor som berättar om köpeavtal och freder. Distinktionen kan vara svår att tillämpa i vissa fall, eftersom berättelser om händelser kan innehålla mer eller mindre fragmentariska kvarlevor.

Det bör betonas, att distinktionen mellan kvarlevor och berättelser gäller historikerns användning av källorna; en och samma källa, t. ex. Saxos *Gesta Danorum* eller vilken annan berättande källa som helst, kan därför klassificeras både som kvarleva och som berättelse, beroende på vad som undersöks. Historikern kan betrakta den som en kvarleva från författarens tid och miljö, men han kan också utnyttja den som en berättelse om de händelser i det förflutna författaren skildrar. I det förra fallet använder han källan för att kasta ljus över författarens samhälle. I det senare fallet begagnas källan för att studera det som berättelsen ifråga handlar om.

Vem var den drivande kraften vid Stockholms blodbad? Detta är en klassisk stridsfråga i nordisk historieskrivning, och diskussionen har i första hand just gällt källornas bevisvärde och klassificering. Det finns följande huvudkällor: ett dombrev som utfärdades av en andlig domstol omedelbart före blodbadet, en anklagelseskrift av Gustav Trolle som ingick i dombrevet och en berättelse av tre kaniker (avgiven några år senare inför Gustav Vasa), vilka enligt vissa forskare varit bisittare i den ovannämnda andliga domstolen. Då historikern skall bedöma dessa källors bevisvärde är det en mängd komplicerade problem han har att ta ställning till.

När det gäller att bedöma värdet hos skriftliga kvarlevor från händelser, måste historikern först och främst undersöka om dokumenten är äkta eller förfälskade, och om de är utkast, original eller avskrifter. Krönikor och andra berättande källor kan inte användas utan ingående och kritisk granskning med en källkritisk metodik som med åren blivit alltmera förfinad och komplicerad. Historikern söker genom omsorgsfulla jämförelser kartlägga innehållet i de berättelser (berättande källor) han har till sitt förfogande. Är källorna primära eller sekundära? Vem är avsändare och vem är mottagare? Historikern måste också söka fastställa tidpunkten

för författandet, avsändandet och mottagandet. Han måste vidare avgöra om källorna till vissa delar innehåller fragment av — eller är baserade på — primära källor eller kvarlevor.

Det är speciellt viktigt för historikern att klarlägga om och vilken utsträckning de källor han utnyttjar är tendentiösa. (Att en berättelse om en händelse är tendentiös innebär inte att historikern inte kan eller får använda den — men när källan utnyttjas, måste man ta hänsyn till tendensen.) Vilken eller vilka avsikter har författaren haft med sin berättelse? Man måste undersöka vad författaren baserar sina uppgifter på. Har han t. ex. själv bevittnat de händelser han skriver om? Eller bygger hans framställning på äldre uppgifter, kvarlevor eller muntliga meddelanden? Vem har i så fall lämnat dem? Alla dessa frågor är relevanta vid bedömningen av berättande källors bevisvärde, och ett kritiskt utnyttjande av vittnespsykologins arbetsmetoder och resultat kan här vara fruktbart.

Konsekvent och skicklig tillämpning av källkritisk metodik har visat sig kunna kasta ett helt nytt ljus över traditionella historiska problem och föreställningar. Utmärkta exempel på detta finns samlade i Erik Lönnroths *Från svensk medeltid*, Stockholm 1959, Curt Weibulls *Källkritik och historia*, Stockholm 1964, samt i den av Birger Sallnäs redigerade *Tvistefrågor i svensk historia*, Stockholm 1964.

När historikern granskat det tillgängliga materialet med källkritiska metoder, har han fått fram ett antal mer eller mindre väl bekräftade fakta men inte en framställning av ett historiskt skeende. Fakta måste tolkas, och tolkningsprocessen innehåller vissa subjektiva moment, eftersom historikern i sitt arbete företar ett urval på flera nivåer.

Historikerns urvalsproblem omfattar bl.a. val av ämne, material, metoder, fakta, tolkningshypoteser. Valet av ämne och problem i en rad kända historiska arbeten speglar den andliga och politiska situationen i det samhälle där historikern levt och verkat. Det tillgängliga materialet är mycket omfattande för vissa perioder (t.ex. för nyare tiden) men magert för andra (t.ex. antiken och medeltiden). Om materialet är omfattande tvingas historikern företa något slag av urval. Är materialet däremot magert, ställs historikern inför delvis andra problem. Materialet för antiken och medeltiden är inte bara magert utan också ensidigt. Vår bild av t.ex. 400-talets Grekland är såsom E. H. Carr påpekar utformad av en liten grupp människor i Aten.

De intressantaste urvalsfrågorna torde dock knappast gälla historikerns val av problem eller material utan valet av fakta och av tolkningshypoteser. När historikern valt problem och material och bearbetat materialet med källkritiska metoder, har han fått fram ett antal fakta. Men fakta talar inte för sig själva; de måste tolkas, ordnas i något sammanhang. Historikern kan få fram en nästan oöverskådlig mängd fakta om vad som inträffade före t.ex. den ryska revolutionen 1917 eller riksdagshusbranden i Berlin 1933. Vilka fakta är historiskt intressanta? Vilken tolkningshypotes är mest fruktbar?

Även om två historiker sysslar med samma problem och har samma källmaterial till sitt förfogande, kan deras skildringar eller rekonstruktioner av det historiska händelseförloppet vara mycket olika varandra. Den ene kan t.ex. föreslå en ekonomisk tolkning av samma förlopp som den andre tolkar kyrkopolitiskt eller ideologiskt.

Valet av fakta betingas delvis av valet av tolkningshypotes. Många olika faktorer tycks spela in och påverka detta val; det förefaller vara svårt att peka på några entydiga urvalsprinciper. I allmänhet torde det vara riktigt att säga att historikerns val av problem, material, metoder, fakta och tolkningshypoteser vägleds av en intuitiv uppfattning om vad som är vetenskapligt väsentligt. Denna intuitiva uppfattning är emellertid inte alltid oberoende av samtida tänkesätt och värderingar, vilket belyses av undersökningar av hur framställningarna av t.ex. Engel-

brekt, Napoleon och Bismarck skiftat under olika epoker.

Värderingar kan smyga sig in i historievetenskapliga arbeten på flera sätt, inte bara genom historikerns val av ämne etc., utan också genom det språk han använder. Mycket få ord i vardagsspråket är exakta och känslomässigt neutrala. De har genom användning i olika situationer fått en benägenhet att framkalla gillande och ogillande, och de används därför för att uttrycka och påverka attityder, vilket är ett från politiska debatter välbekant faktum.

Historiker kan uttrycka värderingar genom att använda värdeladdade ord för att beskriva t.ex. personers karaktärer, deras handlingar, beslut och motiv. Den handlande kan sägas vara ”slösaktig”, ”ekonomiskt oförsiktig” eller ”generös” — orden har olika klang men kan användas för att beskriva i stort sett samma beteende. Det ord man väljer visar vilka attityder man har till den man talar om. Om en historiker skriver att orsaken till drottning Kristinas abdikation var hennes avfall från protestantismen, så uttrycker han genom ordet ”avfall” en negativ värdering av drottningens beteende. Ett neutralare uttryck vore t.ex. ”övergång”. Diskuterar två historiker om Gustav III var en ”upplyst monark” eller en ”despot”, så kan deras oenighet gälla historiska fakta, men den gäller förmodligen också värderingar av dessa fakta. En historiker som strävar efter att realisera Rankes tidigare citerade ideal — att fastställa ”wie es eigentlich gewesen” och ingenting annat — måste därför kritiskt studera det språk han själv använder.

Det är viktigt att skilja mellan å ena sidan ”Napoleon var en skurk” eller ”Gustav Trolle är moraliskt klandervärd för sin roll i Stockholms blodbad” och å andra sidan ”Napoleon betraktades av eftervärlden som en skurk” respektive ”Gustav Trolle klandrades moraliskt av samtida författare för sin roll i Stockholms blodbad”. De båda första påståendena uttrycker moraliska värderingar. De båda senare beskriver däremot eftervärldens syn på Napoleon respektive samtidens syn på den roll Gustav Trolle spelade vid Stockholms blodbad.

Värderingar i historievetenskapliga arbeten kan vara av olika slag: dels metodiska värderingar, som kan gälla vilka problem som är väsentliga och vilka metoder som är lämpligast för att lösa dessa problem, dels politiska och moraliska värderingar av beslut och samhällsförhållanden etc. Det är självfallet viktigt att skilja mellan olika slag av normer och värderingar när man diskuterar om historieforskningen bör vara värderingsfri.

När man med hjälp av källkritisk metod utmönstrat osäkra källor har man fått fram indicier som kan användas som stöd för eller emot tolkningar av det historiska skeendet. Undersökningar av argumentationer för och emot sådana tolkningar antyder nya och intressanta forskningsuppgifter för deskriptiva vetenskapsteoretiker, nämligen en kartläggning av principerna för värdering av olika typer av indicier.

Antag att en historiker har tre indicier A, B och C för en viss hypotes, t.ex. att Gustav Trolle var den drivande kraften vid Stockholms blodbad. Frågan är nu: vilket bevisvärde har dessa indicier? Denna fråga kan inte besvaras innan man bl.a. undersökt hur indicierna förhåller sig till varandra. Är de oavhängiga av varandra? Hur väl är de bestyrka? Är vart och ett av indicierna tillräckligt för att bevisa hypotesen ifråga? Är de tillsammans tillräckliga för att bevisa den?

Det bör vidare betonas att graden av trovärdighet hos en hypotes (i förhållande till vissa indicier) inte enbart beror på närvaron av ett antal indicier som talar för denna hypotes, utan också på följande två omständigheter: om det finns några indicier som talar emot hypotesen, och om det finns indicier som talar för eller emot rivaliserande hypoteser.

Historikern har här att ta ställning till komplicerade problem, eftersom han i allmänhet har många olika slag av indicier för och emot sina hypoteser. Det förefaller vara en viktig uppgift att beskriva hur historiker går till väga för att bedöma och summera bevisvärdet hos olika slag av indicier och indiciekedjor. Dessa problem gäller självfallet inte enbart historia. De är aktuella inom alla historiska discipliner och inom juridiken, där de f.ö. tilldragit sig en viss uppmärksamhet; se P. O. Ekelöfs uppsats *Free evaluation of evidence* (Scandinavian Studies in Law 1964), som i huvudsak överensstämmer med samme författares *Rättegång*, 1963, fjärde häftet, s. 17-35.

Är principerna för bevisvärdering i historieforskningen ännu så länge ett outforskat område, så är däremot historiska kausalförklaringar något som under de senaste decennierna diskuterats ganska ingående, även om åtskilligt fortfarande återstår att göra. Historiker söker för det första finna flera orsaker till att en händelse inträffade, och för det andra ordnar de i allmänhet dessa orsaker i något slags rangordning från ”den viktigaste orsaken” till mer och mer perifera ”bidragande orsaker”. Vilka principer använder historikern när han väljer ut orsaker och graderar deras vikt? Vill man besvara denna fråga är det lämpligt att studera historiska tvistefrågor (t.ex. vilka orsakerna var till drottning Kristinas abdikation) och kartlägga de argument som anförts för och emot olika ståndpunkter.

Det torde vara omöjligt att föra en ordnad diskussion om dessa svåra och kontroversiella frågor utan att beakta några av de distinktioner som gjorts mellan olika betydelser av det mångtydiga ordet ”orsak”. Satsen ”A är orsak till B” kan ges många olika tolkningar. Man bör bl.a. skilja mellan 1) ”A är en nödvändig betingelse för B”, dvs. om A inte föreligger, så föreligger inte B; 2) ”A är en tillräcklig betingelse för B”, dvs. om A föreligger, så föreligger B; 3) ”A är ett moment i en tillräcklig betingelse för B”, dvs. A är en tillräcklig betingelse för B, under förutsättning att X, Y och Z föreligger jämte A.

Då en historiker söker fastställa orsakerna till att en viss händelse inträffat, är han uppenbarligen inte intresserad av att formulera alla nödvändiga betingelser för denna händelse. Det var t.ex. en nödvändig betingelse för revolutionen i Ryssland att landet var befolkat och att det fanns syre i luften. Likväl skulle ingen historiker påstå att revolutionen inträffade därför att Ryssland var befolkat och därför att det fanns syre i luften. Det historikern gör är snarare att han väljer ut några moment i en tillräcklig betingelse, som han finner vara särskilt betydelsefulla. Då man diskuterar orsakerna till revolutionen i Ryssland, kan man — som E. H. Carr framhåller i denna bok — nämna Rysslands många militära motgångar, den ryska ekonomins sammanbrott under krigets påfrestningar, bolsjevikernas effektiva propaganda, tsarregimens misslyckade jordbrukspolitik, koncentrationen av ett utarmat proletariat i Petrograds fabriker och det faktum att Lenin visste vad han ville och att ingen av hans motståndare gjorde det.

Med hjälp av politiska, doktrinära, metodiska och andra urvalsprinciper väljer historikerna bland dessa och andra möjliga orsaker och graderar deras kausala relevans. Då historiker är oeniga om vad som var den ”viktigaste orsaken” till att en händelse i det förflutna inträffade, kan de vara oeniga om fakta men i vissa fall också om värderingar av dessa fakta: om vilka ändelser som borde kunnat undvikas, om vem som skall tillskrivas ansvar för det som inträffade, om vilka typer av orsaker som av andra (metodiska, ideologiska) skäl är särskilt intressanta. Det skulle t.ex. vara lärorikt att studera och jämföra revolutionära och revisionistiska, pro-kommunistiska och antikommunistiska, källkritiska och traditionalistiska framställningar av orsakerna till den ryska revolutionen.

Litteraturen om historieforskningens teori och praktik är omfattande. I det följande ges ett litet urval arbeten om historiefilosofins utveckling samt om några aktuella vetenskapsteoretiska

och metodiska problem i historieskrivningen.

Bland litteraturen om historiefilosofins utveckling kan man nämna Gunnar Aspelins *Tanke-linjer och trosformer* (2 uppl., Stockholm 1955), som innehåller en översikt över modern historiefilosofi fram till Croce. Tiden efter Croce behandlas i Gunnar Fredrikssons uppsats "Modern historiefilosofi", tryckt i *Idé och Handling, Festskrift till Ernst Wigforss*, Stockholm 1961. Denna uppsats innehåller dessutom en redogörelse för den kritik som analytiska filosofer under senare år riktat mot den spekulativa historiefilosofin, alltså mot försöken att finna och fastställa lagar, mening och mål för det historiska skeendet. På engelska finns bl.a. W. H. Walshs *Introduction to the Philosophy of History*, rev. uppl. 1958, samt P. Gardiners antologi *Theories of History*, London 1960.

Analytiska filosofer som intresserat sig för historievetenskapens begrepps- och teoribildning har bl.a. studerat kausalförklaringar och generella satser i historievetenskapliga texter. Oxfordfilosofen P. Gardiners bok *The Nature of Historical Explanation*, Oxford 1952, innehåller en översikt över några av de viktigaste problemen i diskussionen kring de historiska förklaringslogikerna. W. Dray har i *Laws and Explanation in History*, Oxford 1957, utförligt kritiserat den s.k. deduktiva modellen för historiska förklaringar. Enligt Hempel, Brodbeck och andra som försökt analysera historiska förklaringar enligt denna modell finns det inte någon principiell skillnad mellan historiska och naturvetenskapliga förklaringar; de har samma logiska struktur, och i båda fallen sägs en händelse vara förklarad om den kan visas vara ett specialfall av en allmän lag Volym III av *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, utgiven av Feigl och Maxwell, University of Minnesota Press 1962, har ägnats studiet av vetenskapliga förklaringar, och den innehåller flera uppsatser som diskuterar historiska förklaringar. En översikt över några centrala vetenskapsteoretiska problem i historieforskningen finns i Nagels bok *The Structure of Science*, London 1961, kap. 15. Ottar Dahl har i *Om årsaksproblem i historisk forskning*, Oslo 1956, gjort en deskriptiv semantisk och vetenskapsteoretisk undersökning av kausala relationer i det historievetenskapliga språket.

Viktiga metodiska och teoretiska problem i historieforskningen behandlas av H. P. Clausen i *Hvad er historie?*, Köpenhamn 1963, och av Ottar Dahl i det stencilerade kompendiet *Innföring i historieforskningens metodelcere*, 2. utg., Universitetsforlaget, Oslo 1965. Hugo Valentin belyser i *Den Huttrade Clio*, Sthlm 1957, historikerns tidsbundenhet. Synpunkter på historisk metodik finns i åtskilliga uppsatser i tidskriften *Scandia*; se t.ex. Curt Weibulls båda uppsatser "Nutida svenska historiker" XV:1, 1943, och "En ny generation svenska historiker", XXI:2, 1951-52; C. A. Hessler: "Aristokratfördomandet. En riktning i svensk historieskrivning", XV:2, 1943; samt Gösta Lindeberg: "K. J. Hartman: Forskarmetoder och forskargärning", IX:1, 1936.

Exempel på framgångsrik tillämpning av källkritiska metoder finns i de tre tidigare nämnda böckerna av Curt Weibull, Erik Lönnroth och Birger Sallnäs. Lauritz Weibulls *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*, som utkom 1911, och t.ex. uppsatsen "Nekrologierna i Lund, Roskildekrönikan och Saxo", *Scandia* I, 1928, är två klassiska exempel på användning av källkritisk metod. Några av Lauritz Weibulls mest kända uppsatser har tryckts om i *Stockholms blodbad och andra kritiska undersökningar*, Stockholm 1965.

Bland de internationella tidskrifter som publicerar artiklar om historiefilosofiska problem bör i första hand *History and Theory* nämnas. Den utger dessutom kontinuerligt värdefulla bibliografier.

Göran Hermerén

1. Historikern och hans fakta

Vad är historia? För att inte någon skall anse frågan meningslös eller överflödigt utgår jag från två uttalanden som rör första respektive andra upplagan av *Cambridge Modern History*. Först ett citat ur den redogörelse John Acton i oktober 1896 lämnade Cambridge University Press för sitt redigeringsuppdrag:

Det är ett enastående tillfälle att på ett för det stora flertalet lämpligt sätt bevara det rika vetande som 1800-talet står i begrepp att lämna efter sig ... Genom en väl genomtänkt arbetsfördelning kommer vi att kunna göra detta, var och en kommer att kunna ta del av de senaste dokumenten och den internationella forskningens mognaste resultat.

En slutgiltig historieskrivning är inte möjlig att åstadkomma i vår generation, men vi kan använda oss av den konventionella historieskrivningen och visa hur långt vi med dess medel kommit på vägen, då nu alla upplysningar finns inom räckhåll och varje problem har blivit möjligt att lösa.¹

Nästan exakt sextio år senare kritiserade sir George Clark i sin inledning till andra upplagan av *Cambridge Modern History* denna Actons och hans medarbetares tro att det en dag skulle bli möjligt att få fram en ”slutgiltig historieskrivning”, och han fortsatte:

En senare generations historiker ser inte fram mot någon sådan möjlighet. De räknar med att deras arbete ständigt kommer att omprövas och förnyas. De anser att kunskap om det förflutna som förts vidare av en eller flera människor har ”bearbetats” av dessa och därför inte kan bestå av odelbara och opersonliga atomer som ingenting kan ändra ... Forskarens uppgift tycks ändlös, och vissa otåliga historiker tar därför sin tillflykt till skepticism eller åtminstone till den sats som säger att eftersom alla historiska bedömningar förutsätter subjektiva synpunkter så är den ena lika bra som den andra, och alltså finns det ingen ”objektiv” historisk sanning.²

En fråga där de lärde säger emot varandra så uppenbart bör det löna sig att forska vidare i. Jag vill gärna vara så med min tid att jag erkänner att allt som skrevs på 1890-talet måste vara nonsens. Men jag har ännu inte blivit så avancerad att jag anser att allt som skrevs på 1950-talet måste vara värdefullt. Det bör redan ha framgått att en sådan undersökning lätt kommer in på något mycket mer omfattande än historiens väsen. Motsättningen mellan Acton och sir George Clark speglar förändringen av hela vår samhällssyn under tiden mellan de två uttalandena. Acton talar med utgångspunkt från den senviktorianska tidens framstegstro och självförtroende, sir George Clark uttrycker förvirringen och skepticismen hos ”the beat generation”. När vi försöker besvara frågan ”Vad är historia?” ger svaret en medveten eller omedveten återspeglning av vår plats i tiden och blir en del av svaret på den större frågan om vårt sätt att se på det samhälle vi lever i. Jag är inte rädd för att mitt ämne vid närmare betraktande skall tyckas trivialt. Jag fruktar bara att jag kan förefalla övermodig när jag tar upp en så vidsträckt och betydelsefull fråga till diskussion.

1800-talet var ett stort århundrade för fakta. ”Vad jag vill ha”, säger herr Gradgrind i Dickens *Hårda tider*, ”är fakta. Fakta är det enda som behövs i vår tid.” 1800-talets historiker höll på det hela taget med honom. När Ranke på 1830-talet i en välgrundad protest mot moraliserande historieskrivning anmärkte att historikerns uppgift helt enkelt var att visa ”wie es eigentlich gewesen”, gjorde denna inte alltför djupsinniga aforism förvånansvärt stor lycka. Tre generationer tyska, engelska och även franska historiker tog till vapen, mässande de magiska orden ”wie es eigentlich gewesen” som en besvärjelseformel — vilken i likhet med de flesta besvärjelser var avsedd att bespara dem den besvärliga plikten att tänka själva. Positivisterna,

¹ *Cambridge Modern History: An Account of the Origin, Authorship and Production* (1907), s. 10-12.

² *The New Cambridge Modern History*, 1 (1957), s. XXIV-XXV.

som var angelägna att få historien erkänd som en exakt vetenskap, bidrog med tyngden av sitt inflytande till denna faktadyrkan. Fastställ först fakta, sade positivisterna, och drag sedan era slutsatser av dem. I England stämde denna syn på historien väl överens med den empiristiska traditionen, som var den dominerande strömningen i brittisk filosofi från Locke till Bertrand Russell. Den empiristiska kunskapsteorin förutsätter en skarp gräns mellan subjekt och objekt. Liksom sinnesintryck når fakta iakttagaren utifrån och är oberoende av hans medvetande. Processen är passiv; man mottar data och behandlar dem sedan. *Oxford Shorter English Dictionary*, ett mycket användbart men tendentiöst arbete från den empiristiska skolans tid, anger tydligt skillnaden i de två processerna genom att definiera fakta som ”upplevelsedata till skillnad från slutledningar”. Detta skulle man kunna kalla sunda förnuftets syn på historien. Historien består av en samling fastställda fakta. Dessa fakta är tillgängliga för historikern i form av dokument, inskriptioner osv. som fisk på fiskhandlaren disk. Historikern samlar dem, tar hem dem, lagar till och serverar dem på just det sätt som tilltalar honom. Acton, vars kulinariska smak var sträng, ville ha dem enkelt serverade. I ett brev med instruktioner till medarbetarna i första upplagan av *Cambridge Modern History* framförde han kravet ”att vårt Waterloo måste också kunna godtas av fransmän, tyskar och holländare, så att ingen utan att se efter i författarförteckningen kan säga var biskopen av Oxford lade ned pennan, och om det var Fairbairn eller Gasquet, Liebermann eller Harrison som tog upp den”.³ Till och med sir George Clark kontrasterade den ”hårda kärnan av fakta” med det ”omgivande köttet av diskutabla tolkningar”,⁴ trots att han var kritisk mot Actons uppfattning -- han glömde kanske att den köttiga delen av frukten är värdefullare än den hårda kärnan. Ordna först fakta, dyk sedan på egen risk ned i tolkningens kvicksand, det är sunda förnuftets, den empiristiska historiskolans främsta visdom. Den erinrar om den store liberale journalisten C. P. Scotts favoritsats: ”Fakta är heliga, åsikter är fria.”

Nu räcker tydligen inte detta. Jag kommer inte att inveckla mig i någon filosofisk diskussion om arten av vår kunskap om det förflutna. Låt oss för våra nuvarande syften anta att det faktum att Caesar gick över Rubicon och det faktum att det står ett bord mitt i rummet är fakta av samma eller jämförbart slag, att båda dessa fakta kommer in i vårt medvetande på samma eller jämförbart sätt och att båda har samma objektiva karaktär i förhållande till iakttagaren. Men till och med vid detta djärva och inte särskilt rimliga antagande stöter vårt resonemang genast på den svårigheten att inte alla fakta om det förflutna är historiska fakta eller behandlas som sådana av historikern. Vilket kriterium skiljer historiska fakta från andra fakta om det förflutna?

Vad är ett historiskt faktum? Detta är en avgörande fråga, som vi måste studera litet närmare. Enligt sunda förnuftets sätt att se finns det vissa grundfakta, som är desamma för alla historiker och som så att säga utgör historiens ryggrad — t.ex. det faktum att slaget vid Hastings utkämpades år 1066. Men detta synsätt ger anledning till två kommentarer. För det första är det inte sådana fakta som historikern huvudsakligen sysslar med. Det är utan tvivel viktigt att veta att slaget i fråga utkämpades år 1066 och inte år 1065 eller år 1067, och att det utkämpades vid Hastings och inte vid Eastbourne eller Brighton. Historikern får inte blanda ihop dessa saker. Men väl framme vid denna punkt kommer jag att tänka på Housmans anmärkning att ”noggrannhet är en plikt, inte en dygd”.⁵ Att berömma en historiker för hans noggrannhet är som att berömma en arkitekt för att han använt lagom torrt virke eller

³ Acton: *Lectures on Modern History* (1906), s. 318.

⁴ Citerat i *The Listener*, 19. 6. 1952, s. 992.

⁵ *M. Manila Astronomicum: Liber Primus* (2 uppl., 1937), s. 87.

ordentligt blandad betong till sitt hus. Noggrannhet är ett nödvändigt villkor för hans arbete men inte hans väsentliga uppgift. Det är just för dessa fakta som historikern har rätt att lita på sina s.k. hjälpvetenskaper — arkeologi, epigrafik, numismatik, kronologi osv. Man kan inte begära att historikern skall ha de speciella kunskaper som gör det möjligt för experten att bestämma en krukskärvas eller ett marmorfragments ursprung och ålder, att tolka en svår-fattlig inskrift eller att göra de komplicerade astronomiska uträkningar som är nödvändiga för att fastställa en exakt tidpunkt. Dessa s.k. grundfakta, som är desamma för alla historiker, hör i allmänhet till kategorin historikerns snarare än historieskrivningens råmaterial. Den andra kommentaren är att nödvändigheten att fastställa dessa grundfakta inte beror på någon egen-skap hos själva fakta utan på ett beslut a priori av historikern. Trots C. P. Scotts motto vet varje journalist i dag att det effektivaste sättet att påverka opinionen är att utvälja och arrangera lämpliga fakta. Man brukar säga att fakta talar för sig själva. Det är naturligtvis inte sant. Fakta talar endast när historikern utnyttjar dem; det är han som beslutar vilka fakta som skall få ta till orda, i vilken ordning och i vilket sammanhang. Jag tror det var en av Pirandellos personer som sade att ett faktum är som en säck — den står inte upp förrän man fyller den med något. Det enda skälet till att vi vill veta att slaget vid Hastings utkämpades år 1066 är att historikerna anser det vara en verkligt stor historisk händelse. Det är historikern som på eget bevåg bestämmer att Caesars övergång av det obetydliga vattendraget Rubicon är ett faktum som tillhör historien, medan de miljoner andra människor som genom tiderna gått över Rubi-con inte intresserar någon. Det faktum att ni för några minuter sedan slog upp denna bok är ett faktum om det förflutna lika väl som att Caesar gick över Rubicon. Men det kommer troligen att förbigås av historikerna. Professor Talcott Parsons definierade en gång vetenskap som ”ett selektivt system av kunskapsorienteringar i verkligheten”.⁶ Det kunde kanske ha sagts något enklare. Men historien är bland annat just detta. Historikern är väsentligen utväljande. Tron på en hård kärna av historiska fakta som existerar objektivt och oberoende av historikerns tolkning är en ren vanföreställning, som det dock är mycket svårt att bli av med.

Låt oss betrakta den process genom vilken ett enkelt faktum om det förflutna omvandlas till ett historiskt faktum. År 1850 dödades en pepparkaksförsäljare i Stalybridge Wakes av en uppretad folkhop efter någon liten dispyt. Är detta ett historiskt faktum? För något år sedan skulle jag utan tvekan ha svarat nej. Händelsen återgavs av ett ögonvittne i någon föga känd persons memoarer⁷, men jag hade aldrig sett att den ansetts vara värd att nämnas av någon historiker. Så återgav dr Kitson Clark den i en föreläsning i Oxford. Gör detta händelsen till ett historiskt faktum? Inte ännu, tror jag. Jag föreställer mig att händelsens nuvarande status är att den föreslagits till medlemskap i den exklusiva föreningen för historiska fakta. Här väntar den nu på att få någon förespråkare. Kanske får vi under kommande år se händelsen dyka upp först i fotnoter, sedan i texten till artiklar och böcker om 1800-talets England, och på tjuugo, trettio år kan den så bli ett välbestyrkt historiskt faktum. Kanske kommer ingen att bry sig om den, och i så fall sjunker den åter ner bland ohistoriska fakta i det förgångnas mörker, ur vilket Kitson Clark så oförskräckt försökte rädda den. Vad är det som bestämmer vilken av dessa två saker som kommer att hända? Jag tror det kommer att bero på om den tes eller tolkning till vars stöd Kitson Clark citerade händelsen accepteras av andra forskare som välgrundad och betydelsefull. Dess status som historiskt faktum hänger på en tolkningsfråga. Detta tolknings-inslag finns i alla historiska fakta.

Får jag komma med ett personligt minne? När jag studerade forntidens historia för många år

⁶ T. Parsons och E. Shils: *Towards a General Theory of Action* (3 uppl., 1954), s. 167.

⁷ Lord George Sanger: *Seventy Years a Showman* (2 uppl., 1926), s. 188-189.

sedan, hade jag som specialämne ”Grekland under Perserkrigens tid”. Jag samlade femton till tjugo böcker på min hylla och tog för givet att jag här hade alla fakta om mitt ämne. Låt oss anta — det var nästan sant — att dessa volymer innehöll alla fakta i ämnet som då var kända eller kunde vara kända. Det föll mig ändå aldrig in att undersöka vilka händelser eller vilken ”nöttningsprocess” detta minimala urval av fakta — bland de oräkneliga som en gång måste varit kända — haft att genomgå innan de blev historiska fakta. Jag misstänker att vi än i dag fångas av forntidens och medeltidens historia, därför att den ger oss illusionen av att ha alla fakta till hands inom ett lätthanterligt område; distinktionen mellan historiska fakta och andra fakta om det förflutna bortfaller därför att de fåtaliga fakta man känner till alla är historiska. Bury som har arbetat med båda perioderna har sagt att ”källorna till forntidens och medeltidens historia är fulla av luckor”.⁸ Historien har kallats ett enormt pussel där många bitar fattas. Men det största problemet är inte tomrummen. Vår bild av Grekland under 400-talet f.Kr. är inte ofullständig därför att så många av pusselbitarna har tappats bort utan därför att den i stort sett är utformad av en liten grupp människor i Aten. Vi vet en hel del om hur en atenare såg på 400-talets Grekland, men knappast något om hur bilden tedde sig för en medborgare i Sparta, Korint eller Tebe — för att inte tala om en perser eller en slav eller någon annan som bodde i Aten utan medborgerliga rättigheter. Vår bild har i förväg valts ut och fastställts, inte så mycket av slumpen som av människor vilka medvetet eller omedvetet varit påverkade av ett särskilt synsätt och tyckt att de fakta som stödde detta synsätt var värda att bevaras åt eftervärlden. När jag i någon modern framställning av medeltidens historia läser att medeltidens människor var djupt engagerade i religionen, undrar jag på samma sätt hur vi vet detta och om det är sant. De fakta vi känner till om medeltidens historia har nästan alla utvalts åt oss av krönikörer vilka yrkesmässigt var sysselsatta med religionen i teori och praktik och därför ansåg den ytterst viktig och skrev ned allt som hade med den att göra men inte så mycket mera. Bilden av den ryske bonden såsom innerligt religiös förstördes genom 1917 års revolution. Bilden av den religiösa medeltidsmänniskan — sann eller osann — är oförstörbar, därför att nästan alla kända fakta om henne är valda åt oss av personer som trodde på bilden och ville få andra att tro på den. Mängder av andra fakta, i vilka vi möjligen kunde ha funnit bevis för motsatsen, har oåterkalleligen förlorats. Tidigare generationer av historiker, skrivare och krönikörer har utan appell bestämt bilden av det förflutna. ”De historiska verk vi läser”, skriver professor Barraclough som själv är medeltidskännare, ”är visserligen grundade på fakta men strängt taget inte alls faktiska, utan en rad vedertagna åsikter.”⁹

Men låt oss undersöka hur situationen är för dem som sysslar med den nya tidens historia; deras situation är annorlunda men lika besvärlig. Historiker som sysslar med forntiden eller medeltiden kan vara tacksamma för den väldiga utrensningsprocess som genom åren har ställt en lätthanterlig samling historiska fakta till deras förfogande. Lytton Strachey sade på sitt ironiska sätt att ”okunnighet är det första historikern har behov av, en okunnighet som förenklar och klargör, som utväljer och utelämnar”.¹⁰ När jag, vilket händer ibland, frestas att avundas den utomordentliga skickligheten hos kolleger som skriver om forntidens eller medeltidens historia, finner jag tröst i tanken att de är så skickliga huvudsakligen därför att de är så okunniga i sitt ämne. Den som studerar nya tidens historia kan inte utnyttja någon sådan okunnighet. Han måste skaffa sig denna nödvändiga okunnighet själv, alltmer ju närmare han kommer sin egen tid. Han har den dubbla uppgiften att dels upptäcka de få fakta som är betydelsefulla och göra dem till historiska fakta, dels rensa ut de många betydelselösa fakta

⁸ J. B. Bury: *Selected Essays* (1930), s. 52.

⁹ G. Barraclough: *History in a Changing World* (1955), s. 14.

¹⁰ Lytton Strachey, förord till *Eminent Victorians*.

och förklara dem ohistoriska. Men detta är ju raka motsatsen till 1800-talets föreställning att vetenskapen om historien består av ett maximalt antal obestridliga och objektiva fakta. Var och en som ger efter för denna idé kommer antingen att bli tvungen att sluta med historisk forskning och övergå till att samla frimärken eller någon annan form av antikviteter, eller också hamna på dårhus. Det är denna vanföreställning som under de senaste hundra åren har haft ett sådant ödeläggande inflytande på dem som utforskar den moderna tidens historia, och som i Tyskland, i England och i USA frambringat en väldig och växande mängd snustorra faktasamlingar, minutiöst specialiserade monografier och förmenta historiker, som vet mer och mer om mindre och mindre och som försvinner spårlöst i ett hav av fakta. Jag misstänker att det var dessa idéer, snarare än hans påstådda splittring mellan liberalism och katolicism, som låg Acton i fatet som historiker. I en tidig essä sade han om sin lärare Döllinger: ”Han ville inte skriva med ofullständigt material, men för honom var materialet alltid ofullständigt.”¹¹ Acton uttalade här verkligen i förtid en dom över sig själv, en dom över en historiker som många anser vara en av de finaste forskare i nyare tidens historia som funnits, men som aldrig skrev någon historia. Acton skrev sitt eget eftermäle i inledningen till första volymen av *Cambridge Modern History*, utgiven alldeles efter hans död, när han beklagade att kraven på honom som historiker ”hotade att förvandla honom från humanist till kompilator av en uppslagsbok”.¹² Någoting var fel. Felet var att man trodde att detta ändlösa samlande av fakta var historieforskningens grundval; man trodde att fakta talade för sig själva och att man aldrig kunde få för många. Denna uppfattning var på den tiden så oomstridd att få historiker tyckte det var nödvändigt — och vissa tycker fortfarande att det är onödigt — att ställa frågan: Vad är historia?

1800-talets dyrkan av fakta gick hand i hand med en dyrkan av dokument. Dokumenten var som en förbundsark i ett tempel för fakta. Den vördnadsfulle historikern närmade sig dem med böjt huvud och talade om dem med bävande röst. Står något i dokumenten så är det så. Men vad säger oss dokument som betyg, traktat, arrendeböcker, parlamentsprotokoll, officiell korrespondens, privatbrev och dagböcker? Inget dokument kan säga oss mer än vad dokumentets författare tänkte, vad han trodde hade hänt, vad han tyckte borde hända, kanske bara vad han ville att andra skulle tro att han hade tänkt eller kanske vad han själv trodde att han tänkte. Allt detta är betydelselöst tills historikern börjar arbeta med och dechifrera det. Vare sig fakta fås ur dokument eller inte, så måste de värderas av historikern innan han kan använda dem.

Låt mig klargöra vad jag försöker säga med ett exempel som jag råkar känna väl till. Då Gustav Stresemann, tysk utrikesminister under Weimarrepubliken, dog år 1929, lämnade han efter sig en enorm mängd papper, 300 lådor fulla med officiella, halvofficiella och privata handlingar, nästan alla från hans sex år som utrikesminister. Hans släktingar och vänner tyckte naturligtvis att minnet av en så stor man borde hedras på ett eller annat sätt. Hans trogne sekreterare Bernhardt gick till verket, och inom tre år hade det utkommit lika många massiva volymer på vardera omkring 600 sidor med den imponerande titeln *Stresemanns Vermächtnis*. De innehöll valda dokument ur de 300 lådorna. I vanliga fall skulle dokumenten ha fått förmulna i någon källare eller på någon vind och därmed försvunnit för all framtid, eller också skulle någon nyfiken vetenskapsman ha hittat dem efter hundra år och börjat jämföra dem med Bernhardts text. Vad som hände var betydligt mer dramatiskt. År 1945 kom

¹¹ Citerat i E. P. Gooch: *History and Historians in the Nineteenth Century*, s. 385; senare sade Acton om Döllinger att ”han hade möjligheten att utforma sin historiefilosofi på det största material som någonsin varit tillgängligt” [*History of Freedom and Other Essays* (1907), s. 435].

¹² *Cambridge Modern History*, I (1902), s. 4.

dokumenterna i händerna på de brittiska och amerikanska regeringarna, som fotograferade hela materialet och ställde kopior till forskarnas förfogande i Public Record Office i London och i National Archives i Washington, så att man med litet tålamod och nyfikenhet kunde klarlägga exakt hur Bernhardt hade gått tillväga. Det han hade gjort var varken särskilt ovanligt eller särskilt upprörande. Då Stresemann dog tycktes hans politik i väster ha krönts av en rad framgångar — Locarno, Tysklands inträde i Nationernas förbund, Dawes- och Young-planerna, de amerikanska lånen, bortdragandet av de allierade styrkorna i Rhenlandet. Detta tycktes vara den betydande och berömvärda delen av Stresemanns utrikespolitik, och det var inte onaturligt att den blev överrepresenterad i Bernhardts urval. Stresemanns politik i öster, med andra ord hans relationer till Sovjetunionen, tycktes inte ha lett just någonstans, och eftersom massor av dokument om resultatlösa underhandlingar inte var särskilt intressanta och inte lade något nytt till bilden av Stresemann, kunde urvalet göras strängare. I verkligheten ägnade Stresemann en betydligt ihärdigare uppmärksamhet åt relationerna till Sovjetunionen, och de spelade en betydligt större roll i hans utrikespolitik än läsaren av Bernhardts urval skulle kunna tro. Men jag misstänker att Bernhardts volymer ändå står sig väl, om de jämförs med andra utgivna dokumentsamlingar som historikern blint litar på.

Min berättelse är inte slut än. Kort efter publiceringen av Bernhardts volymer kom Hitler till makten. Stresemanns namn var snart glömt i Tyskland, och försäljningen av hans böcker upphörde. Många, kanske de flesta av exemplaren måste ha förstörts. *Stresemanns Vermächtnis* är i dag en ganska sällsynt bok. Men i väster var Stresemanns anseende gott. År 1935 gav en engelsk förläggare ut en förkortad översättning av Bernhardts arbete — alltså ett urval ur Bernhardts urval — där ungefär en tredjedel av originalets text var utesluten. Sutton, en känd översättare från tyska, gjorde ett grundligt och bra arbete. Den engelska versionen var ”något koncentrerad men endast genom utelämnande av en viss mängd av sådant som föreföll efemärt ... eller föga intressant för brittiska läsare eller studerande”.¹³ Även detta är mycket naturligt. Men resultatet blir att Stresemanns politik i öster, vilken redan hos Bernhardt var underrepresenterad, tappas bort ännu mer, och Sovjetunionen förekommer i Suttons volymer bara som en tillfällig och ganska ovälkommen gäst i Stresemanns övervägande västorienterade utrikespolitik. Ändå kan man tryggt säga att Sutton och inte Bernhardt i västvärlden representerar Stresemanns autentiska röst för alla utom ett fåtal experter. Om dokumenten hade förstörts genom bombning år 1945 eller om de bevarade Bernhardtvolymerna hade försvunnit, skulle aldrig Suttonöversättningens äkthet ha ifrågasatts. Många tryckta dokumentsamlingar som historikerna tacksamt tagit emot i brist på original vilar inte på säkrare grundval än så.

Men jag vill föra berättelsen ett steg vidare. Låt oss bortse från Bernhardt och Sutton och vara tacksamma för att vi om vi vill kan se efter i de autentiska papper som tillhört huvudpersonen i dessa viktiga händelser i nutida europeisk historia. Vad säger oss papperen? Bland annat innehåller de anteckningar från några hundra av Stresemanns samtal med Sovjetunionens ambassadör i Berlin och ett dussintal samtal med Tjitjerin. Dessa anteckningar har ett drag gemensamt. De framställer Stresemann som den huvudagerande vid samtalen, visar fram hans resonemang som ständigt välformulerade och övertygande, medan hans motparter för det mesta är knappa, röriga och inte särskilt övertygande i sina resonemang. Detta är en välbekant karaktäristik av alla anteckningar från diplomatiska samtal. Dokumenten talar inte om vad som hände, utan bara vad Stresemann tyckte hade hänt, eller vad han ville att andra skulle tro, eller kanske vad han ville att han själv skulle tro hade hänt. Det var inte Sutton eller Bernhardt

¹³ *Gustav Stresemann, His Diaries, Letters and Papers*, I (1935).

utan Stresemann själv som satte igång urvalsprocessen. Och om man hade t.ex. Tjitjerins anteckningar från samma samtal, skulle de bara säga oss vad Tjitjerin tyckte, och det verkliga händelseförloppet skulle fortfarande få rekonstrueras i historikerns tankar. Naturligtvis är fakta och dokument oundgängliga för historikern. Men gör dem inte till fetischer! De utgör inte själva historien, inte heller tillhandahåller de något färdiggjort svar på den besvärliga frågan: Vad är historia?

Här skulle jag vilja säga ett par ord om frågan varför 1800-talets historiker i allmänhet var likgiltiga för historiefilosofin. Termen uppfanns av Voltaire och har sedan använts med olika innebörd, men jag skall, om jag alls använder den, låta den innebära svaret på frågan: Vad är historia? För Västeuropas intellektuella var 1800-talet en behaglig tid som ingav tillförsikt och optimism. Fakta ansågs i allmänhet vara fullt tillräckliga, och lusten att ställa eller besvara besvärliga frågor om dem var således liten. Ranke trodde fromt att svarade den gudomliga försynen för fakta, så svarade den nog också för historiens mening, och Burckhardt anmärkte med ett nästan nutida stänk av cynism att ”vi är inte invigda i den eviga visdomens avsikter”. Professor Butterfield noterade så sent som år 1931 med tydlig tillfredsställelse att ”historikerna har reflekterat föga över sakers natur och allra minst över sitt eget ämnes”.¹⁴ Men dr A. L. Rowse var med rätta mer kritisk, då han om sir Winston Churchills *World Crisis* — hans bok om första världskriget — skrev att medan den kunde jämföras med Trotskijs *Ryska revolutionens historia* i fråga om personlighet och vitalitet, så var den underlägsen i ett avseende: den hade ”ingen historiefilosofi som grund”.¹⁵ Brittiska historiker vägrade att yttra sig, inte därför att de trodde att historien inte hade någon mening, utan därför att de trodde att dess mening var obetingad och självklar. Den liberala 1800-tals-synen på historien var nära släkt med den ekonomiska laissez faire-principen — också den en produkt av en lugn och tillitsfull syn på världen. Låt var och en arbeta vidare med sitt, så sköter den dolda handen universums harmoni. Historiens fakta var själva bevis på det grundläggande faktum som en välgörande och tydligen ändlös utveckling mot högre ting ansågs vara. Detta var oskuldens tid, och historikerna vandrade i Edens lustgård utan ett enda filosofifragment att skyla sig med, nakna och oblyga inför historiens gud. Sedan dess har vi upplevt syndafallet, och de historiker som i dag låtsas klara sig utan en historiefilosofi gör bara fåfänga och generade försök — som medlemmarna i en nudistkoloni — att återskapa Edens lustgård i sina villakvarter. I dag kan den obehagliga frågan ”Vad är historia?” inte längre undvikas.

Under de senaste femtio åren har en hel del allvarligt arbete lagts ned på att klargöra vad historia är. Den första stridssignalen mot den överdrivna tron på fakta kom på 1880- och 1890-talen från Tyskland, det land som skulle komma att göra så mycket för att kullkasta 1800-talsliberalismens trygga välde. De filosofer som kom med utmaningen är nu knappast mer än namn; Dilthey är den ende av dem som nyligen har fått ett försenat erkännande. Före sekelskiftet var ännu välståndet och självgodheten alltför stora i England för att man skulle bry sig om de kättare som angrep faktakulten. Men i början av det nya århundradet fördes elden vidare till Italien, där Croce började lägga fram en historiefilosofi där en hel del uppenbarligen lånats från tyska lärofäder. All historia är ”samtida historia”,¹⁶ sade Croce och menade därmed att historien väsentligen innebär att man ser det förgångna med sin tids ögon

¹⁴ H. Butterfield: *The Whig Interpretation of History* (1931), s. 67.

¹⁵ A. L. Rowse: *The End of an Epoch* (1947), s. 282.

¹⁶ Den mening där denna berömda aforism förekommer lyder i sin helhet: ”De praktiska förutsättningarna bakom varje historiskt bedömande ger all historia en karaktär av 'samtida historia', därför att hur avlägsna vissa händelser än tycks vara, så vänder sig historien i själva verket till nutida behov och situationer, som dessa händelser dröjer kvar i” (B. Croce: *History as the Story of Liberty*, eng. övers. 1941, s. 19).

och i ljuset av sin tids problem och att historikerns huvudsakliga uppgift inte är att uppteckna utan att värdera, ty om han inte värderar, hur skall han då kunna veta vad som är värt att uppteckna? År 1910 påstod den amerikanske filosofen Carl Becker i medvetet utmanande ordalag att "historiska fakta existerar inte för någon historiker förrän han skapar dem".¹⁷ Dessa nya signaler blev till att börja med inte särskilt uppmärksammade. Först efter 1920 började Croce vinna någon större uppskattning i Frankrike och England. Det berodde kanske inte så mycket på att Croce var en större tänkare eller skickligare stilist än sina tyska föregångare som på att fakta efter första världskriget tycktes le mindre nådigt mot oss än under åren före 1914, och därför var vi mer mottagliga för en filosofi som försökte minska deras prestige. Croce hade ett betydande inflytande på Oxfordfilosofen och historikern Collingwood, den ende brittiske tänkare i vårt århundrade som har kommit med ett allvarligt bidrag till historiefilosofin.^{*} Collingwood hann inte fullborda den systematiska avhandling han hade planerat, men såväl hans tidigare publicerade som hans opublicerade uppsatser i ämnet samlades efter hans död i en volym med titeln *The Idea of History* (1945).

Collingwoods åsikter kan sammanfattas på följande sätt. Historiefilosofin har inte att göra med "det förflutna som sådant" eller med "historikerns uppfattning om det förflutna som sådant", utan med "dessa två saker i deras inbördes relationer". (Denna sats återspeglar de två gängse betydelseerna av ordet "historia" — de forskningar historikern gör och raden av händelser i det förflutna som han undersöker.) "Det förflutna som en historiker undersöker är inte ett dött förflutet, utan ett som i viss mening fortfarande är levande i nutiden." Men en utförd handling är död, dvs. meningslös för historikern, om han inte kan förstå vilka tankar som låg till grund för den. Följaktligen "är all historia en tänkandets historia" och "historia är historikerns återupplivande av det tänkande vars historia han undersöker". Rekonstruktionen av det förflutna i historikerns tankar är beroende av empiriska bevis. Men den är inte i sig själv en empirisk process, och kan inte bestå enbart av en redogörelse för fakta. Å andra sidan styr rekonstruktionsprocessen urvalet och tolkningen av fakta. Professor Oakeshott, som i detta avseende står nära Collingwood, säger att "historien är historikerns erfarenhet. Den 'skapas' inte av någon annan än historikern; att skriva historia är det enda sättet att göra historia".¹⁸

Även om man kan komma med en del allvarliga reservationer mot denna kritik, så visar den ändå på vissa förbisedda sanningar. För det första kommer historiska fakta aldrig "rena" till oss, eftersom de inte kan existera i en "ren" form, utan de bryts alltid mot upptecknarens uppfattning. Av detta följer att vår första tanke då vi får ögonen på ett historiskt arbete borde gälla historikern som skrev det och inte de fakta det innehåller. Låt mig ta Trevelyan som exempel. Han var som han säger i sin självbiografi "hemma uppfostrad i en något överflödande whigatmosfär",¹⁹ och jag hoppas att han inte skulle ha några invändningar att komma med, om jag beskrev honom som den siste brittiske liberale historiker som förvaltade whigtraditionen. Det var inte för inte som han till sin släkt kunde räkna både den store whig-historikern George Otto Trevelyan och den ojämförligt störste whighistorikern Macaulay. Trevelyan's bästa och mest mogna arbete *England under Queen Anne* skrevs mot den bakgrunden, och endast i det sammanhanget förstår man dess fulla innebörd. Författaren ger en faktiskt inte någon möjlighet att läsa den på annat sätt. Ty om man på deckarkonnässörens

¹⁷ *Atlantic Monthly* (oktober 1928), 528.

^{*} Detta är oriktigt eller i varje fall kontroversiellt. Collingwood var en föregångare till våra dagars analytiska historiefilosofi, där de största namnen just nu är Dray, Gardiner m. fl. (se inledningen). G. H.

¹⁸ M. Oakeshott: *Experience and Its Modes* (1933), s. 99.

¹⁹ G. M. Trevelyan: *An Autobiography* (1949), s. 11.

sätt läser slutet först, finner man på tredje delens sista sidor den bästa sammanfattning jag känner till av det som nu för tiden kallas ”whigtolkningen av historien”,* och vad Trevelyan försöker göra är att utforska whigtraditionens ursprung och utveckling och att täcka den grundligt för åren efter dess grundares, Vilhelm III:s, död. Fastän detta kanske inte är den enda tänkbara tolkningen av händelserna under drottning Annas regeringstid, så är det en välgrundad och i Trevelyans händer givande tolkning. Men för att inse dess fulla värde måste man förstå vad historikern är sysselsatt med. För om historikern, som Collingwood säger, i sina tankar måste rekonstruera vad hans dramatis personae har tänkt, så måste läsaren i sin tur rekonstruera historikerns tankegång. Man bör granska historikern innan man börjar granska fakta. När allt kommer omkring är detta ganska självklart. Då man läser ett historiskt verk, bör man alltid lyssna efter den personliga tonen. Upptäcker man inte någon är man antingen utan gehör eller också är det fel på historikern. Fakta är verkligen inte alls som fisk på en fiskhandlares disk. Fakta är som fisk i en väldig och ibland otillgänglig ocean, och vad historikern får upp beror delvis på slumpen, men huvudsakligen på vilken del av oceanen han fiskar i och vilka redskap han väljer — och dessa två faktorer bestäms naturligtvis av vad för slags fisk han vill fånga. I stort sett får historikern de slag av fakta han vill ha. Historieskrivning innebär tolkning. Om jag vände upp och ned på sir George Clarks påstående och kallade historien ”en hård kärna av tolkningar med omgivande kött av diskutabla fakta”, skulle mitt påstående utan tvivel vara ensidigt och missvisande, men knappast mer än den ursprungliga satsen.

Den andra synpunkten är den mer bekanta, att historikern inte kan se fördomsfritt på de människor han behandlar och de tankar som ligger bakom deras handlingar; jag säger ”se fördomsfritt på”, inte ”förstå”, då förståelse kunde tänkas innebära enighet. 1800-talet var ett dåligt århundrade för medeltidshistoria, därför att man då stöttes bort av medeltidens vidskeplighet och grymhet alltför mycket för att kunna ha en fördomsfri uppfattning om medeltidens folk. Eller ta Burckhardts kritiska uttalande om det trettioåriga kriget: ”Det är skamligt av en troslära, vare sig den är katolsk eller protestantisk, att sätta sin räddning högre än nationens integritet.”²⁰ Det var mycket svårt för en liberal 1800-talshistoriker att förstå sinnesstämningen hos de kämpande i trettioåriga kriget, eftersom han var uppfostrad till att tro att det är rätt och berömvärt att döda för sitt land, men orätt och förstocket att döda för sin religion. Mycket av det som skrivits om Sovjetunionen i engelsktalande länder och om de engelsktalande länderna i Sovjetunionen under de senaste tio åren har förvrängts av denna oförmåga att uppnå till och med det mest elementära mått av fördomsfri uppfattning om hur den andra sidan tänker, så att den andra sidans ord och handlingar alltid framställts som skadliga, oförnuftiga eller hycklande. Historien kan inte skrivas om inte historikern uppnår något slags kontakt med tankegångarna hos dem han skriver om.

Den tredje synpunkten är att vi bara kan betrakta det förflutna med vår tids ögon. Historikern är sin egen tids barn och måste vara det på grund av förutsättningarna för människans tillvaro. Själva de ord han använder — ord som demokrati, imperium, krig, revolution — har gängse bibetydelser som han inte kan bortse ifrån. Historiker som behandlat forntiden har använt ord

* ”*The Whig Interpretation of History*” har i engelsk historieskrivning använts för att beteckna den uppfattning enligt vilken den engelska historien ses som en obruten utveckling av den parlamentariska frihetstraditionen. Denna historiesyn har klandrats för att vara ohistorisk; enligt kritikerna innebär den att man i alltför hög grad ser det förflutna med nutida ögon. ”Whigs” var ett liberalt reformparti (föregångare till det nuvarande liberala partiet) som från 1680-talet under långa tider tävlade med de konservativa, ”tories”, om makten. — Om Trevelyan och *England under Queen Anne* se Frans G. Bengtssons essä ”När Marlborough drog ut i kriget” i *De långhåriga merovingerna*, Stockholm 1952. G. H.

²⁰ J. Burckhardt: *Judgements on History and Historians* (1959), s. 179.

som polis och plebs i deras ursprungliga betydelse bara för att visa att de inte gått i fällan. Men dessa historiker är inte hjälpta i och med detta. Även de lever i nutiden och kan inte förflytta sig bakåt i tiden genom att använda främmande och föråldrade ord, lika litet som de blir bättre kännare av Greklands eller Roms historia genom att hålla sina föreläsningar iförda chlamys eller toga. De namn skilda franska historiker gett de parisiska massorna, som spelade en sådan framträdande roll i franska revolutionen — *les sans-culottes, le peuple, la canaille, les bras nus* — är för dem som känner spelets regler förklaringar till en politisk hållning och en speciell tolkning. Historikern är tvungen att välja; han kan inte vara neutral, eftersom han måste använda ett språk. Men det är inte bara en fråga om ord. Under de senaste hundra åren har den förändrade maktbalansen i Europa totalt omformat engelska historikers syn på Fredrik den store. Den ändrade maktbalansen mellan katolicism och protestantism inom kristenheten har i grund förvandlat attityden till gestalter som Loyola, Luther och Cromwell. Det behövs bara en ytlig kunskap om franska historikers arbeten om franska revolutionen från de senaste fyrtio åren för att inse hur mycket de har påverkats av 1917 års ryska revolution. Historikern tillhör inte det förflutna utan samtiden. Professor Trevor-Roper säger att historikern ”bör älska det förflutna”.²¹ Det är en tvivelaktig rekommendation. Kärlek till det förflutna kan lätt bli uttryck för en romantisk längtan till svunna tiders människor och samhällen, ett symptom på att man förlorat tron på och intresset för nutiden och framtiden.²² Om jag får ersätta en kliché med en annan, skulle jag föredra den om att frigöra sig från ”det förflutnas döda grepp”. Historikerns funktion är varken att älska det förflutna eller att frigöra sig från det, utan att behärska och förstå det som en nyckel till förståelsen av nutiden.

Om vi nu sett på några av fördelarna med vad jag kallar Collingwoods synen på historien, så är det på tiden att uppmärksamma några av farorna. Betoningen av historikerns roll då historieskrivningen kommer till tenderar, om den logiska slutsatsen av detta dras, att utesluta all objektiv historieskrivning; historievetenskapen är vad historikern gör den till. Collingwood tycks verkligen en gång ha kommit fram till den slutsatsen i en icke publicerad passus som citeras av hans förläggare:

Augustinus såg på historien ur de tidiga kristnas synvinkel,

Tillamont ur en 1600-talsfransmans, Gibbon ur en 1700-talsengelsmans, Mommsen ur en 1800-talstysks synvinkel. Det är meningslöst att fråga sig vilket som var det rätta synsättet. Vart och ett var det enda möjliga för den som omfattade det.²³

Detta är faktiskt total skepticism, liksom Froudes yttrande att historieskrivningen är ”ett barns ask med bokstäver med vilka man kan stava till vilket ord som helst”.²⁴ I sin reaktion mot ”historieskrivning med sax och klisterburk”, mot synen på historievetenskapen som enbart en kompilation av fakta, är Collingwood farligt nära att behandla den som en ren fantasiprodukt, och hans resonemang leder tillbaka till den slutsats som George Clark hänvisar till i ett avsnitt som jag tidigare citerat, där han säger att ”det finns ingen 'objektiv' historisk sanning”. I stället för teorin att historien inte har någon mening, erbjuds vi här teorin om en oändlighet av meningar, ingen mer sann än den andra — vilket ger ungefär samma resultat. Den andra teorin är minst lika ohållbar som den första. Att ett berg tycks ändra utseende allt eftersom

²¹ J. Burckhardt: *Judgements on History and Historians* (1959), inledningen s. 17.

²² Jfr Nietzsches syn på historien: ”Till hög ålder hör den gamla människans sysselsättning att blicka tillbaka och göra bokslut över livet, att söka tröst i minnen från gångna dagar, i historisk lärdom” (*Thoughts out of Season*, eng. övers. 1909 av *Unzeitgemässe Betrachtungen*, II, s. 65).

²³ R. Collingwood: *The Idea of History* (1946), s. XII.

²⁴ A. Froude: *Short Studies on Great Subjects*, I (1894), s. 21.

man ser det ur olika synvinklar betyder objektivt sett inte att berget inte ser ut på något speciellt sätt eller att berget ser ut på oändligt många sätt. Att tolkning är nödvändig vid fastställande av historiska fakta och att ingen existerande tolkning är fullkomligt objektiv betyder inte att alla tolkningar är lika bra och att historiska fakta i allmänhet inte är tillgängliga för objektiv tolkning. Jag skall längre fram försöka utreda vad som egentligen menas med historisk objektivitet.

Men en ännu större fara lurar i Collingwoods antaganden. Om historikern nödvändigtvis ser på en historisk period med sin egen tids ögon, och använder det förflutnas problem som nyckel till nutidens, kommer han då inte att få en rent pragmatisk syn på fakta och påstå att kännemärket på en riktig tolkning är dess tillämplighet på någon nutida företeelse? För ett sådant påstående betyder tolkningen allt och historiska fakta ingenting. Redan Nietzsche formulerade principen: ”En uppfattnings oriktighet är för oss ingen invändning mot den ...

Frågan är hur långt den för livet framåt, är livsbevarande, artbevarande, kanske artska-pande.”²⁵ De amerikanska pragmatikerna framförde samma uppfattning, fastän mindre oför-behållsamt. Kunskap är kunskap för något speciellt ändamål. Kunskapens värde beror på ändamålets värde. Men även i de fall där historikerna inte öppet förfäktat en sådan teori har deras praxis ofta ingett farhågor. Inom mitt eget område har jag sett alltför många exempel på hur orimliga tolkningar förvrängt fakta för att inte inse faran. Det är inte förvånande att en genomläsning av några av de ryska och antiryska historikernas mer extrema alster ibland väcker en viss längtan efter 1800-talets illusion om en rent faktisk historieskrivning.

Hur skall vi då i mitten av 1900-talet kunna definiera historikerns förhållande till sina fakta? Jag hoppas att jag under de senaste åren ägnat tillräckligt många timmar åt att jaga och läsa dokument och fylla mina historiska framställningar med lämpliga fakta försedda med fotnoter för att undkomma anklagelsen att ha behandlat fakta och dokument alltför nonchalant. Historikerns plikt att respektera sina fakta innehåller mer än enbart förpliktelsen att se till att fakta stämmer. Han måste sträva efter att få fram alla fakta som är kända eller möjliga att finna och som hör till bilden av det område han är sysselsatt inom och till bilden av den avsedda tolkningen. Om han försöker skildra den viktorska tidens engelsman som en moralisk och förnuftig människa, får han inte glömma det som hände i Stalybridge Wakes år 1850. Men detta innebär i sin tur inte att han kan avstå från tolkningar som är historiens hjärteblod. Lekmän — dvs. icke-historiker inom eller utanför den akademiska världen — frågar mig ibland hur historikern arbetar då han skriver historia. Det vanligaste antagandet visar sig vara att historikern delar upp sitt arbete i två skilda faser. Först tillbringar han en lång inledande period med att läsa sina källor och fylla sina anteckningsböcker med fakta. Sedan, när detta är klart, lägger han undan källmaterialet, tar fram anteckningarna och skriver sin bok från början till slut. Detta är för mig inte någon rimlig eller övertygande bild. Vad mig själv beträffar, så övermannas jag av lusten att börja skriva så snart jag satt i gång att läsa några av de blivande huvudkällorna — jag börjar inte nödvändigtvis med inledningen utan någonstans var som helst. Därefter fortsätter skrivandet och läsandet parallellt. Det skrivna ökar, minskar, skrivs om och korsas över under läsningens gång. Läsandet vägleds, styrs och görs fruktbart av skrivandet; ju mer jag skriver och ju mer jag vet vad jag söker, desto bättre förstår jag betydelsen av det jag finner. Vissa historiker utför förmodligen alla dessa förberedelser i huvudet utan att använda penna och papper eller skrivmaskin, precis som en del människor spelar schack i huvudet utan bräde och schackpjäser; det är en talang som jag avundas dem mycket. Men jag är övertygad om att hos varje historiker värd namnet pågår de två

²⁵ *Jenseits von Gut und Böse*, kap. 1.

processerna parallellt och är i praktiken delar av en enda process. Om man försöker skilja dem eller låta den ena gå före den andra, gör man ettdera av två misstag. Antingen åstadkommer man meningslösa kompilationer eller också skriver man propaganda eller historisk skönlitteratur och använder fakta om det förflutna bara till att pryda ett författarskap som inte har något med historieskrivning att göra.

Vår genomgång av historikerns förhållande till historiska fakta visar således att vi tydligen befinner oss i en farlig situation, där vi får styra försiktigt mellan ett Skylla i form av en ohållbar teori, som säger att historievetenskapen är en objektiv samling fakta och att fakta har absolut företräde framför tolkningar, och ett Karybdis i form av en likaledes ohållbar teori, som säger att historievetenskapen är en subjektiv produkt av historikerns tänkande och att historikern fastställer och behärskar historiska fakta genom tolkningsförfarandet; vi får navigera mellan en syn på historieskrivningen med tyngdpunkt i det förflutna och en annan med tyngdpunkt i nutiden. Men vår situation är inte så farlig som det förefaller. Vi kommer att stöta på samma klyvning i fakta och tolkning igen i andra former i denna bok — det enskilda och det allmänna, det objektiva och det subjektiva. Historikerns situation är en spegling av människans natur. Människan är inte helt bunden vid sin miljö eller ovillkorligen beroende av den, utom möjligen som mycket ung och mycket gammal. Å andra sidan är människan aldrig fullständigt oberoende av eller ovillkorlig herre över sin miljö. Förhållandet mellan människan och hennes miljö är detsamma som förhållandet mellan historikern och hans material. Inför sina fakta är historikern varken den ödmjuka slaven eller den tyranniske herren. Relationen mellan historikern och hans fakta grundas på likställdhet, på ett givande och ett tagande. Varje verksam historiker som reflekterar över vad han gör då han tänker och skriver vet att han är sysselsatt med att ständigt omforma sina fakta till tolkning och sin tolkning till fakta. Det är omöjligt att ge det ena företräde framför det andra.

Historikern börjar med ett provisoriskt urval av fakta och en provisorisk tolkning efter vilken urvalet har gjorts — av andra lika väl som av honom själv. Medan han arbetar undergår både tolkningen och urvalet och systematiseringen av fakta svårbestämbara och kanske delvis omedvetna förändringar under växelverkan sinsemellan. Denna växelverkan innefattar också utbyte mellan nutid och förfluten tid, eftersom historikern är en del av sin tid och fakta hör till det förflutna. Historikern och hans historiska fakta är beroende av varandra. Historikern är rotlös och ointressant utan sina fakta; fakta är döda och meningslösa utan historikern. Därför blir mitt första svar på frågan vad historia är, att den är en ständig växelverkan mellan historikern och hans fakta, en evig dialog mellan närvarande och förfluten tid.

2. Samhället och individen

Frågan om vad som kommer i första hand, samhället eller individen, är som frågan om hönan och ägget. Vare sig man betraktar den som en logisk eller historisk fråga, så kan man inte besvara den genom något påstående som inte måste korrigeras genom ett motsatt och lika ensidigt påstående. Samhället och individen är oskiljaktiga. De är nödvändiga för varandra och kompletterar varandra i stället för att vara motsatser. ”Ingen människa är en ö, sig själv nog”, är Donnes berömda ord, ”varje människa är en del av en kontinent, en del av det hela.”²⁶ Detta är en sida av sanningen. Ta å andra sidan en sats av J. S. Mill, den klassiske individualisten: ”Människor förvandlas inte till ett annat slags substans när de förs samman.”²⁷ Naturligtvis inte. Men antagandet att de existerade eller hade något slags substans

²⁶ *Devotions upon Emergent Occasions*, nr XVII.

²⁷ J. S. Mills: *A System of Logic*, VII, s. 1.

innan de "fördes samman" är bedrägligt. Så snart vi fötts börjar omvärlden påverka oss och omforma oss från enbart biologiska varelser till samhällsmedlemmar. Varje mänsklig varelse i historisk eller förhistorisk tid har fötts inom ett samhälle och har från sina tidigaste år formats av detta samhälle. Det språk människan talar är inget individuellt arv, utan ett socialt förvärv från den grupp hon växer upp i. Både språk och miljö hjälper till att bestämma arten av hennes tankar, och hon får sina första föreställningar genom andra. Det har sagts att en individ skild från samhället skulle vara både stum och själlös. Att berättelsen om Robinson Crusoe fortfarande fångar oss beror på dess försök att ge oss en bild av en individ som är oberoende av samhället. Försöket kommer av sig. Robinson är ingen abstrakt individ utan en engelsman från York, som har sin bibel med sig och ber till sitt samhälles gud. Berättelsen skänker honom omgående Fredag, och så börjar byggandet av ett nytt samhälle. En annan tillämplig berättelse är den om Kirillov i Dostojevskis *Onda andar*, vilken begår självmord för att demonstrera sin fullständiga frihet. Självmord är en enskild individs enda fullständigt fria handling, varje annan handling innefattar på ett eller annat sätt hans medlemskap i samhället.²⁸

Socialantropologerna brukar säga att den primitiva människan är mindre individuell och mer fullständigt formad av sitt samhälle än den civiliserade människan. Detta är i viss mån sant. Enklare samhällen är likformiga i den meningen att de har behov av och ger möjligheter åt betydligt färre skilda färdigheter och yrken än de mer sammansatta och utvecklade samhällena. En i denna mening ökad individualisering är en nödvändig produkt av ett modernt samhälle och genomsyrar hela dess verksamhet. Men det skulle vara ett allvarligt misstag att sätta denna individualiseringsprocess som motsats till samhällets växande styrka och sammanhållning. Samhällets och individens utveckling går hand i hand och är beroende av varandra. Vad vi verkligen menar med ett komplicerat eller avancerat samhälle är ett samhälle där individernas beroende av varandra har fått komplicerade och sammansatta former. Det skulle vara farligt att förutsätta att förmågan hos ett modernt nationellt samhälle att forma sina enskilda medlemmars karaktär och tankar och att få fram en viss grad av likformighet bland dem är mindre än hos det primitiva släktsamhället. Uppfattningen om nationalkaraktärer grundade på biologiska skillnader är för länge sedan förkastad, men det är svårare att förneka att skilda nationalkaraktärer kan uppkomma genom olika nationella bakgrunder i fråga om samhälle och utbildning. Denna gäckande varelse, människan, har varierat så mycket från land till land och från ett århundrade till nästa att det är svårt att inte betrakta henne som ett historiskt fenomen anpassat efter rådande förhållanden. Det finns många skillnader mellan t. ex. amerikaner, ryssar och indier. Men några och kanske de viktigaste av dessa skillnader består i olika attityder till de sociala relationerna mellan individerna, eller med andra ord till det sätt på vilket samhället bör vara konstituerat. Därför skulle studiet av skillnaderna mellan det amerikanska, det ryska och det indiska samhället i sin helhet säkert kunna visa sig vara det bästa sättet att undersöka skillnaderna mellan enskilda amerikaner, ryssar och indier. Den civiliserade människan lika väl som den primitiva är lika effektivt formad av samhället som samhället är format av henne. Lika säkert som att ägget inte kan förekomma utan hönan, så kan hönan inte förekomma utan ägget.

Det skulle ha varit onödigt att dröja vid dessa självklarheter, om det inte hade varit så att de har dolts för oss under den märkliga historiska period som västvärlden just håller på att lämna.

²⁸ Durkheim präglade i sin välkända undersökning av självmord ordet *anomie* för att beteckna en individs tillstånd isolerad från sitt samhälle - en situation som är särskilt befrämjande för emotionella konflikter och självmord. Men han visade också att självmord inte på något sätt är oberoende av sociala förhållanden.

Kulten av individualismen är en av de mest spridda av nutida historiska myter. Enligt den välbekanta redogörelsen i Burckhardts *Die Geschichte der Renaissance in Italien*, andra delen med underrubriken ”Individens utveckling”, började kulten av det individuella under renässansen, då människan som ditintills hade varit ”medveten om sig själv endast som medlem av en ras, ett folk, en trupp, en familj eller ett skrå” sent omsider blev ”en andlig individ och erkände sig själv som sådan”. Längre fram förknippades kulten av individualismen med uppkomsten av kapitalismen och protestantismen, med den industriella revolutionens inledning och med laissez faire-doktrinerna. De mänskliga och medborgerliga rättigheter som franska revolutionen proklamerade var individens rättigheter. Individualism var grunden för den stora riktningen inom 1800-tals-filosofin, utilitarismen. I Morleys essä *On Compromise*, ett typiskt exempel på viktoriansk liberalism, kallas individualismen och utilitarismen ”den mänskliga lyckans och det mänskliga välbefinnandets religion”. ”Oslipad individualism” var det mänskliga framåtskridandets lösenord. Detta kan kanske vara en fullkomligt korrekt och hållbar analys av en speciell historisk epoks ideologi. Men vad jag vill få fram är att den ökade individualisering som följde med den nya tiden var en normal process i den ökade civiliseringens spår. En social revolution förde fram nya samhällsgrupper till maktpositioner. Den verkade som alltid genom individer och genom att erbjuda nya möjligheter till individens utveckling, och eftersom produktions- och distributionsmedlen till största delen var i händerna på enskilda under kapitalismens tidigaste skeden, så framhävde den nya samhällsklassens ideologi starkt det enskilda initiativet i samhällslivet. Men hela processen var social och motsvarade en viss nivå i den historiska utvecklingen, och den kan inte förklaras som ”ett individernas uppror mot samhället” eller ”en individernas frigörelse från samhälleliga band”.

Många tecken tyder på att denna historiska period har nått sitt slut till och med i västvärlden, som var denna utvecklings och ideologis medelpunkt. Jag behöver här inte uppehålla mig vid uppkomsten av den s.k. massdemokratien eller vid det gradvisa ersättandet av huvudsakligen enskilda former för ekonomisk produktion och organisation med huvudsakligen kollektiva former. Men den ideologi som växte fram under denna långa och fruktbara period är fortfarande en levande kraft i Västeuropa och i de engelskspråkiga länderna. Då vi i abstrakta termer talar om spänningen mellan frihet och jämlikhet, eller mellan individuell frihet och samhällelig rättvisa, glömmer vi lätt att striden inte står mellan abstrakta idéer. Det är inte strider mellan individer som sådana och samhället som sådant, utan mellan grupper av individer i samhället, där varje grupp försöker främja sin samhällspolitik och bekämpar motståndarnas. Individualismen som en falsk motsättning mellan individ och samhälle, i stället för som en stor samhällsrörelse, har i dag blivit slagord för en intressegrupp och — på grund av sin kontroversiella karaktär — ett hinder för vår förståelse av vad som försiggår i världen. Jag har inget att invända mot kulten av det individuella som en protest mot behandlandet av individen som ett medel och samhället eller staten som ändamålet. Men vi når inte fram till någon verklig förståelse, varken av det förflutna eller av vår egen tid, om vi försöker arbeta med begreppet om en abstrakt individ som står utanför samhället.

I och med detta är jag äntligen framme vid kärnpunkten i min långa utveckling från ämnet. Sunda förnuftsens syn på historien behandlar den som något skrivet av individer om individer. Detta synsätt anammades och stöddes verkligen av 1800-talets liberala historiker, och det är i huvudsak inte fel. Men det verkar i dag alltför förenklat och inadekvat, och vi måste tränga djupare. Historikerns kunskap är inte hans enskilda egendom; människor har antagligen i många generationer och i många skilda länder hjälpt till med hopsamlandet av den. De människor vilkas handlingar historikern undersöker var inte isolerade individer som handlade

i ett vakuum, de handlade i samklang med och under inflytande av ett förflutet samhälle. I förra kapitlet beskrev jag historieskrivningen som en fortgående växelverkan, en dialog mellan dagens historiker och fakta om det förflutna. Jag vill nu undersöka de individuella och samhällsliga beståndsdelarnas relativa inflytande på ekvationens båda led. I vad mån är historiker isolerade individer och hur långt produkter av sitt samhälle och sin period? I vad mån är historiska fakta fakta om enskilda individer, och i vad mån är de samhällsfakta?

Historikern är en individ. Som andra individer är han också ett socialt fenomen, han är både en produkt av och en medveten eller omedveten talesman för det samhälle han lever i; det är i denna egenskap han nalkas fakta om det förflutna. Vi talar ibland om historieskrivningen som en ”procession i rörelse”. Bilden är ganska bra, förutsatt att den inte frestar historikern att se sig själv som en öm överblickande processionen från en enslig klippa eller som ett högdjur på hedersläktaren. Tvärtom är historikern bara ytterligare en dimfigur som vandrar fram i processionen. När processionen under sin slingrande gång ibland svänger åt höger, ibland åt vänster och ibland tillbaka, så ändras ständigt de olika delarnas relativa positioner. Därför kan det vara rimligt att t. ex. säga att vi i dag är närmare medeltiden än man var för hundra år sedan, eller att Caesars tid ligger närmare vår än Dantes. Nya perspektiv och nya synvinklar dyker ständigt upp, medan processionen — och historieskrivningen med den — rör sig framåt. Historikern är en del av historien. Hans plats i processionen bestämmer den synvinkel ur vilken han ser det förflutna.

Denna truism är inte mindre sann om den period historikern behandlar ligger långt från hans egen tid. När jag studerade forntidens historia var klassikerna i ämnet — och är antagligen fortfarande — Grotes *History of Greece* och Mommsens *Römische Geschichte*. Grote, en upplyst radikal bankir som skrev på 1840-talet, gav uttryck för den framåtgående och politiskt framstegsvänliga engelska medelklassens strävanden i en idealiserad framställning av en demokrati, där Perikles var en reformator i Benthams anda; när Aten skaffade sig ett imperium var det i ett anfall av tankspriddhet. Det är inte orealistiskt att anta att Grotes förbigående av slaveriproblemet i Aten återspeglar oviljan hos den klass han tillhörde att se den nya engelska fabriksarbetarklassens problem. Mommsen var en tysk liberal, desillusionerad av oredan och förnedringen vid den tyska revolutionen 1848-49. När Mommsen skrev på 1850-talet — det decennium som fick uppleva uppkomsten av termen och begreppet realpolitik — var han övertygad om behovet av en stark man som kunde reda upp oordningen efter det tyska folkets misslyckande med att förverkliga sina politiska förhoppningar. Vi kommer aldrig att rätt värdesätta hans historiska arbeten, om vi inte inser att hans kända idealisering av Caesar är en produkt av hans längtan efter en stark man som skulle rädda Tyskland från undergång, och att advokaten-politikern Cicero, denne oduglige pratmakare och opålitlige sölare, är hämtad direkt ur Paulikirchedebatterna i Frankfurt år 1848. Jag skulle faktiskt inte tycka att det var paradoxalt, om någon påstod att Grotes *History of Greece* i dag säger oss lika mycket om 1840-talets engelska filosofiska radikalens idéer som om atensk demokrati på 400-talet f. Kr., eller om någon som ville förstå vad år 1848 betydde för de tyska liberalerna läste Mommsens *Römische Geschichte*. Inte heller minskar detta deras värde som stora historiska arbeten. Jag har ingen förståelse för det mode Bury dikterade i sin installationsföreläsning genom att påstå att Mommsens storhet inte vilar på *Römische Geschichte* utan på hans inskriptionssamling och hans arbete om romersk konstitutionell rätt; det är att sänka historien till kompilationsnivån. Betydelsefulla historiska verk skrivs just när historikerns uppfattning om det förflutna belyses av insikter om nutidens problem. Man har ofta förvånats över att Mommsen inte förmådde fortsätta sin historia längre än till republikens fall. Han saknade varken tid, tillfälle eller kunskaper. Men då Mommsen skrev sin historia hade den starke

mannen ännu inte dykt upp i Tyskland. Under hans aktiva tid var problemet om vad som skulle hända när den starke mannen väl hade gripit rodret ännu inte aktuellt. Det fanns ingenting som kunde inspirera Mommsen att projicera detta problem på den romerska scenen, och det romerska imperiets historia förblev oskriven.

Det skulle vara lätt att dra fram många exempel på detta fenomen bland nyare tidens historiker. I föregående kapitel uttryckte jag min uppskattning för Trevelyans *England under Queen Anne*, ett monument över den whigtradition han hade uppfostrats i. Låt oss nu granska det imponerande och betydelsefulla arbete sir Lewis Namier utförde. Namier anses av de flesta vara den störste brittiske historiker som uppträtt på den akademiska scenen efter första världskriget. Namier var en äkta konservativ — inte någon typisk engelsk konservativ som när det kommer till kritan visar sig vara till 75 % liberal, utan en sådan konservativ som vi inte har sett bland brittiska historiker på över hundra år. Mellan mitten av förra århundradet och år 1914 var det knappast möjligt för en brittisk historiker att tänka på historiska förändringar som något annat än förändringar till det bättre. På 1920-talet kom vi in i en period när förändringar började förknippas med fruktan för framtiden och kunde uppfattas som förändringar till det sämre — en återfödelsens tid för konservativt tänkande. Liksom Ac-tons liberalism fick Namiers konservatism både styrka och grundlighet genom att den hade en kontinental bakgrund.²⁹ Till skillnad från Fisher och Toynbee hade Namier inga rötter i 1800-talsliberalismen och kände inte någon nostalgisk saknad efter den. Efter första världskriget och avslöjandet av liberalismens bankrutt genom en misslyckad fred kunde reaktionen bara bli en av två — socialism eller konservatism. Namier trädde fram som den konservativa historikern. Han arbetade inom två områden, och valet av bägge var typiskt. I Englands historia gick han tillbaka till den senaste period då den styrande klassen hade kunnat ge sig in i en förnuftig jakt efter pengar och makt i ett välordnat och till största delen statistiskt samhälle. Någon har anklagat Namier för att beröva historien dess själ.³⁰ Uttrycket är kanske inte så lyckat, men man förstår vad kritikern vill åt. Vid Georg III:s tronbestigning var politiken ännu immun mot den idéernas fanatism och den tro på framåtskridandet som dök upp i och med den franska revolutionen och inledde liberalismens århundrade. Inga idéer, inga revolutioner, ingen liberalism; Namier väljer att ge oss en briljant framställning av en tid som ännu — men blott en kort tid — är trygg mot dessa faror.

Det andra ämne som Namier valde var lika typiskt. Han undvek nyare tidens stora revolutioner, den engelska, den franska och den ryska — han skrev ingenting väsentligt om någon av dessa — och valde i stället att ge oss en inträngande framställning av den europeiska revolutionen år 1848, en revolution som misslyckades och i hela Europa blev en motgång för liberalismens växande förhoppningar, en demonstration av ihålligheten hos idéer som ställs inför vapenmakt och maktlösheten hos demokrater som ställs mot soldater. Idéernas intrång i en så allvarlig angelägenhet som politiken är meningslös och farlig — denna moral inpräglar Namier genom att kalla det förödmjukande fiaskot för ”de intellektuellas revolution”. Men det vi här kommit fram till är inte enbart en fråga om slutledning, ty fastän Namier inte skrev något systematiskt inom historiefilosofin, så uttryckte han sig i en essä, *Personalities and powers*, publicerad för några år sedan, med sin vanliga klarhet och skärpa. Han skrev: ”Ju

²⁹ Det är kanske värt att nämna att mellankrigstidens enda betydande konservativa skribent förutom Namier, T. S. Eliot, också hade fördelen av en icke-engelsk bakgrund. Ingen som fick sin uppfostran i Storbritannien före år 1914 kunde helt undkomma den liberala traditionens hämmande inflytande.

³⁰ Den ursprungliga kritiken är ur en anonym artikel i *Times Literary Supplement*, 28 augusti 1953, om ”The Namier View of History”, och lyder som följer: ”Darwin anklagades för att beröva universum dess själ, och sir Lewis har varit den politiska historiens Darwin på mer än ett sätt.”

mindre människan låter politiska doktriner och dogmer hämma henne, dess bättre är det för hennes tänkande.” Och efter att ha nämnt men inte tillbakavisat anklagelsen att han skulle ha berövat historien dess själ, fortsätter han:

Vissa politiska tänkare klagar över en ”trött stiltje” och över att det inte förekommer någon politisk debatt här i landet nu för tiden. Man söker praktiska lösningar till konkreta problem, medan program och idéer glöms bort av båda partierna. Men för mig är denna attityd ett tecken på en större nationell mognad, och min enda önskan är att den länge måtte få förbli ostörd av politiska tänkare.

Jag avstår för tillfället från att opponera mig mot denna ståndpunkt, men jag återkommer senare till den. Jag vill här bara belysa två viktiga sanningar. För det första kan man inte helt förstå eller uppskatta historikerns arbete om man inte först sätter sig in i den ståndpunkt från vilken han närmade sig sin uppgift, för det andra är historikerns ståndpunkt själv rotad i en social och historisk bakgrund. Glöm inte bort att uppfostraren själv måste uppfostras, som Marx en gång sade. Eller i en modernare version: Hjärntvättarens hjärna har också tvättats.

Var och en av de historiker jag nu talat om — Grote, Mommsen, Trevelyan och Namier — var stöpt i en social och politisk form; inga åsikter förändras märkbart mellan hans tidigare och hans senare arbeten. Men i tider med snabba förändringar har vissa historiker i sina arbeten inte bara återspeglat ett samhälle och ett samhällssystem, utan en följd av skilda system. Det bästa exempel på detta som jag känner till är den store tyske historikern Meinecke, vars liv och tid som aktiv historiker täckte en rad revolutionära och katastrofartade förändringar i hans lands förhållanden. Det är fyra skilda Meinecke som är verksamma, och alla fyra är talesmän för var sin särskilda historieepok och talar genom var sitt av hans huvudarbeten. Meinecke i *Weltbürgerthum und Nationalstaat* (1907) ser med förtröstan hur de tyska nationella idealen förverkligas under Bismarck och identifierar — som många 1800-talstänkare från Mazzini och framåt — nationalism med den högsta formen av universalism; detta är en produkt av den vilhelmska barockens övergång i Bismarcks tid. Meinecke i *Die Idee der Staatsräson* (1925) ger uttryck åt den splittring och förvirring som rådde under Weimarrepublikens tid, när han talar om hur politikens värld har blivit skådeplatsen för en olöst konflikt mellan statsnyttan och en moral som inte hör hemma i politiken men som i sista hand inte kan åsidosätta statens liv och säkerhet. Meinecke i *Die Entstehung des Historismus*, utgiven år 1936 då han av nazisterna berövats sina titlar, utstöter ett skri av förtvivlan, förkastar en historicism som tycks acceptera att ”allt som är, är rätt” och pendlar osäkert mellan det historiskt relativa och det bortom allt förnuft absoluta. Slutligen, när Meinecke under sina sista år sett sitt land lida ett militärt nederlag mer förkrossande än det som inträffade 1918, sjunker han i *Die Deutsche Katastrophe* (1946) hjälplöst ner i tron på historien som styrd av en blind, obeveklig slump.³¹ Psykologen eller levnadstecknaren skulle här intressera sig för Meineckes personliga utveckling, medan det som intresserar historikern är hur Meinecke projicerar fyra på varandra följande, tydligt åtskilda nutida perioder på det förflutna.

Eller låt oss ta ett utmärkt exempel från England. På det bildstormande 1930-talet, då det liberala partiet just hade upphört att vara någon faktor att räkna med i brittisk politik, skrev professor Butterfield en bok som hette *The Whig Interpretation of History* och som blev en stor och välförtjänt framgång. Det var på många sätt en märklig bok, inte minst därför att den

³¹ Jag bygger här på W. Starks utmärkta analys av Meineckes utveckling i hans inledning till en engelsk översättning av *Die Idee der Staatsräson*, publicerad under titeln *Machiavellism* år 1957. Möjligen överdriver Stark det överrationella elementet i Meineckes tredje period.

— så vitt jag kan utröna utan hjälp av register — inte namngav en enda whig utom Fox, som inte var historiker, och inte en enda historiker utom Acton, som inte var whig, fastän den skarpt kritiserade whigtolkningen på omkring 130 sidor.³² Men vad boken saknade i detaljrikedom och noggrannhet tog den igen med invektiv. Läsaren behövde inte sväva i tvivelsmål om att whigtolkning var något mycket syndigt, och en av anklagelserna var att den ”undersöker det förflutna med avseende på nutiden”. På den punkten var professor Butterfield sträng och kategorisk:

Studiet av det förflutna med ett öga på nutiden är källan till alla försyndelser och sofisterier i historieskrivningen . . . Det är inkarnationen av begreppet ”ohistorisk”.³³

Tolv år förflöt. Bildstormandet blev omodernt. Professor Butterfields hemland var engagerat i ett krig, som man ofta påstod vara ett försvar för de konstitutionella rättigheter som var inbegripna i whigtraditionen, och landet hade en stor ledare som ständigt anropade det förflutna ”med ett öga på nutiden”. I en liten bok som hette *The Englishman and his History* (1944) fastslår professor Butterfield att whigtolkningen av historien är den ”engelska” tolkningen, och han talar också entusiastiskt om ”engelsmannens förbund med sin historia” och om ”föreningen mellan det förflutna och nutiden”.³⁴ Att uppmärksamma detta förändrade synsätt är inte menat som någon ovänlig kritik. Det är inte min avsikt att vederlägga proto-Butterfield med deuterio-Butterfield eller att jämföra den onyktre professor Butterfield med den nyktre. Jag är fullt medveten om att om någon gjorde sig besväret att granska det jag skrev före, under och efter kriget, skulle han lätt kunna överbevisa mig om minst lika påfallande motsägelser som jag har upptäckt hos andra. Jag är i själva verket inte säker på att jag skulle avundas en historiker som ärligt kunde påstå sig ha genomlevt de senaste femtio årens omskakande händelser utan några radikala ändringar i sin livsuppfattning. Min avsikt är bara att visa hur väl historikerns arbete speglar det samhälle han är verksam i. Det är inte bara händelserna som växlar. Historikern själv förändras. När man bläddrar i ett historiskt arbete, räcker det inte med att titta efter författarens namn på titelsidan, man bör också se efter när boken utgavs eller skrevs — det är ibland det mest avslöjande. Om filosofen har rätt när han säger att vi inte kan stiga ner i samma flod två gånger, är det kanske lika sant, och av samma skäl, att två böcker inte kan skrivas av samma historiker.

Och om vi för ett ögonblick förflyttar oss från den enskilde historikern till det som kan kallas de breda strömningarna inom historieskrivningen, blir det alltmer uppenbart i vilken utsträckning historikern är en produkt av sitt samhälle. På 1800-talet såg engelska historiker nästan utan undantag historiens gång som ett bevis för utvecklingsläran; de gav uttryck åt läran om ett samhälle i synnerligen snabb utveckling. Så länge allt gick efter beräkning var historien full av mening för engelska historiker. Nu när historien har tagit en annan vändning har tron på dess mening blivit en irlära. Efter första världskriget gjorde Toynbee ett desperat försök att byta ut en linjär syn på historien mot en cyklisk teori — den karaktäristiska ideologin för ett samhälle i nedgång.³⁵ Efter Toynbees övertramp har brittiska historiker mestadels nöjt sig med att ge upp spelet och förklara att det inte alls finns något allmänt mönster i historien. En

³² H. Butterfield: *The Whig Interpretation of History* (1931). På s. 67 erkänner författaren sin tro på ”en hälsosam sorts misstro” mot ”fri bevisföring”.

³³ H. Butterfield: *The Whig Interpretation of History* (1931), s. 11, 31.

³⁴ H. Butterfield: *The Englishman and his History* (1944), s. 2, 4.

³⁵ Marcus Aurelius tröstade sig i romerska rikets skymning med att tänka på ”hur allt som nu händer har hänt i det förflutna och kommer att hända i framtiden”. Som väl alla känner till fick Toynbee sin idé från Spenglers *Västerlandets undergång*.

banal anmärkning av Fisher med denna innebörd³⁶ blev nästan lika omtyckt som Rankes tänkespråk från förra århundradet. Om någon sade till mig att de senaste trettio årens brittiska historiker kommit fram till denna ändrade inställning genom att var för sig grundligt tänka igenom problemet vid nattlampans sken, skulle jag inte anse det nödvändigt att bestrida detta. Men jag skulle fortsätta att betrakta allt detta ensamma tänkande i skenet av flitens lampa som ett socialt fenomen, produkten av och uttrycket för en fundamental förändring i vårt samhälles karaktär och synsätt sedan år 1914. Det finns ingenting som avslöjar ett samhälles karaktär bättre än det slags historia det skriver eller underlåter att skriva. Den nederländske historikern Geyl visar i en intressant monografi över Napoleon hur olika bedömningar av Napoleon gjorda av franska 1800-talshistoriker återspeglar Frankrikes politiska liv och tänkande genom hela århundradet i ett växlande förvirrat mönster. Såväl historikerns som andra människors tankar formas av tidens och rummets miljö. Acton, som till fullo insåg sanningen i detta, sökte en tillflykt från den just i historien:

Historien måste vara vår räddare, inte endast från andra tiders otillbörliga inflytande, utan också från vår egen tids otillbörliga påverkan, från miljöns tyranni och trycket av den luft vi andas.³⁷

Detta kan tyckas vara en alltför optimistisk värdering av historieskrivningens roll. Men jag vågar tro att den historiker, som bäst känner sin egen situation, också har större förmåga att höja sig över den och uppfatta de väsentliga skillnaderna mellan sitt eget samhälle, sin egen utsiktspunkt, och andra länders och andra tiders, än den historiker som högljutt försäkrar att han är en individ och inte ett socialt fenomen. Människans förmåga att höja sig över sin sociala och historiska situation tycks bero på hur starkt hon känner och upplever den.

I föregående kapitel sade jag att man skall granska historikern innan man granskar historieskrivningen. Nu skulle jag vilja tillägga att man bör granska historikerns historiska och sociala miljö, innan man granskar historikern. Historikern som individ är också en produkt av historien och av sitt samhälle, och det är i denna dubbla belysning som den historiestuderande måste lära sig att betrakta honom.

Låt oss nu lämna historikern och se på det andra ledet i min ekvation, historiens fakta, i ljuset av samma problem. Är föremålet för historikerns forskning individers beteende eller sociala krafters verksamhet? Här kommer jag över på väl upptrampad mark. Sir Isaiah Berlin publicerade för några år sedan en strålande och lättillgänglig essä med titeln *Historical Inevitability* — jag kommer att återvända till huvudteserna i denna essä längre fram och han inledde den med ett motto av T. S. Eliot: ”Väldiga opersonliga krafter.” Genom hela essän driver Berlin med folk som tror mer på ”väldiga opersonliga krafter” än på individer som de avgörande faktorerna i historien. Vad jag skulle vilja kalla ”onda kung Johan”-teorin om historien — åsikten att det som betyder något i historien är individernas karaktär och beteende — är av gammalt ursprung. Önskan att uppställa individuell begåvning som historiens skapande kraft är utmärkande för det historiska medvetandets primitiva stadier. De gamla grekerna tyckte om att knyta samman forntida bragder med vissa namngivna hjältar som påstods ha utfört dem: de tillskrev en skald vid namn Homeros sina epos och en Lykurgos eller en Solon sina lagar och förordningar. Samma tendens återkommer under renässansen, då biografen och moralisten Plutarkos blev en mycket mer omtyckt och inflytelserik gestalt än antikens historiker. I synnerhet i England fick vi alla lära oss denna teori redan när vi satt på vår mors knä, så att säga; i dag kan vi väl erkänna att den är en smula barnslig. Teorin var i någon mån rimlig under tider med enklare samhällsförhållanden, då statens angelägenheter

³⁶ Ur förord daterat den 4 december, 1934, till *A History of Europe*.

³⁷ Acton: *Lectures on Modern History* (1906), s. 33.

tycktes skötas av en handfull kända personer. Men den hör avgjort inte hemma i våra tiders mera komplicerade samhälle — uppkomsten av den sociologiska vetenskapen på 1800-talet är svaret på denna sammansatthet. Men den gamla traditionen är seglivad. I början av vårt århundrade var ”historien är de stora människors biografi” fortfarande ett fullt acceptabelt påstående. För endast ett tiotal år sedan anklagade en framstående amerikansk historiker sina kolleger, kanske inte alltför allvarligt, för att begå ”massmord på historiska gestalter” genom att behandla dem som ”marionetter i händerna på sociala och ekonomiska krafter”.³⁸ Anhängarna av den gamla teorin gör inte mycket väsen av sig nu för tiden, men efter en smula letande fann jag ett utmärkt nutida exempel i inledningen till en av C. V. Wedgewoods böcker:

Människornas beteende som individer intresserar mig mer än deras beteende som grupp eller klass. Historia kan skrivas med denna inriktning lika väl som med någon annan utan att bli vare sig mer eller mindre vilseledande ... Denna bok ... är ett försök att förstå hur dessa människor kände och vilka de ansåg skälen vara till att de handlade som de gjorde.³⁹

Detta är klart besked, och eftersom C. V. Wedgewood är en omtyckt skribent tror jag det finns många människor som tycker som hon. Dr Rowse säger t.ex. att det elisabetanska systemet bröt samman därför att Jakob I inte kunde förstå det och att 1700-talets engelska revolution var en händelse som hade sin grund i de två första stuartska kungarnas dumhet.⁴⁰ Till och med sir James Neale, som är en strängare historiker än dr Rowse, tycks ibland mer angelägen att uttrycka sin beundran för drottning Elisabet än att förklara vad Tudormonarkin utträttade, och sir Isaiah Berlin är i den essä jag nyss nämnde mycket orolig över utsikten att historiker kan komma att underlåta att utpeka Djingis khan och Hitler som onda människor.⁴¹ ”Onda kung Johan och goda drottning Elisabet”-teorin är särskilt vanlig när vi närmar oss vår egen tid. Det är lättare att kalla kommunismen för ”Karl Marx' hjärnfoster” (jag fann detta exempel i ett fondmäklarcirkulär nyligen) än att analysera dess ursprung och innebörd, det är lättare att skylla bolsjevikernas revolution på Nikolaus II:s enfald eller på tyskt guld än att undersöka dess djupliggande sociala orsaker, och det är lättare att i detta århundrades två världskrig se resultaten av Vilhelm II:s och Hitlers individuella ondska i stället för ett av djupliggande orsaker betingat sammanbrott i de internationella förbindelserna.

C. V. Wedgewoods uttalande kombinerar två påståenden. Det första är att människornas beteende som individer skiljer sig från deras beteende som medlemmar av grupper eller klasser, och att historikern har rätt att bara behandla det ena av dessa beteenden. Det andra är att studiet av människors beteende som individer är liktydigt med studiet av de medvetna motiven för deras handlingar.

Efter vad jag redan har sagt, behöver jag inte uppehålla mig vid den första punkten. Det är inte så att synen på människan som individ är mer eller mindre vilseledande än synen på henne som medlem av en grupp; det är försöket att dra en gräns mellan de två synsätten som är vilseledande. Individerna är alltid medlem av ett samhälle, eller sannolikt av mer än ett samhälle — vi kan kalla det grupp, klass, familj, nation eller vad vi vill. Gångna tiders biologer nöjde sig med att klassificera fåglar, däggdjur och fiskar i burar, akvarier och montrar och försökte

³⁸ *American Historical Review*, LVI, nr 1 (januari 1951), s. 270.

³⁹ C. V. Wedgewood: *The King's Peace* (1955), s. 17.

⁴⁰ A. L. Rowse: *The England of Elizabeth* (1950), s. 261, 382. Det bör påpekas att dr Rowse i en tidigare essä fördömde ”historiker som tror att ätten Bourbon misslyckades med att återinföra monarkin i Frankrike efter år 1870 bara därför att Henrik V 'var fäst vid en liten vit flagga' ” (*The End of an Epoch*, 1949, s. 275). Kanske reserverar han sådana personliga förklaringar för engelsk historia.

⁴¹ I. Berlin: *Historical Inevitability* (1954), s. 42.

inte undersöka det levande djuret i relation till dess miljö. Dagens samhällsvetenskaper har kanske ännu inte helt lämnat detta primitiva stadium. Vissa människor skiljer mellan psykologi som vetenskapen om individen och sociologi som vetenskapen om samhället, och termen ”psykologism” har präglats för åsikten att alla sociala problem i sista hand kan reduceras till en analys av individuellt mänskligt beteende. Men den psykolog som inte kunde studera individens sociala miljö skulle inte komma särskilt långt.⁴² Det är frestande att skilja mellan biografien, som behandlar människan som individ, och historien, som behandlar människan som en del av en helhet, och det är också frestande att antyda att god biografi är dålig historia. Acton skrev en gång: ”Ingenting gör en människas syn på historien mer felaktig och orättvis än det intresse enskilda gestalter väcker.”⁴³ Men även denna distinktion är inbillad. Inte heller vill jag gömma mig bakom det viktorianska ordspråk som G. M. Young satte på titelsidan till sin bok *Victorian England*: ”Tjänstefolk pratar om folk, fint folk diskuterar saker.”⁴⁴ Vissa biografier är viktiga bidrag till historien — inom mitt eget fack är Isaac Deutschers biografier över Stalin och Trotskij utmärkta exempel. Andra biografier hör till skönlitteraturen, liksom den historiska romanen. Trevor-Roper skriver: ”För Lytton Strachey var historiska problem alltid, och enbart, problem som rörde individers beteende och individers egenheter ... Historiska problem, problemen inom politik och samhälle, försökte han aldrig lösa eller ens formulera.”⁴⁵ Ingen är tvungen att skriva eller läsa historia, och det går att skriva utmärkta böcker om det förflutna utan att det blir historiska verk. Men jag tycker vi har rätt att enligt vedertaget bruk reservera ordet ”historia” för det viktiga utforskandet av gångna tiders människor i gångna tiders samhälle.

Den andra punkten, att historikern skall undersöka vilka skäl individerna ansåg sig ha för att handla som de gjorde, verkar till att börja med mycket besynnerlig, och jag misstänker att fröken Wedgewood i likhet med andra förnuftiga människor inte lever som hon lär. Om hon gör det måste hon syssla med en högst egendomlig historieskrivning. Alla vet numera att människor inte alltid, eller ens vanligtvis, är medvetna om eller villiga att kännas vid motiven för sina handlingar, och att bortse från omedvetna eller ej erkända motiv är sannerligen ett sätt att sköta sitt arbete med ena ögat avsiktligt slutet. Detta är emellertid vad historikerna enligt vissa människor borde göra. Tanken är den att så länge man nöjer sig med att säga att kung Johans ondska bestod i snikenhet eller dumhet eller lust att spela tyrann, så rör man sig med individuella egenskaper som är begripliga till och med i barnkammaren. Men så fort man säger att Johan utan land var ett omedvetet redskap gentemot de feodala adelsmännens ökade makt, så inför man inte bara en mer komplicerad och konstlad syn på kung Johans ondska, utan man antyder att historiska händelser bestäms av mäktiga yttre krafter, som styr individernas omedvetna vilja, i stället för att styras av individers medvetna handlingar. Detta är naturligtvis nonsens. För egen del tror jag inte på ”den gudomliga försynen”,

⁴² Moderna psykologer har icke desto mindre blivit överbevisade om att ha begått detta fel. ”Psykologer i allmänhet har inte behandlat individen som en enhet i ett fungerande samhällssystem, utan snarare som den konkreta mänskliga varelsen vilken sedan tänktes övergå till att bilda samhällssystem. De har således inte tagit tillräcklig hänsyn till det speciella sätt på vilket deras kategorier är abstrakta” [Professor Talcott Parsons i inledningen till Max Weber: *The Theory of Social and Economic Organization* (1947), s. 27]

⁴³ *Home and Foreign Review*, januari 1863, s. 219.

⁴⁴ Denna idé utvecklades av Herbert Spencer i hans mest högtidliga stil i *The Study of Sociology*, kap. 2: ”Om man något så när vill bedöma någons inre värde, gör man det bäst genom att ge akt på proportionen mellan allmängiltigheter och personliga anspelningar när han talar - i vad mån enkla sanningar om individer är utbytta mot sanningar, som sammanfattar talrika erfarenheter av människor och ting. Och när man bedömt många, finner man att endast ett fåtal har något annat än en biografisk syn på mänskliga angelägenheter.”

⁴⁵ H. R. Trevor-Roper: *Historical Essays* (1957), s. 281.

”världsanden”, ”det obevekliga ödet”, ”historien med stort H” eller någon annan av de abstraktioner som då och då påstås leda händelsernas gång, och jag kan utan reservation ansluta mig till följande uttalande av Marx:

Historien gör ingenting, den äger inga väldiga rikedomar, utkämpar inga slag. Det är i stället människan, den verkliga, levande människan som gör allting, som äger och kämpar.⁴⁶

De två påpekandena jag måste komma med i denna fråga har inget att göra med någon abstrakt syn på historien, de grundar sig på rent empirisk observation.

För det första är historien i stor utsträckning en fråga om siffror. Det var Carlyle som kom med det olyckliga påståendet att ”historien är stora mäns biografi”. Men hör på honom när han är som allra värtaligast i sitt största historiska verk:

Hunger och nakenhet och lagligt förtryck vilade tungt på 25 miljoner hjärtan; detta, inte den sårade fåfången eller de filosofiska systemen hos tänkande advokater, rika handelsmän, adelsmän, var den främsta drivkraften bakom den franska revolutionen; precis som det kommer att vara i alla sådana revolutioner, i alla länder.⁴⁷

Eller som Lenin sade: ”Politik uppkommer där massorna finns; inte där det finns tusentals, utan där det finns miljoner uppkommer verklig politik.”⁴⁸ Carlyles och Lenins miljoner var miljoner av individer, de var på intet sätt operonliga. Vid diskussioner i denna fråga förväxlas ibland anonymitet med operonlighet. Människor upphör inte att vara människor eller individer att vara individer bara därför att man inte känner dem till namnet. T. S. Eliots ”väldiga operonliga krafter” var de individer Clarendon, en djärvare och uppriktigare konservativ, kallade ”smutsigt folk utan namn”.⁴⁹ Dessa namnlösa miljoner var individer som mer eller mindre omedvetet gjorde gemensam sak och bildade en social kraft. Historikern behöver vanligen inte känna till en enstaka missnöjd bonde eller by. Men miljoner missnöjda bönder i tusentals byar är en faktor som ingen historiker kan förbigå. De skäl som avskräcker Jones från att gifta sig intresserar inte historikern, om inte samma skäl också avskräcker tusentals andra individer i Jones generation och orsakar en betydande nedgång i giftermålsfrekvensen; om så är fallet kan skälen mycket väl bli historiskt betydelsefulla. Inte heller behöver vi oroa oss över en sådan självklarhet som att rörelser startas av minoriteter. Alla effektiva rörelser har få ledare och en mängd anhängare, men det betyder inte att mängden inte är väsentlig för deras framgång. Det är antalet som betyder något i historien.

Mitt andra påpekande är ännu mer välbestyrkt. Skribenter företrädande många skilda åsiktsriktningar har varit eniga om att enskilda människors handlingar ofta ger resultat som varken de handlande eller någon annan avsett eller önskat. Den kristne tror att individen när han medvetet strävar att nå sina egna, ofta själviska mål är det omedvetna verktyget för Guds syften. Mandevilles ”den enskildes fel — det allmännas förtjänster” var ett tidigt och försiktigt paradoxalt uttryck för denna upptäckt. Adam Smiths dolda hand och Hegels ”förnuftets list”, vilka får människor att tjäna deras syften fastän de tror sig uppfylla sina egna individuella önskemål, är alltför välbekanta för att behöva citeras. Marx skrev i förordet till sin *Zur Kritik der politischen Ökonomie*: ”I den sociala produktionen av sina produktionsmedel blir människor delaktiga av fastställda och nödvändiga relationer, som är oberoende av

⁴⁶ Marx-Engels: *Gesamtausgabe*, III, s. 625.

⁴⁷ *History of the French Revolution*, III, kap. 1.

⁴⁸ Lenin: *Selected Works*, VII, s. 295.

⁴⁹ Clarendon: *A Brief View & Survey of the Dangerous & Pernicious Errors to Church & State in Mr. Hobbe's Book entitled Leviathan* (1676), s. 320.

deras vilja.” Tolstoj återgav Adam Smiths tankar, när han i *Krig och fred* skrev: ”Människan lever medvetet för sig själv, men är ett omedvetet verktyg för uppfyllandet av humanitetens historiska, universella mål.”⁵⁰ Och här till sist Butterfield, som får avrunda denna citatsamling som redan är alltför lång: ”Det finns något i historiska händelsers natur som vrider historiens gång i en riktning som ingen någonsin avsåg.”⁵¹ Efter hundra år av enbart mindre, lokala krig har vi sedan år 1914 haft två stora världskrig. Det skulle inte vara någon rimlig förklaring till detta fenomen om man hävdade att fler människor ville ha krig, eller färre ville ha fred, under första hälften av 1900-talet än under de sista tre fjärdedelarna av 1800-talet. Det är svårt att tro att någon människa frambesvor eller önskade 1930-talets stora ekonomiska depression. Ändå kom den otvivelaktigt till stånd genom handlingar av enskilda individer, vilka alla medvetet eftersträvade helt skilda ting. Inte heller behöver man alltid vänta på den tillbakablickande historikern för att kunna påvisa klyftan mellan individens uppsåt och resultaten av hans handlingar. Lodge skrev i mars 1917 om Woodrow Wilson: ”Han är fast besluten att inte gå i krig, men jag tror att han kommer att ryckas med av händelsernas gång.”⁵² Det finns ingenting som stöder påståendet att historien skulle kunna skrivas med utgångspunkt från ”mänskliga strävanden”,⁵³ på grundval av de handlandes egna redogörelser för varför ”de handlade som de gjorde”. Visst är historiens fakta fakta om individer, men inte om enstaka individuella handlingar och inte om de verkliga eller inbillade motiven till människornas handlande. Historiens fakta gäller relationerna mellan enskilda människor i samhället och de samhälleliga krafter som av deras handlingar åstadkommer resultat vilka ofta skiljer sig från och ibland är motsatsen till de avsedda.

Ett av de allvarliga fel med Collingwoods syn på historien som jag behandlade i föregående kapitel var att förutsätta att tanken bakom den handling som historikern skulle undersöka var den handlandes tanke. Detta är en felaktig förutsättning. Det historikern skall undersöka är vad som ligger bakom handlingen, och här kan individens medvetna tanke eller motiv vara fullkomligt irrelevant.

Här är det på sin plats att säga något om den olikänkandes eller rebellens roll i historien. Att visa upp den populära bilden av individen i revolt mot samhället är att återinföra den osanna motsättningen mellan samhället och individen. Inget samhälle är fullständigt enhetligt. Varje samhälle är ett slagfält för sociala konflikter, och de individer som är motståndare till den rådande ordningen är produkter och speglingar av sitt samhälle lika väl som de som stöder den. Rikard II och Katarina den stora företrädde mäktiga sociala krafter i England på 1300-talet och i Ryssland på 1700-talet, men det gjorde även Wat Tyler och Pugatjev, ledaren för de livegnas stora uppror. Monarker och upprorsmän var i lika mån produkter av sin tids och sitt lands speciella förhållanden. Att beskriva Wat Tyler och Pugatjev som individer i revolt mot samhället är en vilseledande förenkling. Om de hade varit enbart det, skulle historikern aldrig hört talas om dem. De har massan av anhängare att tacka för sin roll i historien, och de är betydelsefulla som sociala fenomen, i övrigt inte alls. Eller låt oss se på en framstående rebell och individualist på ett mer raffinerat plan. Få människor har reagerat våldsammare och radikalare mot sin tids och sitt lands samhällsförhållanden än Nietzsche. Ändå var Nietzsche en direkt produkt av ett europeiskt, närmare bestämt tyskt samhälle — ett fenomen som aldrig skulle ha kunnat uppkomma i Kina eller Peru. För generationen efter Nietzsche framstod

⁵⁰ L. Tolstoj: *Krig och fred*, kap. 1.

⁵¹ H. Butterfield: *The Englishman and his History* (1944), s. 103.

⁵² Citerat i B. W. Tuchman: *The Zimmermann Telegram* (1958), s. 180.

⁵³ Denna fras är citerad ur I. Berlin: *Historical Inevitability* (1954), s. 7, där historieskrivning på dessa villkor tycks anbefallas.

klarare än för hans samtida styrkan hos dessa europeiska och framför allt tyska sociala krafter, som denna individ hade varit uttryck för, och Nietzsche fick större betydelse för eftervärlden än för sin egen generation.

Rebellens roll i historien har vissa likheter med den stora människans. I historien har teorin om den stora människan — ett specialexempel på ”goda drottning Elisabet”-skolan — blivit omodern på senare år, även om den ännu då och då lyfter på sitt otympliga huvud. Redaktören för en serie populära läroböcker som började utkomma efter andra världskriget uppmanade sina författare ”att inleda ett betydelsefullt historiskt ämne med en biografi om någon stor människa”, och A. J. P. Taylor säger i en av sina smärre essäer att ”Europas historia kan under nyare tiden skrivas kring tre titaner: Napoleon, Bismarck och Lenin”.⁵⁴ I sina mer allvarligt syftande arbeten har han dock inte påbörjat något så obetänksamt projekt. Vilken är den betydande människans roll i historien? Den stora människan är en individ, och eftersom hon är en enastående individ så är hon också ett socialt fenomen av enastående betydelse. ”Det förhåller sig uppenbarligen så”, yttrade Gibbon, ”att tiderna måste passa ovanliga karaktärer, och att Cromwells eller Retz' snille nu kanske faller i glömska.”⁵⁵ Marx framställde det motsatta fenomenet i *Der 18. Brumaire des Louis Bonaparte*: ”Klasskriget i Frankrike skapade förhållanden och villkor som gjorde det möjligt för den krassa medelmåttan att kråma sig i en hjältes dräkt.” Om Bismarck hade fötts på 1700-talet — en absurd tanke eftersom han då inte skulle varit Bismarck — skulle han inte ha enat Tyskland och kanske inte alls blivit någon betydande man. Men jag tycker inte att man som Tolstoj behöver nedvärdera betydande människor till ”etiketter som ger namn åt händelser”. Naturligtvis kan dyrkan av den store mannen få ödesdigra följder. Nietzsches övermänniska är en motbudande figur. Jag behöver inte påminna om Hitler eller om de dystra konsekvenserna av ”personkulten” i Sovjetunionen. Men det är inte mitt syfte att minska stora människors storhet, inte heller vill jag instämma i tesen att ”stora människor är nästan alltid onda människor”. Den synpunkt jag vill bekämpa är den som ställer stora människor utanför historien och betraktar dem som om de tvingade sig på historien i kraft av sin storhet, ”som gubben i lådan som mirakulöst dyker upp ur det okända för att bryta historiens verkliga kontinuitet”.⁵⁶ Än idag finns det såvitt jag förstår ingenting att tillägga till Hegels klassiska beskrivning:

En tids store man är den som kan uttrycka sin tids vilja i ord, säga sin tid vad dess vilja är och driva igenom den. Det han gör är hans tids hjärta och innersta väsen, han levandegör sin tid.⁵⁷

Leavis menar något liknande när han säger att stora författare är ”betydelsefulla genom den mänskliga medvetenhet de främjar”.⁵⁸ Den store mannen företräder alltid antingen existerande krafter, eller krafter som han hjälper till att skapa genom att angripa den bestående ordningen. Men man kan kanske tillskriva de stora män vilka i likhet med Cromwell och Lenin hjälpte till att forma de krafter som förde dem till storhet en högre grad av skapande förmåga än dem som i likhet med Napoleon och Bismarck lyftes till storhet av redan existerande krafter. Inte heller får vi glömma de betydande personer som var så långt före sin tid att deras storhet erkändes först av efterföljande generationer. Det jag tycker är väsentligt är att i den store mannen känna igen en framstående individ, som är både en produkt av och verktyg för den historiska processen, både representant för och skapare av de sociala krafter som formar

⁵⁴ A. J. T. Taylor: *From Napoleon to Stalin* (1950), s. 74.

⁵⁵ Gibbon: *Decline and Fall of the Roman Empire*, kap. LXX. [arbetet finns i förkortad svensk översättning: Edward Gibbon, *Romerska rikets nedgång och fall* – Red]

⁵⁶ V. G. Childe: *History* (1947), s. 43.

⁵⁷ *Philosophy of Right* (eng. övers. 1942), s. 295.

⁵⁸ F. R. Leavis: *The Great Tradition* (1948), s. 2.

människans värld och tankar.

Historien är i ordets båda betydelser — både den forskning historikern utför och de fakta om det förflutna som han undersöker — en social process där individerna finns med som samhällsvarelser, och den inbillade motsatsen mellan samhället och individen är bara ett försök att dra uppmärksamheten från ämnet genom att lägga fram ett nytt problem och förvirra vårt tänkande. Växelverkan mellan historikern och hans fakta, det jag kallat en dialog mellan närvarande och förfluten tid, är inte en dialog mellan tänkta isolerade individer, utan mellan dagens och gårdagens samhälle. Historia är med Burckhardts ord ”uppteckningen av det som en tid tycker är värt att uppmärksamma i en annan”.⁵⁹ Det förflutna är begripligt för oss endast i det närvarandes ljus, och vi kan bara fullt förstå nutiden i det förflutnas ljus. Att göra det möjligt för människan att förstå en gången tids samhälle och att öka hennes kunskap om nutidens samhälle är historiens dubbla uppgift.

3. Historia, vetenskap och moral

När jag var mycket ung gjorde det ett djupt intryck på mig, då jag lärde mig att valen trots sitt utseende inte var en fisk. Nu för tiden rör mig dessa klassifikationsfrågor mindre, och jag oroar mig inte särskilt mycket när någon försäkrar mig att historien inte är en exakt vetenskap, ”science”. Denna terminologiska fråga är en egenhet hos det engelska språket: i alla andra europeiska språk innefattar motsvarigheten till ”science” utan tvekan även historien. Men i den engelsktalande världen är detta en gammal fråga, och de problem den gett upphov till är en lämplig introduktion till problemen kring historisk metod.

Vid slutet av 1700-talet, då naturvetenskapen så förtjänstfullt hade bidragit till både människans kunskap om världen och hennes kunskap om sin egen organism, började man fråga sig om inte vetenskapen också kunde öka människans kunskap om samhället. Begreppet samhällsvetenskaper, och bland dem historia, utvecklades gradvis under 1800-talet, och den metod med vars hjälp naturvetenskapen studerade naturens värld tillämpades även vid studiet av relationerna människorna emellan. Till en början var den newtonska traditionen rådande. Liksom naturens värld betraktades samhället som en mekanism; man kan erinra sig titeln på ett av Herbert Spencers arbeten, *Social Statics*, utgivet år 1851. Bertrand Russell, som var uppfostrad i denna tradition, erinrade sig senare en tid då han hoppats att det med tiden skulle komma att finnas ”en matematik för mänskligt beteende som var lika exakt som matematiken för maskiner”.⁶⁰ Sedan kom Darwin med ännu en naturvetenskaplig revolution, och samhällsvetenskaperna började efter mönster från biologin se på samhället som en organism. Men den verkliga betydelsen av Darwins revolution låg i att han förde in historien bland de exakta vetenskaperna och därmed fullföljde det som Lyell redan hade påbörjat inom geologin. Naturvetenskapen ansågs inte längre som någonting statiskt och tidlöst,⁶¹ utan som en process av förvandling och utveckling. Utvecklingen inom de exakta vetenskaperna bekräftade och kompletterade framstegen inom historien. Men ingenting inträffade som ändrade den induktiva syn på historikerns metod som jag beskrev i kapitel 1: samla först fakta, tolka dem sedan. Och man tog utan vidare för givet att detta också var naturvetenskapens metod. Denna ståndpunkt intog tydligen Bury som i de avslutande orden i sin installationsföreläsning i januari 1903 beskrev historien som ”en vetenskap (science), varken mer eller mindre”. Under de år som följt efter Burys föreläsning har det vuxit fram en stark reaktion mot denna syn på

⁵⁹ J. Burckhardt: *Judgements on History and Historians* (1959), s. 158.

⁶⁰ B. Russell: *Portraits from Memory* (1958), s. 20.

⁶¹ Så sent som 1874 skilde Bradley ”science” från historia.

historien. Collingwood skrev på 1930-talet att han var speciellt noga med att skilja mellan naturens värld, som var föremålet för den naturvetenskapliga forskningen, och historiens värld. Under denna tid citerades Burys sats sällan annat än i spefulla ordalag. Men vad historikerna då inte lade märke till var att naturvetenskapen själv hade undergått en fullkomlig revolution, som gör att Bury kan ha varit närmare sanningen än vi trott, fastän av fel anledning. Vad Lyell gjorde för geologin och Darwin för biologin har nu gjorts för astronomin, som har blivit vetenskapen om hur universum kom att bli vad det är; de moderna fysikerna upprepar gång på gång att vad de undersöker inte är fakta utan händelser. Historikern har vissa skäl att känna sig mer hemma i naturvetenskapens värld i dag än han kunde göra för hundra år sedan.

Låt oss först se på frågan om lagar. Under 1700- och 1800-talen försäkrade naturvetenskapsmännen att naturlagarna — Newtons rörelselagar, gravitationslagen, Boyles lag, utvecklingsläran osv. — hade upptäckts och definitivt säkerställt och att naturvetenskapsmannens uppgift var att upptäcka och etablera flera sådana lagar genom ett induktivt förfaringsätt. Ordet ”lag” förde med sig glansen och äran från Galileis och Newtons dagar, och de som studerade samhällsvetenskapliga ämnen önskade medvetet eller omedvetet hävda sina studiers vetenskapliga status genom att anamma samma språk och trodde sig följa samma tillväggångssätt. De politiska ekonomerna tycks ha varit först med Greshams lag och Adam Smiths marknadslära. Burke åberopade ”lagarna om varuutbyte som naturlagar och följaktligen Guds lagar”.⁶² Malthus framlade befolkningsläran, Lassalle en lönernas järnlag, och Marx förklarade i förordet till *Das Kapital* att han hade upptäckt ”den ekonomiska rörelselagen för det moderna samhället”. Buckle uttryckte i de avslutande orden i sin *History of Civilization* övertygelsen att de mänskliga relationernas förlopp ”genomsyrades av en princip om universell och osviklig regelbundenhet”. Denna terminologi verkar i dag lika föråldrad som anspråksfull, men den verkar nästan lika föråldrad för naturvetenskapsmannen som den gör för samhällsvetaren. Året innan Bury höll sin installationsföreläsning publicerade den franske matematikern Henri Poincaré en liten volym kallad *La Science et l'hypothèse*, som inledde en revolution inom det naturvetenskapliga tänkandet. Poincarés huvudteser var att de allmänna påståenden som naturvetenskapsmännen framställde, i den mån de inte var definitioner eller maskerade språkliga konventioner, var hypoteser som var avsedda att kristallisera och organisera vidare tänkande och var möjliga att bevisa, modifiera eller vederlägga. Allt detta har nu blivit något av en truism. Newtons stolta ”Hyptheses non fingo” låter i dag ihållig, och även om naturvetare och även samhällsvetare fortfarande ibland talar om lagar, så tror de inte längre på deras existens på samma sätt som vetenskapsmännen under 1700- och 1800-talen gjorde. Det är erkänt att vetenskapsmän gör upptäckter och förvärvar ny kunskap inte genom att fastställa exakta lagar, utan genom att lägga fram hypoteser som öppnar vägen för nya forskningar. Ett standardverk i vetenskaplig metodik av två amerikanska filosofer beskriver naturvetenskapens metod som ”väsentligen cirkulär”:

Vi samlar bevis för principer genom att använda oss av empiriskt material för det som påstås vara fakta, och vi väljer ut, analyserar och tolkar empiriskt material på basis av principer.⁶³

Ordet ”växelverkande” skulle kanske ha varit att föredra framför ”cirkulärt”, därför att resultatet inte blir att man återvänder till samma plats utan att man kommer fram till nya

⁶² Thoughts and Details on Scarcity (1795) i *The Works of Edmund Burke* (1846), IV, s. 270. Burke uttalade att det inte låg ”inom regeringens kompetensområde eller ens inom de rikas att förse de fattiga med de nödvändigheter som det hade behagat den gudomliga försynen att för en stund undanhålla dem”.

⁶³ M. R. Cohen och E. Nagel: *Introduction to Logic and Scientific Method* (1934), s. 596.

upptäckter genom denna växelverkan mellan principer och fakta, mellan teori och praktik. Allt tänkande fordrar att man accepterar vissa på iakttagelser baserade förutsättningar som gör vetenskapligt tänkande möjligt men som kan revideras i ljuset av detta tänkande. Dessa hypoteser kan mycket väl vara giltiga i vissa sammanhang och för vissa syften även om de visar sig vara ogiltiga i andra. Det avgörande provet är hela tiden det empiriska: om de verkligen ger nya perspektiv och ökar vår kunskap. Rutherfords metoder beskrevs nyligen av en bland hans mest framstående elever och medarbetare:

Han var full av iver att få veta vad som hände i atomernas inre i samma mening som man kan tala om att känna till vad som händer i köket. Jag tror inte att han sökte en förklaring av det klassiska slaget i form av en teori stödd på vissa grundläggande lagar. Så länge han visste vad som hände var han nöjd.⁶⁴

Denna beskrivning passar även in på historikern som har övergett sökandet efter lagar och nöjer sig med att undersöka hur saker och ting går till.

De hypoteser som historikern använder i sin forskningsprocess är till sin karaktär anmärkningsvärt lika de hypoteser som används av naturvetenskapsmannen. Tag t. ex. Max Webers berömda analys av en relation mellan protestantism och kapitalism. Ingen skulle i dag kalla denna för en lag, fastän den hälsades som en sådan i en gångens tid. Den är en hypotes som, fastän den modifierats i viss utsträckning av de undersökningar den gav upphov till, utan tvivel vidgat vår förståelse av båda dessa företeelser. Se t. ex. på Marx' uttalande: "Handkvarnen ger oss ett samhälle med en feodalherre, ångkvarnen ger oss ett samhälle med en industrikapitalist."⁶⁵ Enligt modern terminologi är detta inte någon lag, även om Marx förmodligen skulle påstått detta, utan en fruktbar hypotes som visar hän mot nya forskningsuppgifter och ny förståelse. Sådana hypoteser är tänkandets oundgängliga redskap. Den i seklets början kände tyske ekonomen Werner Sombart erkände att "en känsla av oro" kom över dem som övergett marxismen:

Då vi förlorar de bekväma formler som tidigare väglett oss i tillvarons labyrint ... känner vi oss, som drunknande i ett hav av fakta, tills vi får nytt fotfäste eller lär oss simma.⁶⁶

Polemiken om historiens periodindelning hör till detta område. Indelningen av historien i perioder är ingenting givet, utan en hypotes, ett nödvändigt redskap för tanken, användbart i den mån det är upplysande och till hjälp för giltigheten vid tolkning. Historiker som har olika meningar om när medeltiden slutade tolkar också enskilda händelser olika. Detta är inte en fråga om fakta, men det är inte heller någon meningslös fråga. Uppdelningen av historien på geografiska områden är inte heller den något givet, utan en hypotes; att tala om europeisk historia kan vara en välgrundad och givande hypotes i vissa sammanhang, medan den är vilseledande i andra. De flesta historiker påstår att Ryssland är en del av Europa, men vissa förnekar det bestämt. Historikern kan bedömas efter de hypoteser han stöder. Jag måste få citera ett allmänt uttalande om samhällsvetenskapernas metoder, då det kommer från en stor samhällsvetare som också var utbildad fysiker. Georges Sorel arbetade som ingenjör innan han i fyrtioårsåldern började skriva om samhällsproblem, och han betonade behovet att avskilja vissa element i en situation trots risken för överdriven förenkling:

Man bör gå så till väga att man känner sig fram; man bör pröva troliga delhypoteser och nöja sig med provisoriska approximationer för att alltid ha dörren öppen för korrigeringar och

⁶⁴ Sir Charles Ellis i *Trinity Review* (Cambridge, Lent Term, 1960), s. 14.

⁶⁵ Marx-Engels: *Gesamtausgabe* I, VI, s. 179.

⁶⁶ W. Sombart: *The Quintessence of Capitalism* (eng. övers. 1915), s. 354.

förbättringar.⁶⁷

Här är vi långt från 1800-talet, då naturvetenskapsmännen, och även historiker som Acton, såg fram mot den dag då de skulle kunna lägga fram en sluten kropp av kunskap som en gång för alla skulle lösa alla omstridda frågor. I våra dagar har naturvetenskapsmän och historiker ett mer blygsamt hopp om att kunna avancera från en fragmentarisk hypotes till en annan, att kunna frilägga fakta genom sina tolkningar och pröva sina tolkningar genom fakta. Jag finner ingen väsentlig skillnad mellan de två tillvägagångssätten. I första kapitlet citerade jag professor Barracloughs ord att historien inte alls var faktisk ”utan en följd av vedertagna omdömen”. Nyligen hörde jag i ett radioprogram en naturvetare från Oxford definiera en vetenskaplig sanning som ”ett påstående som allmänt accepterats av experterna”.⁶⁸ Ingen av dessa definitioner är helt tillfredsställande — varför kommer att framgå då jag skall diskutera frågan om objektivitet. Men det var överraskande att finna en historiker och en naturvetare var för sig formulera svaret på samma problem med nästan exakt samma ord.

Analogier är emellertid en ökad fälla för den oförsiktige. Jag skall därför noggrant granska argumenten för att det är en fundamental skillnad mellan historien och de exakta vetenskaperna, och att det på grund av denna skillnad är missvisande att kalla historien — och kanske också de andra s.k. samhällsvetenskaperna — för en exakt vetenskap (science). Dessa skäl — vissa mer övertygande än de andra — är i korthet: 1) att historieforskningen uteslutande behandlar det unika, naturvetenskapen det allmänna, 2) att historien inte ger några lärdomar, 3) att historien inte kan förutsägas, 4) att historieskrivningen med nödvändighet måste vara subjektiv, eftersom människan iakttar sig själv och 5) att historievetenskapen till skillnad från naturvetenskaperna innefattar religiösa och moraliska frågor. Jag skall försöka pröva dessa punkter i tur och ordning.

För det första har det påståtts att historien behandlar det unika och säregna och att naturvetenskapen behandlar det allmänna och universella. Denna uppfattning hade t.ex. Aristoteles, som förklarade att poesin var ”mer filosofisk” och ”allvarligare” än historien, eftersom diktningen hade att göra med allmängiltiga sanningar och historien med speciella.⁶⁹ En mängd senare författare fram till Collingwood⁷⁰ gjorde en liknande distinktion mellan historia och naturvetenskap. Denna tycks vila på ett missförstånd. Hobbess berömda sats står sig fortfarande: ”Inget i världen är universellt utom namn, ty de namngivna tingen är vart och ett individuellt och egenartat.”⁷¹ Detta är verkligen sant vad gäller naturvetenskaperna; två geologiska formationer, två djur av samma art eller två atomer är aldrig identiska. Men påståendet att historiska händelser är unika har samma förlamande verkan som den plattityd Moore övertog från biskop Butler och som en gång var särskilt älskad av lingvistiska filosofer: ”Allt är vad det är och ingenting annat.” Invecklad i den tankegången når man snart ett slags filosofiskt nirvana, där ingenting av betydelse kan sägas om någonting.

Själva användandet av språket tvingar historikern, liksom naturvetenskapsmannen, till generaliseringar. Peloponnesiska kriget och andra världskriget var helt olika, och båda var unika. Men historikern kallar båda för krig, och endast pedanten protesterar. När Gibbon skrev om både kejsar Konstantins erkännande av kristendomen och islams uppkomst som

⁶⁷ G. Sorel : *Matériaux d'un théorie du proletariat* (1919), s. 7.

⁶⁸ Dr J. Ziman i *The Listener*, 18 augusti 1960.

⁶⁹ *Poetik*, kap. IX.

⁷⁰ K. G. Collingwood: *Historical Imagination* (1935), s. 5.

⁷¹ *Leviathan*, I, IV.

revolutioner⁷² generaliserade han två unika händelser. De som sysslar med den moderna tidens historia gör likadant då de skriver om engelska, franska, ryska eller kinesiska revolutioner. Historikern är egentligen inte intresserad av det unika, utan av det allmänna i det unika. På 1920-talet ledde historikernas diskussioner om orsakerna till första världskriget fram till antagandet att det antingen berodde på misstag av diplomaterna, som arbetade i hemlighet och utan allmänna opinionens kontroll, eller på den olyckliga indelningen av världen i avgränsade suveräna stater. 1930-talets diskussioner ledde fram till antagandet att det orsakades av att imperialistiska makter, pådrivna av en kapitalism i nedgång, tävlade om att dela upp världen mellan sig. Alla dessa diskussioner innehöll generaliseringar om orsakerna till krig eller i varje fall om orsakerna till krig under 1900-talsförhållanden. Historikerna använder ständigt generaliseringar för att pröva sin bevisning. Om det inte är helt bevisat att kung Rikard mördade prinsarna i Towern frågar sig historikern — kanske omedvetet snarare än medvetet — om det under denna period var vanligt att regenter likviderade möjliga rivaler till tronen, och hans bedömning påverkas helt riktigt av denna generalisering.

Läsaren av historiska framställningar (liksom författaren) generaliserar ständigt och tillämpar historikerns iakttagelser på andra historiska sammanhang som han känner till — eller kanske på sin egen tid. Då jag läser Carlyles bok om franska revolutionen ertappar jag ideligen mig själv med att generalisera hans kommentarer genom att tillämpa dem på mitt eget specialområde, ryska revolutionen. Tag t.ex. dessa ord om terror:

Ohygglig i länder som hade upplevt rättvisa för alla — inte så onaturlig i länder som aldrig känt till den.

Eller ännu mer typiskt:

Det är olyckligt fast mycket naturligt att denna periods historia så genomgående har skrivits i hysteri. Det vimlar av överdrifter, förbannelser, klagorop — och över huvud okunnighet.⁷³

Här ett annat exempel, denna gång av Burckhardt om den moderna statens framväxt under 1500-talet:

Ju mer nyligen makten uppkommit, desto mindre stationär blir den — för det första därför att de som skapade den har blivit vana vid snabba förändringar och själva är och förblir nyhetsmakare, för det andra därför att de krafter som väckts till liv eller besegrats endast kan sysselsättas genom nya våldshandlingar.⁷⁴

Det är nonsens att påstå att generaliserande är främmande för historien; i historien frodas tvärtom generaliserandet. Eller som Elton säger i den nya *Cambridge Modern History*: ”Det som skiljer historikern från en samlare av historiska fakta är generaliserandet.”⁷⁵ Han kunde ha tillagt att samma sak skiljer biologen från botanisten. Men tro inte att generaliserandet tillåter oss att bygga upp någon sorts väldig plan över historien där enskilda händelser måste passas in. Eftersom Marx är en av dem som oftast anklagas för att ha konstruerat eller trott på en sådan plan, vill jag citera ett stycke ur ett av hans brev, som ger oss ett helt annat perspektiv på ämnet:

Händelser som är slående lika men ägt rum i skilda historiska miljöer leder till fullständigt skilda resultat. Genom att studera dessa båda händelseförlopp var för sig och sedan jämföra dem, finner man lätt nyckeln till förståelsen av detta fenomen. Men det är aldrig möjligt att uppnå denna

⁷² *Decline and Fall of the Roman Empire*, kap. XX.

⁷³ *History of the French Revolution* I, V, kap. 9; III, I kap. 1.

⁷⁴ J. Burckhardt: *Judgements on History and Historians* (1959), s. 34.

⁷⁵ *Cambridge Modern History*, II (1958), s. 20.

förståelse genom att använda en huvudnyckel i form av någon historiefilosofisk teori vars stora dygd är att den står över historien.⁷⁶

Historia har att göra med relationer mellan det unika och det allmänna. Som historiker är det inte mera möjligt att skilja dem åt eller ge det ena företräde framför det andra än att skilja fakta från tolkning.*

Här är kanske rätta platsen för ett kort påpekande om förhållandet mellan historia och sociologi. Sociologin står i dag inför två motsatta faror — faran att bli alltför teoretisk och faran att bli alltför empirisk. Den första är faran att förlora sig själv i abstrakta och meningslösa generaliseringar om samhället i allmänhet. Samhället med stort S är ett lika missvisande begrepp som historien med stort H. Denna fara ökas av dem som vill ge sociologin ensamrätt på att dra allmänna slutsatser ur de unika händelser historien bevarat; det har till och med sagts att sociologin skiljer sig från historien genom att den har ”lagar”.⁷⁷ Den andra faran är den som förutsågs av Karl Mannheim för nära en generation sedan och som verkligen finns där i dag, nämligen en sociologi ”uppdelad på en rad isolerade tekniska problem rörande social anpassning”.⁷⁸ Sociologin sysslar med historiska samhällen som alla är unika och formade enligt bestämda historiska förutsättningar och villkor. Men försöket att undvika generaliseringar och tolkningar genom att inskränka sig till s.k. tekniska statistik- och analysproblem gör bara att man blir en omedveten försvarare av ett statiskt samhälle. Sociologin måste, om den skall bli ett fruktbart forskningsfält, liksom historien befatta sig med förhållandena mellan det unika och det allmänna. Men den måste också bli dynamisk — inte utforska ett samhälle i vila (något sådant existerar inte heller) utan ett samhälle i social omvandling och utveckling. Till slut vill jag bara säga att ju mer sociologisk historien blir och ju mer historisk sociologin blir, desto bättre för båda. Låt gränsen mellan dem hållas vidöppen för trafik i båda riktningarna.

Frågan om generaliseringar har nära samband med min andra fråga: vad historien lär oss. Huvudsyftet med en generalisering är att vi genom den försöker lära av historien och vi tillämpar den lärdom vi dragit av ett händelseförlopp på ett annat händelseförlopp: när vi generaliserar försöker vi, medvetet eller omedvetet göra detta. De som förkastar generaliserandet och vidhåller att historien uteslutande har att göra med det unika, förnekar också helt logiskt att man kan lära sig något av historien. Men påståendet att människan inte lär av historien motsägs av en mängd iakttagbara fakta. Ingen erfarenhet är mer allmän. År 1919 var jag vid fredskonferensen i Paris som biträdande medlem av den brittiska delegationen. Alla i

⁷⁶ Marx och Engels: *Verk* (ryska uppl.) XV, s. 378. Brevet som citerats fanns i den ryska tidningen *Otechestvennye Lapiski* år 1877. Professor Popper förknippar Marx med vad han kallar ”historicismens centrala misstag”, tron att historiska tendenser eller trender ”omedelbart kan hämtas enbart ur universella lagar” (*The Poverty of Historicism*, 1957, s. 128). Detta är exakt vad Marx förnekade.

* Författaren berör inte den intressanta debatt som under senare år förts om generaliseringar i historievetenenskapen. Ingen bestrider numera att det förekommer generella termer och generaliseringar i historiska arbeten; den kontroversiella frågan är vilken eller vilka funktioner dessa generaliseringar har. Framför allt har man diskuterat om de har samma funktion som naturvetenskapliga generaliseringar (se inledningen). *G. H.*

⁷⁷ Detta tycks vara professor Poppers åsikt (*The Open Society*, 2 uppl., 1952, II, s. 322). Olyckligtvis ger han ett exempel på en sociologisk lag: ”Varhelst tankefriheten och det fria utbytet av tankar effektivt skyddas av rättsliga organ och av institutioner som garanterar meningutbytets offentlighet, där kommer det att bli ett vetenskapligt framåtskridande.” Dessa ord skrevs 1942 eller 1943 och var tydligen inspirerade av tron att västmakterna tack vare sina demokratiska institutioner skulle hålla sig kvar i främsta ledet i fråga om vetenskapliga framsteg - en tro som sedan dess förjagats eller starkt modifierats av utvecklingen i Sovjetunionen. Det ovan citerade var långt ifrån någon ”lag”, det var inte ens en giltig generalisering.

⁷⁸ K. Mannheim: *Ideology and Utopia* (eng. övers. 1936), s. 228.

delegationen trodde att vi kunde dra lärdom av Wienkongressen, den senaste stora europeiska fredskongressen hundra år tidigare. En viss kapten Webster, då anställd i krigsministeriet, nu sir Charles Webster och en utmärkt historiker, skrev en essä, där han redogjorde för vilka dessa lärdomar var. Jag minns två av dem. Den ena var att det var farligt att försumma principen om självbestämmanderätt när Europas karta skulle göras om. Den andra var att det var farligt att kasta hemliga dokument i sin papperskorg, då dess innehåll säkerligen köptes av någon annan delegations spioner. Dessa historiens lärdomar mottogs som gudsord och påverkade vårt uppträdande. Detta exempel är färskt och trivialt. Men det skulle vara lätt att i någon jämförelsevis avlägsen periods historia spåra inflytande av lärdomar från en ännu avlägsnare tid. Det gamla Greklands inflytande på Rom är allom bekant, men jag är inte säker på att någon historiker försökt att exakt undersöka vad romarna lärde sig eller trodde sig ha lärt av Hellas historia. En undersökning av de lärdomar man i Västeuropa under 1600-, 1700- och 1800-talen drog av de historiska böckerna i Gamla testamentet skulle kanske ge lösnande resultat. Den puritanska revolutionen i England kan inte helt förstås utan den bakgrunden, och vid den moderna nationalismens uppkomst var idén om det utvalda folket en viktig faktor. Den klassiska bildningen präglade tydligt den nya styrande klassen i 1800-talets England. Som jag redan påpekat såg Grote Aten som ett föredöme för den nya demokratin, och jag skulle gärna vilja se en undersökning av de omfattande och betydelsefulla lärdomar som brittiska imperiebyggare medvetet eller omedvetet dragit ur det romerska rikets historia. Vad mitt eget specialområde beträffar, så var de ryska revolutionärerna mycket starkt påverkade, nästan berusade, av idéerna från franska revolutionen och från revolutionerna 1848 och 1871. Men jag skall här påminna om den inskränkning som betingas av historiens dubbla karaktär. Att lära av historien är aldrig en enkelriktad process. Att lära om nutiden i det förflutnas ljus innebär också att lära om det förflutna i vår tids ljus. Historiens funktion är att främja en djupare insikt om såväl det förflutna som vår tid genom sambandet mellan dem.

Min tredje punkt är förutsägelsens roll i historien. Det har sagts att historieskrivningen inte har några lärdomar att ge därför att den i motsats till naturvetenskaperna inte kan förutsäga framtiden. Denna fråga är insnärjd i en härva av missförstånd. Som vi sett är naturvetenskapsmännen inte längre lika ivriga som förr att tala om naturlagar. De s.k. vetenskapliga lagarna som påverkar vårt dagliga liv är i själva verket redogörelser för tendenser; redogörelser för vad som händer under oförändrade betingelser eller vid laboratorieförsök. Lagarna utger sig inte för att kunna förutsäga vad som skall hända i konkreta fall. Gravitationslagen bevisar inte att ett visst äpple kommer att falla ner på marken, någon kanske tar emot det i en korg. Den optiska lag som säger att ljuset rör sig i en rät linje bevisar inte att en speciell ljusstråle kommer att gå rakt, den kan brytas eller reflekteras av något föremål som kommer i dess väg. Men detta betyder inte att dessa lagar är värdelösa eller i princip ogiltiga. Det sägs att de moderna teorierna inom fysiken endast befattar sig med sannolikheter för händelser. Dagens vetenskapsmän är mer böjda att minnas att induktion logiskt endast kan leda fram till sannolikheter eller till ett visst mått av övertygelse, och de är angelägna att behandla vetenskapens resultat som allmänna regler eller vägvisare, vilkas giltighet endast kan prövas på bestämda händelser. ”*Science, d'ou prevoyance; prevoyance, d'ou action*”,⁷⁹ som Comte sade. Nyckeln till frågan om historiska förutsägelser ligger i skillnaden mellan det allmänna och det speciella, mellan det universella och det unika. Som vi sett är historikern tvungen att generalisera, han förser oss därigenom med allmänna rättesnören för framtida handlande, som är både giltiga och användbara fast de inte är bestämda förutsägelser. Men han kan inte förutsäga

⁷⁹ *Cours de philosophie positive*, I, s. 51.

särskilda händelser, därför att det särskilda är unikt och innehåller slumpmässiga element. Denna skillnad som bekymrar filosoferna är fullkomligt klar för gemene man. Om ett par barn i en skola får mässlingen, drar man slutsatsen att en epidemi kommer att bryta ut. Denna spådom, om jag får kalla slutsatsen så, grundas på en generalisering från tidigare erfarenhet och är ett giltigt och användbart rättesnöre för handlingar. Men man kan inte göra den bestämda förutsägelsen att Charles och Mary kommer att få mässlingen. Historikern går tillväga på samma sätt. Folk väntar sig inte att historikerna skall förutsäga att en revolution kommer att bryta ut i Ruritanien nästa månad. Den sorts slutsats de skall försöka komma fram till, delvis genom kunskap om ruritanska förhållanden och delvis genom historiska studier, är att förhållandena i Ruritanien är sådana att en revolution troligen bryter ut inom en nära framtid om någon utlöser den, såvida ingen på regeringssidan gör något för att förhindra den. Denna slutsats följs kanske av omdömen som delvis är baserade på andra revolutioner, delvis på den inställning som skilda delar av befolkningen kan väntas ha. Förutsägelsen, om den nu kan kallas så, kan komma till stånd endast genom att speciella händelser har inträffat som själva inte kunde ha förutsagts. Men detta betyder inte att slutsatser om framtiden som dragits på grundval av historien är värdelösa, eller att de inte äger en giltighet som tjänar både som ett rättesnöre för handlingar och som en nyckel till förståelsen av världens gång. Jag vill inte påstå att samhällsvetarens eller historikerns slutsatser kan mäta sig med naturvetarens i precision, eller att deras underlägsenhet i detta avseende bara beror på att samhällsvetenskaperna inte hunnit så långt. Människan är ur alla synvinklar den mest komplicerade av alla varelser vi känner till, och studiet av hennes beteende kan mycket väl innebära svårigheter som är av en annan art än de naturvetenskapsmannen möter. Vad jag vill fastslå är bara att deras mål och metoder inte är i grunden olika.

Min fjärde punkt introducerar ett betydligt starkare argument för en gränsdragning mellan samhällsvetenskaperna, inklusive historia, och naturvetenskaperna. Argumentet är att i samhällsvetenskaperna hör subjekt och objekt till samma kategori och påverkar varandra. Människan är inte bara den mest komplicerade och varierade av varelser i naturen, utan hon måste också utforskas av andra människor i stället för av oberoende iakttagare tillhörande en annan art. Här låter människan sig inte nöja med att som i biologin undersöka sina egna fysiska egenskaper och sina egna psykiska reaktioner. Sociologen, ekonomen och historikern måste också penetrera former av mänskligt beteende där viljan är med i spelet och ta reda på varför de människor som är föremål för deras studium velat handla som de handlat. Detta ger upphov till en relation mellan iakttagaren och den iakttagne som är säregen för historien och samhällsvetenskaperna. Historikerns ståndpunkt finns oåterkalleligen med i varje iakttagelse han gör; historieskrivningen är genomsyrad av relativitet. Karl Mannheim säger att ”till och med de kategorier i vilka erfarenheter uppdelas, samlas och ordnas, varierar efter iakttagarens inställning till samhället”.⁸⁰ Men detta att samhällsvetarens inställning nödvändigtvis påverkar alla hans observationer är inte hela sanningen. Det är också sant att observationsprocessen påverkar och modifierar det som observeras. Det kan ske på två sätt. De människor vilkas beteende är föremål för analys och förutsägelser kan varnas av en förutsägelse om ovälkomna följder, och av denna förmås att ändra sina handlingar, så att förutsägelsen kommer att motverka sig själv hur korrekta analyser den än är baserad på. En orsak till att historien sällan upprepar sig bland historiskt medvetna personer är att de agerande vid andra föreställningen känner till upplösningen vid den första, och att deras handlande påverkas av denna insikt.⁸¹

⁸⁰ K. Mannheim: *Ideology and Utopia* (1936), s. 130.

⁸¹ Detta argument har utvecklats av författaren i *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, I (1950), s. 42. [svensk översättning: *Ryska revolutionen 1917-1923*, del 1 (1970)]

Bolsjevikerna visste att franska revolutionen hade slutat med en Napoleon och fruktade att deras egen revolution skulle sluta på samma sätt. Därför misstrodde de Trotskij, den av deras ledare som mest liknade en Napoleon, men litade på Stalin som liknade honom minst. Men denna process kan verka i motsatt riktning. Ekonomen som genom vetenskaplig analys av rådande ekonomiska förhållanden förutsäger en kommande högkonjunktur eller lågkonjunktur medverkar — om han har stort anseende och hans resonemang verkar övertygande — med själva förutsägelsen till uppkomsten av det förutspådda fenomenet. Statsvetenskapsmannen, som genom historisk forskning blivit övertygad om att despotism är ett kortlivat fenomen, kan medverka till despotens fall. Alla känner vi ju till att valkandidater förutsäger sin egen seger, i det medvetna uppsåtet att göra uppfyllelsen av denna spådom mer sannolik. På samma sätt kan man misstänka att ekonomer, statsvetare och historiker ibland då de vågar sig på en förutsägelse inspireras av ett omedvetet hopp om att därigenom påskynda förverkligandet av förutsägelsen. Allt man någorlunda säkert kan säga om dessa invecklade förhållanden är att växelverkan mellan iakttagaren och det iakttagna, mellan statsvetaren och hans data, mellan historikern och hans fakta ständigt pågår och ständigt skiftar. Detta visar sig vara ett utmärkande drag hos historien och samhällsvetenskaperna.

Jag skall kanske påpeka att en del fysiker på senare år har talat om sin vetenskap på ett sätt som tycks peka på en slående likhet mellan deras universum och historikernas värld. För det första sägs deras resultat innehålla ett element av ovisshet och obestämthet. Jag kommer i nästa kapitel att tala om den s.k. determinismens natur och begränsning i historien. Men vare sig den moderne fysikerns ovisshet ligger i universums väsen eller bara är ett tecken på vår egen ännu så länge ofullständiga förståelse av det (detta diskuteras fortfarande), tvivlar jag ändå på att man i denna ovisshet skall kunna finna någon viktig motsvarighet till vår förmåga att göra historiska förutsägelser, på samma sätt som jag tvivlade på de försök som för några år sedan gjordes att i osäkerheten och indeterminismen finna bevis för den fria viljans verksamhet i universum. För det andra sägs det i den moderna fysiken att avstånd och tidslängder är beroende av hur "iakttagaren" rör sig. I den moderna fysiken är alla mätningar underkastade variationer som har sin grund i omöjligheten att upprätta en konstant relation mellan iakttagaren och det föremål han observerar. Både iakttagaren och det iakttagna — både subjekt och objekt — finns med i undersökningens slutresultat. Även om denna beskrivning med ytterst få ändringar skulle kunna fås att passa in på förhållandet mellan historikern och föremålen för hans observationer, är jag ändå inte övertygad om att dessa förhållanden är på något sätt jämförbara med relationen mellan fysikern och hans universum. Och även om jag i princip är intresserad av att snarare nedvärdera än överdriva de olikheter som skiljer historikerns arbetssätt från naturvetenskapsmannens, så hjälper det inte att försöka smussla bort dessa olikheter med hjälp av bristfälliga analogier.

Men fastän man nog kan säga att samhällsvetaren eller historikern själv inverkar på föremålet för sitt studium på ett annat sätt än fysikern, och även om de problem som uppstår genom växelverkan mellan subjekt och objekt är oändligt mer komplicerade, så är inte frågan slutbehandlad i och med detta. 1600-, 1700- och 1800-talens klassiska kunskapsteorier förutsatte alla en skarp gräns mellan det iakttagande subjektet och det iakttagna objektet. Oavsett hur man uppfattade processen framställde den av filosoferna konstruerade modellen subjekt och objekt, människan och omvärlden, som skilda från varandra. Detta var den stora tid då naturvetenskapen föddes och utvecklades, och kunskaperna var starkt influerade av de naturvetenskapliga pionjärernas synsätt. Människan satte sig våldsamt upp emot den yttre världen. Hon tog itu med den som med något motspänstigt och potentiellt fientligt — motspänstigt därför att det var svårt att förstå, potentiellt fientligt därför att det var svårt att

bemästra. Detta sätt att se har radikalt förändrats genom den moderna naturvetenskapens framgångar. Dagens naturvetare tänker knappast på naturkrafterna som något att bekämpa, utan som något att samarbeta med och utnyttja för sina syften. De klassiska kunskapsteorierna passar inte den nyare naturvetenskapen, och minst av allt fysiken. Det är inte förvånande att filosofer under de senaste femtio åren har börjat ifrågasätta deras giltighet och inse att kunskapsprocessen långt ifrån att förutsätta en tydlig åtskillnad mellan subjekt och objekt innebär ett visst mått av växelverkan och inbördes beroende mellan dem. Detta gäller emellertid i särskilt hög grad för samhällsvetenskaperna. I kap. I erinrade jag om att den historiska forskningen var svår att förena med den traditionella empiristiska kunskapsteorin. Jag skulle nu vilja påstå att alla samhällsvetenskaper är oförenliga med varje kunskapsteori som innebär fullständig skilsmässa mellan subjekt och objekt, eftersom de har människan både som subjekt och objekt, som forskare och som forskningsobjekt. Sociologin har i sina försök att skapa ett sammanhängande system av lärosatser helt riktigt upprättat en ny gren som kallas kunskapssociologi. Den har emellertid ännu inte nått särskilt långt — jag misstänker att det huvudsakligen beror på att den nöjt sig med att gå runt, runt inne i den traditionella kunskapsteorins bur. Om filosoferna under inflytande först av den moderna naturvetenskapen och nu av den moderna samhällsvetenskapen håller på att börja försöka ta sig ur denna bur och konstruera en mera aktuell modell för kunskapsprocesserna än den gamla biljardbollsmodellen, där data stöter samman med ett passivt medvetande, så är det ett gott omen för samhällsvetenskaperna och särskilt för historien.* Detta är en ganska viktig punkt som jag återvänder till vid behandlingen av vad vi menar med historisk objektivitet.

Sist men inte minst måste jag diskutera synpunkten att historieskrivningen är nära förknippad med frågor som rör religion och moral och därigenom skild från vetenskap i allmänhet och kanske till och med från de andra samhällsvetenskaperna. Om förhållandet mellan historia och religion skall jag endast säga så mycket som är nödvändigt för att klargöra min inställning. Att vara en allvarligt syftande astronom är förenligt med tron på en gud som har skapat och ordnat universum, men det är inte förenligt med tron på en gud som efter behag ingriper och ändrar en planets gång, uppskjuter en solförmörkelse eller ändrar det kosmiska spelets regler. På samma sätt, sägs det ibland, kan en allvarligt syftande historiker tro på en gud som ordnat och givit mening åt historiens förlopp som helhet, men han kan inte tro på Gamla testamentets Gud, som ingriper för att nedgöra amalekiterna eller tillgriper fusk genom att förlänga dagens timmar till förmån för Josuas armé. Inte heller kan han använda Gud som förklaring till speciella historiska händelser. Fader D'Arcy försökte i en nyligen utkommen bok göra denna distinktion:

Det duger inte för en student att besvara varje fråga i historien med att det var Guds finger. Inte förrän vi kommit så långt som möjligt i utredandet av de jordiska händelserna och det mänskliga dramat får vi föra in ytterligare faktorer.⁸²

Det egendomliga med denna ståndpunkt är att den tycks betrakta religionen som jokern i en kortlek, reserverad för de verkligt svåra tricken, som inte kan klaras på annat sätt. Den lutheranske teologen Karl Barth gjorde klokare då han deklarerade fullständig åtskillnad mellan gudomlig och världslig historia och överlät den senare åt världsliga instanser. Om jag

* Författarens kunskapsteori har inslag av idealism. I nutida kunskapsteori (bl. a. Cambridgefilosoferna Moore och Russell samt Uppsalafilosoferna Hägerström och Phalan) har argumenten för den kunskapsteoretiska idealismen kritiserats ingående. *G. H.*

⁸² M. C. D'Arcy: *The Sense of History: Secular and Sacred* (1959), s. 164. Han har förekommit av Polybius: "Varhelst det är möjligt att ta reda på orsaken till det som sker, skall man inte tillgripa gudarna" (citerat av K. von Fritz: *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity*, N. Y. 1954, s. 390).

förstått professor Butterfield rätt, menar han detsamma när han talar om ”teknisk” historia. Teknisk historia är det enda slags historia som det är troligt att ni eller jag någonsin kommer att skriva eller han själv någonsin skrivit. Men genom att använda denna underliga beteckning förbehåller han sig rätten att tro på en esoterisk historia, en försynens historia som vi övriga inte behöver bekymra oss om. Författare som Berdjajev, Niebuhr och Maritain uppger sig stödja historieskrivningens oberoende, men håller fast vid att dess mål eller mening ligger utanför historien. Personligen har jag svårt att förena historieskrivningens integritet med tron på någon över-historisk makt som dess mening och betydelse är beroende av — vare sig den makten är det utvalda folkets Gud, de kristnas Gud, deismens dolda allmakt eller Hegels världsande. I denna framställning kommer jag att förutsätta att historikern skall lösa sina problem utan anlitan av någon sådan *deus ex machina*, att historieskrivning är ett spel utan joker i leken.

Förhållandet mellan historieskrivning och moral är mer komplicerat, och gångna tiders meningsutbyten i ämnet har varit behäftade med åtskilliga oklarheter. Det är i dag knappast nödvändigt att orda om att historikern bör avstå från moraliska omdömen om personernas privatliv i sin framställning. Historikerns och moralistens ståndpunkter är inte desamma. Henrik VIII kan ha varit en dålig make och en bra kung, men historikern är bara intresserad av honom som make i den mån det påverkat de historiska händelserna. Om hans moraliska brister hade haft lika liten synlig inverkan på rikets styrelse som Henrik II:s, skulle inte historikern behöva bry sig om dem. Det gäller såväl förtjänster som fel. Pasteur och Einstein påstås ha varit exemplariska, ja helgonlika i sitt privata liv. Men antag att de hade varit otrogna äkta män, grymma fäder och hänsynslösa kolleger, skulle deras historiska insats då varit mindre? Det är denna som sysselsätter historikern. Stalin sägs ha varit grym och känslolös mot sin andra hustru, men när jag forskar i Sovjets historia bekymrar jag mig inte särskilt mycket om det. Detta betyder inte att den privata moralen är oväsentlig eller att sedernas historia är en oväsentlig del av historien. Men historikern kommer inte med några av-sidesreplikar i form av moraliska omdömen om personernas privatliv. Han har annat att göra.

En allvarligare oklarhet uppkommer kring frågan om moraliska omdömen om politikernas handlingar. Tron på historikerns plikt att uttala moraliska omdömen om de agerande är gammal. Men den har aldrig varit starkare än i 1800-talets England, då den förstärktes av de moraliserande tendenserna i tiden och av den ohämmade dyrkan av individualismen. Rosebery sade att engelsmännen i första hand ville veta om Napoleon var ”en bra karl”.⁸³ Acton förklarade i sin brevväxling med Creighton att ”moralreglernas orubblighet är hemligheten med historiens auktoritet, värdighet och användbarhet”, och ville göra historien till ”skiljedomare vid tvister, vägvisare för vandringsmannen, upprätthållare av den moraliska standard som jordiska och till och med religiösa krafter ständigt försöker sänka”⁸⁴ — en åsikt grundad på Actons nästan mystiska tro på historiska faktas objektivitet och på en historiens särställning som ger historikern rätt och skyldighet att, i historiens namn, som ett slags överhistorisk makt, fälla moraliska omdömen om personer som tagit del i historiska händelser. Denna inställning dyker ännu upp i oväntade former. Toynbee beskrev Mussolinis invasion i Abessinien år 1935 som en ”överlagd personlig synd”,⁸⁵ och sir Isaiah Berlin hävdar i sin redan citerade essä med stor kraft att det är historikerns plikt ”att döma Karl den store, Napoleon, Djingis khan, Hitler och Stalin för deras massakrer”.⁸⁶ Åsikten har brännmärkts

⁸³ Rosebery: *Napoleon: The Last Phase*, s. 364.

⁸⁴ Acton: *Historical Essays and Studies* (1907), s. 505.

⁸⁵ *Survey of International Affairs* (1935), II, s. 3.

⁸⁶ I. Berlin: *Historical Inevitability*, s. 76-77. Sir Isaiahs inställning för tanken till den orubblige, konservative

med skärpa av professor Knowles, som i sin installationsföreläsning citerade Motleys förkastelse över Filip II ("om det finns laster ... som han inte ägde, är det därför det inte är människan beskärt att bli fullkomlig ens i ondskan") och Stubbs beskrivning av kung Johan ("befläckad av varje brott som kunde vanhedra en man"), som exempel på moraliska domar över personer som historikern inte har behörighet att fälla. "Historikern är inte domare, än mindre skarprättare."⁸⁷ Men Croce har också ett utmärkt avsnitt om denna fråga som jag vill citera:

De som framställer anklagelsen glömmer bort den stora skillnaden att våra domstolar (juridiska eller moraliska) är nutidens domstolar, avsedda för levande, farliga människor som är i full verksamhet, medan dessa andra redan har stått inför sin tids domstol och inte kan frias eller fällas två gånger. De kan inte ställas till ansvar inför någon som helst domstol, och detta just därför att de är människor ur det förflutna, och som sådana kan de endast vara historiska gestalter och inte underkastas någon annan dom än ett inträngande i och förståelse för den anda i vilken de verkade ... De som under föregivande av att de återger historien jagar runt som domare som friar här och faller där, därför att de tror att detta är historiens uppgift ... de anses allmänt sakna historiskt sinne.⁸⁸

Och om någon hakar upp sig på påståendet att det inte är vår sak att moraliskt bedöma Hitler, Stalin eller senator McCarthy, så är det därför att dessa män var samtida med många av oss, därför att hundratusentals av dem som direkt eller indirekt utsattes för deras handlingar fortfarande lever, och därför att det just av dessa skäl är svårt för oss att närma oss dem enbart i egenskap av historiker och inte i någon annan egenskap som skulle berättiga oss att avkunna domar över deras handlingar. Detta är en samtidshistorikers svårigheter — jag skulle vilja säga att det är den största. Men vad tjänar det i dag till att fördöma Karl den stores eller Napoleons försyndelser?

Låt oss därför förkasta föreställningen om historikern som skarprättare, och övergå till den svårare men mer givande fråga som rör moraliska omdömen inte om individer utan om händelser, förhållanden eller politik i det förflutna. Detta är historikerns verkligt viktiga omdöme, och de historiker som så ivrigt fördömer den enskilda personen ger ofta omedvetet alibi åt hela grupper eller samhällen. Den franske historikern Lefèbvre försökte befria franska revolutionen från ansvaret för Napoleonkrigets nederlag och blodsutgjutelse genom att föra över det på "diktaturen under en general ... vars temperament ... inte gärna lämpade sig för fred och besinning".⁸⁹ Dagens tyskar välkomnar betoningen av Hitlers individuella ondska som ett mer behagligt alternativ till historikernas moraliska dom över det samhälle som förde fram honom. Ryssar, engelsmän och amerikaner instämmer gärna i personliga angrepp på Stalin, Neville Chamberlain eller McCarthy, vilka får bli syndabockar för deras kollektiva missgärningar. För övrigt kan lovprisande omdömen om enskilda människor vara precis lika missvisande och skadliga som förkastelser. Det faktum att det fanns slavägare som var storsinnade tillgreps ständigt som en ursäkt för slaveriet. Max Weber hänvisar till "det herrelösa slaveri som kapitalismen snärjer in arbetaren eller gäldenären i", och hävdar med rätta

1800-talsjuristen Fritzjanes Stephens åsikter: "Strafflagen bygger alltså på den principen att det är moraliskt riktigt att hata brottslingar ... Det är högst önskvärt att brottslingar hatas, att de straff som påläggs dem är sådana att de ger uttryck åt detta hat och försvarar det så långt allmänna åtgärder för att uttrycka och tillfredsställa en sund, naturlig känsla kan försvara och uppmuntra det." [*A History of the Criminal Law of England* (1883), II, s. 81-82 citerade i L. Radzinowicz, *Sir James Fitzjanes Stephen* (1957), s. 301. Dessa åsikter är inte längre gängse bland kriminologerna, men vad jag har emot dem i detta sammanhang är att vilken giltighet de än har på annat håll, så är de inte tillämpliga vid historiska bedömningar.

⁸⁷ D. Knowles: *The Historian and Character* (1955), s. 4, 5, 12, 19.

⁸⁸ B. Croce: *History as the Story of Liberty* (eng. övers. 1941), s. 47.

⁸⁹ *Peuples et civilisations*, vol. XIV: Napoleon, s. 58.

att historikern bör moraliskt bedöma företeelser men inte de personer som gav upphov till dem.⁹⁰ Historikern sätter sig inte till doms över en enskild orientalisk despot. Men han behöver inte förhålla sig likgiltig och neutral till t.ex. orientalisk despotism kontra förhållandena i Perikles Aten. Han fördömer inte den enskilde slavägaren, men detta hindrar honom inte från att fördöma ett slavälgande samhälle. Som vi sett kräver historiska fakta ett visst mått av tolkning, och historiska tolkningar innehåller alltid moraliska domar eller, om man föredrar en neutralare term, värdeomdömen.

Detta är emellertid bara början på våra svårigheter. Historien är en ständig kamp vars resultat, vare sig vi bedömer dem som bra eller dåliga, nås av vissa grupper direkt eller indirekt — för det mesta direkt — på andras bekostnad. Förlorarna betalar. Lidandet är något ofrånkomligt i historien. Varje större historisk period har både sina motgångar och sina framgångar. Detta är en ytterst komplicerad fråga, därför att vi inte har någon våg som gör det möjligt för oss att väga vissa människors ökade välfärd mot andras uppoffringar; ändå måste man göra en sådan avvägning. Detta är inte uteslutande ett historiskt problem. I vårt dagliga liv tvingas vi oftare än vi ibland vill erkänna att välja det minst onda eller att göra ont för att därigenom uppnå motsatsen. Frågan diskuteras ibland i historien under rubriken ”priset för framåtskridandet” eller ”priset för revolutionen”. Detta är vilseledande. Som Bacon säger i sin essä *On Innovations*, ”det envisa fasthållandet av seder och bruk är en lika omvälvande företeelse som införandet av en nyhet”. Förblivandet vid det gamla kostar de missgynnade minst lika mycket som införandet av en nyhet kostar dem som berövas sina privilegier. Tesen att vissa människors välfärd uppväger andras lidande är underförstådd i allt folkstyre, och lika mycket en konservativ som en radikal doktrin. Dr Johnson tillgrep utan skrymtan ”det minst onda” för att rättfärdiga bibehållandet av de existerande sociala olikheterna:

Det är bättre att några är olyckliga än att ingen är lycklig, vilket skulle bli fallet vid ett tillstånd av allmän jämlikhet.⁹¹

Men det är i tider med radikala förändringar som problemet framträder som mest dramatiskt, och det är här vi lättast kan undersöka historikerns inställning.

Låt oss se på industrialiseringen i Storbritannien mellan låt oss säga 1780 och 1870. Så gott som varje historiker skulle — troligen utan att ifrågasätta det — behandla den industriella revolutionen som ett stort steg framåt. Han skulle också beskriva hur allmogen drevs bort från landsbygden, hur arbetarna hopades i ohälsosamma fabriker och ohygieniska bostäder och hur barnarbetskraften exploaterades. Han skulle förmodligen säga att det förekom missbruk vid tillämpning av systemet och att vissa arbetsgivare var mer skoningslösa än andra. Han skulle inte utan salvelse uppehålla sig vid den gradvisa utvecklingen av ett socialt samvete så snart systemet hade blivit etablerat. Men han skulle anta — återigen troligen utan diskussion att tvång och utsugning åtminstone i inledningsskedet ingick i det pris man fick betala för industrialiseringen. Men jag har aldrig hört talas om någon historiker som sagt att det med tanke på det pris man fick betala hade varit bättre att hejda utvecklingen och inte industrialisera. Om det finns en sådan historiker hör han utan tvivel till Chestertons och Bellocs skola och blir — med rätta — inte tagen på allvar av allvarligt syftande historiker. Detta exempel är av särskilt intresse för mig, eftersom jag i en kommande framställning av Sovjetunionens

⁹⁰ Citerat i From Max Weber: *Essays in Sociology* (1947), s. 58.

⁹¹ Boswell: *Life of Doctor Johnson* (1776), II, s. 20. Detta uttalande har förtjänsten av att vara uppriktigt. Burckhardt (*Judgements on History and Historians*, s. 85) begråter de nedtystade klagomålen från utvecklingens offer, ”vilka som regel inte hade andra önskemål än parta tueri”, men säger själv ingenting om klagomålen från *l'ancien regimes* offer, vilka som regel inte hade något att bevara.

historia hoppas kunna angripa problemet om kollektiviseringen av jordbruket som en del av det pris man fick betala för industrialiseringen. Jag vet mycket väl att om jag följer de historikers exempel som behandlat den brittiska industriella revolutionen och alltså beklagar den brutalitet och de övergrepp med vilka kollektiviseringen genomfördes men behandlar dessa händelser som en oundviklig del av priset för en önskvärd och nödvändig industrialiseringspolitik, då kommer jag att bli anklagad för att vara cynisk och överse med illgärningar. Historiker överser med västerlandets kolonisering av Asien och Afrika under 1800-talet inte bara på grund av dess omedelbara effekt på världsekonomin, utan också på grund av dess konsekvenser på lång sikt för människorna i dessa underutvecklade världsdelar. När allt kommer omkring är ju det moderna Indien en produkt av brittiskt herravälde, brukar man säga, och det moderna Kina är en produkt av västerländsk 1800-tallimperialism, korsad med impulser från ryska revolutionen. Sorgligt nog var det inte de kinesiska arbetare som fanns i västägda fabriker i fördragshamnarna, i sydafrikanska gruvor eller på västfronten under första världskriget som fick skörda vad nu den kinesiska revolutionen än gav av vinst och ära. De som betalar priset är sällan desamma som skördar frukterna. Följande berömda ställe hos Engels är obehagligt träffande:

Historien är den grymmaste av alla gudinnor, och hon kör sin triumfvagn över högar av lik, inte bara under krig utan också under ”fredlig” ekonomisk utveckling. Och vi män och kvinnor är olyckligtvis så dumma att vi aldrig hämtar mod för verkligt framåtskridande om vi inte drivs till det av lidanden som förefaller nästan orimliga.⁹²

Ivan Karamasovs berömda trotsiga gest är en heroisk villfarelse. Vi föds in i samhället och vi föds in i historien. Någon inträdesbiljett att tacka ja eller nej till erbjuds vi aldrig. Historikern har lika litet som teologen någon slutgiltig lösning på lidandets problem. Även han faller tillbaka på tesen om det mindre onda och det större goda.

Men innebär inte det faktum att historikern till skillnad från naturvetenskapsmannen på grund av sitt materials karaktär invecklas i moraliska bedömningsproblem, att historien är underställd en utomhistorisk värdeskala? Jag tror inte det. Låt oss anta att abstrakta begrepp som ”bra” och ”dålig” och mera fingraderade varianter av dessa ligger utanför ramen för den historiska vetenskapen. Men även om så är, spelar dessa abstraktioner samma roll vid studiet av historiska moralfrågor som matematiska och logiska formler gör vid bruket av fysik.

De är oundgängliga kategorier för tanken, men de saknar mening eller tillämplighet tills de får ett bestämt innehåll. Om ni föredrar en annan liknelse, så är de moralregler vi tillämpar på historien eller i vårt dagliga liv som checker; delvis tryckta, delvis skrivna för hand. Den tryckta delen innehåller abstrakta ord om frihet och jämlikhet, rättvisa och demokrati. Dessa ord är nödvändiga kategorier. Men checken har inget värde förrän vi fyller i den andra delen, som uppger hur stor frihet vi tänker ge åt vem, vilka vi erkänner som våra likar och till hur högt belopp. Hur vi fyller i checken från gång till annan är en historisk fråga. Det sätt på vilket abstrakta moraliska begrepp ges ett bestämt historiskt innehåll är en historisk process, ja, våra moraliska bedömanden görs i själva verket inom en begreppsram som själv är en skapelse av historien. Den populäraste formen för internationell polemik om moraliska frågor är nu för tiden debatten om vem som skall få använda orden demokrati och frihet. Begreppen är abstrakta och universella. Men deras innebörd har varierat under historiens gång, från en tid till en annan och från en plats till en annan, och deras tillämpning kan bara förstås och diskuteras i historiska termer. Det är alltså omöjligt att upprätta en abstrakt och överhistorisk norm

⁹² Brev till Danielson den 24 febr. 1893 ur Karl Marx-Friedrich Engels: *Correspondence 1846-1895* (1934), s. 510.

efter vilken historiska händelser kan bedömas. I en sådan skulle oundvikligen var och en läsa in den innebörd som bäst passade hans egna historiska förhållanden och strävanden.

Detta är den verkliga anklagelsen mot dem som försöker upprätta normer eller kriterier som står över historien och efter vilka domar avkunnas över historiska händelser och situationer — vare sig nu denna norm härrör från gudomlig auktoritet uppställd av teologerna, eller från ett statiskt förnufts- eller naturbegrepp som uppställts av upplysningstidens filosofer. Det är inte det att man upptäcker fel på själva normerna eller kommer till korta när man skall tillämpa dem, utan försöket att upprätta sådana normer är ohistoriskt och står i strid med själva historiens väsen. Normerna ger dogmatiska svar på frågor som det ingår i historikerns uppgift att ständigt ställa. Den historiker som tar emot förutbestämda svar på dessa frågor går till verket med förbundna ögon och förråder sitt kall. Historia är rörelse, och rörelse inbegriper jämförelse. Det är därför historikern uttrycker sina moraliska omdömen i ord av jämförande slag som ”progressiv” och ”reaktionär” i stället för att röra sig med orubbliga, absoluta begrepp som ”bra” och ”dålig”. Med dessa jämförelser försöker han inte definiera skilda samhällen eller historiska fenomen i förhållande till en absolut norm utan i förhållande till varandra. Dessutom finner vi när vi undersöker dessa förment absoluta och utomhistoriska värden att i själva verket även de har sitt ursprung i historien. Ett speciellt värdes eller ideals framträdande på given plats eller tid förklaras av platsens eller tidens historiska villkor. Den praktiska innebörden hos hypotetiska, absoluta begrepp som jämlikhet, frihet, rättvisa eller naturlag varierar från en tid till en annan och från världsdel till världsdel. Varje grupp har sina värderingar som är historiskt betingade. Varje grupp skyddar sig mot främmande och obekväma värderingar genom att stämpla dem som borgerliga och kapitalistiska, odemokratiska och totalitära, eller — ännu grövre — oengelska och oamerikanska. En abstrakt norm utan samband med samhället och historien är en lika stor illusion som en abstrakt individ. Den allvarligt syftande historikern erkänner att alla värdeomdömen är historiskt betingade och anser inte att hans egna värderingar äger en objektiv giltighet som är oberoende av historien. Våra åsikter och bedömningsgrunder är delar av historien och kan lika väl som varje annat utslag av mänskligt beteende bli föremål för historisk forskning. Få vetenskaper — allra minst samhällsvetenskaperna — kan i dag göra anspråk på fullständigt oberoende. Men historien är i grunden inte beroende av någonting utanför sig själv, något som bör skilja den från varje annan vetenskap.

Låt mig nu sammanfatta vad jag försökt säga om historieskrivningens anspråk på att accepteras som vetenskap. Redan ordet ”vetenskap” täcker så många skilda kunskapsområden och innefattar så många skilda metoder, att bevisbördan bör vila på dem som försöker stänga ute historien, och inte på dem som försöker släppa in den. Det är betecknande att argumenten för utestängande inte kommer från naturvetenskapsmän, utan från historiker och filosofer som vill bevara historiens status som en gren av den humanistiska lärdomen. Motsättningen återspeglar den fördom som reflekteras i den gamla indelningen i humaniora och naturvetenskaper. Min huvudsakliga invändning mot att man vägrar kalla historieskrivningen en exakt vetenskap är att det försvarar och bevarar klyftan mellan de s. k. ”två kulturerna”. Själva klyftan är en produkt av denna gamla fördom, grundad på det brittiska samhällets klasstruktur som även den tillhör det förgångna. Själv tror jag inte att klyftan mellan historikern och geologen är djupare eller svårare att överbrygga än den mellan geologen och fysikern. Men som jag ser det, överbryggas man inte klyftan genom att lära historikern naturvetenskapens elementa eller naturvetaren historiens. Detta är en återvändsgränd som vi kommit in i genom oklart tänkande. När allt kommer omkring bär sig inte naturvetarna åt på det sättet. Jag har aldrig hört talas om ingenjörer som fått rådet att gå på nybörjarkurser i

botanik.

Ett botemedel är att höja historieämnets standard, att göra det mer vetenskapligt — om jag vågar säga så och ställa strängare krav på historikerna. Historia som akademiskt ämne är ibland det enda som blir över för dem som tycker klassiska språk är för svåra och naturvetenskaperna för allvarliga. Ett intryck som jag hoppas ge med denna bok är att historia är betydligt svårare än klassiska språk och minst lika allvarlig som någon naturvetenskap. Detta botemedel skulle förutsätta en starkare tro hos historikerna på vad de är sysselsatta med. Sir George Snow talade nyligen i en föreläsning om detta, och han kontrasterade naturvetarens ”fräcka” optimism med den ”behärskade rösten” och den ”samhällsfientliga inställningen” hos den ”litterärt intellektuelle”.⁹³ Vissa historiker — och många bland dem som skriver om historia utan att vara historiker — hör till denna kategori av ”litterärt intellektuelle”. De är så upptagna med att tala om för oss, att historien inte är någon exakt vetenskap, och med att förklara vad historievetenskapen inte kan och inte skall vara eller göra, att de inte hinner ägna sig åt historieskrivningens utveckling och anseende.

Det andra sättet att överbrygga klyftan är att försöka åstadkomma en djupare förståelse för likheten i målsättning mellan naturvetare och historiker, och däri ligger det största värdet med det nya och växande intresset för naturvetenskapernas historia och filosofi. Naturvetare, samhällsvetare och historiker är alla engagerade inom skilda grenar av samma forskning; forskningen om människan och hennes miljö, om hur människan påverkar sin miljö och om hur miljön påverkar människan. Forskningens målsättning är densamma; att öka människans förståelse av och herravälde över sin miljö. Fysikerns, geologens, psykologens och historikerns förutsättningar och metoder är vitt skilda i detaljer, ändå vill jag inte stödja förslaget att historikern bör närmare följa naturvetenskapernas metoder för att vara mer vetenskaplig. Men historikern och naturvetaren förenas i det grundläggande syftet att förklara och besvara de problem och frågor de ställs inför. Historikern är som varje annan vetenskapsman en varelse som oavbrutet frågar varför? I nästa kapitel skall jag behandla hur historikern ställer frågan och hur han försöker besvara den.

4. Kausalitet i historien

Om mjölk får stå och koka i en kastrull kokar den över. Jag vet inte och har aldrig intresserat mig för varför det är så. Men krävde man ett svar av mig, skulle jag antagligen skylla det hela på att mjölk har en benägenhet att koka över, vilket ju är sant men inte förklarar någonting. Men så är jag inte heller naturvetare. På samma sätt kan man läsa eller till och med skriva om händelser i det förflutna utan att vilja veta varför de inträffade, eller man kan nöja sig med att säga att andra världskriget utbröt därför att Hitler ville ha krig, vilket ju är sant men inte förklarar någonting. Men i så fall skall man inte blamera sig genom att utge sig för att vara historiestuderande eller historiker. Studiet av historia är ett studium av orsaker. Som jag sade i slutet av förra kapitlet frågar historikern ständigt varför, och så länge han hoppas på ett svar kan han inte slå sig till ro. En stor historiker — eller kanske jag skall mer allmänt säga en stor tänkare — är en människa som ställer frågan varför om nya ting och i nya sammanhang.

Herodotos, historieskrivningens fader, angav sitt syfte i inledningen till sitt verk: att bevara minnet av grekernas och barbarernas bedrifter ”och att särskilt ange orsaken till att de kämpade mot varandra”. Han fick inte många efterföljare i antiken; t.o.m. Thukydides har

⁹³ C. P. Snow: *The Two Cultures and the Scientific Revolution* (1959), s. 4-8.

anklagats för att inte ha något klart kausalitetsbegrepp.⁹⁴ Men när grunden till nyare tidens historieskrivning började läggas på 1700-talet, tog Montesquieu i sin *Considerations sur les causes de la grandeur des romains et de leur décadance* till utgångspunkt principerna att ”det finns allmänna orsaker, moraliska eller materiella, som verkar i varje monarki, bevarar den eller störta den”, och att ”allt som händer är underkastat dessa orsaker”. Några år senare utvecklade och generaliserade han denna åsikt i *De l'esprit des lois*. Det var orimligt att anta att ”ett blint öde är orsaken till alla de verkningar man ser i världen”. Människorna ”stys inte uteslutande av sina ingivelser”, deras beteende följer vissa lagar eller principer som härrör ur ”tingens natur”.⁹⁵ I omkring tvåhundra år var sedan historiker och historiefilosofier strängt upptagna med att försöka ordna mänsklighetens tidigare erfarenheter genom att upptäcka historiska händelsers orsaker och de lagar som styrde dem. Ibland föreställde man sig orsakerna och lagarna i tekniska termer, ibland i biologiska, metafysiska, ekonomiska eller psykologiska. Men det var en vedertagen åsikt att historieskrivningen bestod av ordnandet av händelser ur det förflutna i en metodisk följd av orsaker och verkningar. I sin artikel om historieskrivning i den stora franska encyklopedin skrev Voltaire: ”Om man inte har något annat att berätta för oss, än att den ena barbaren efterträdde den andra på Oxus och Jaxartes stränder, vad ger det oss?” På senare år har bilden modifierats något. Nu för tiden talar man inte längre om historiska ”lagar”, detta av skäl som jag drog fram i föregående kapitel, och t.o.m. ordet ”orsak” har blivit omodernt, dels beroende på vissa filosofiska oklarheter som jag inte behöver gå in på, dels beroende på ordets förmodade samband med determinismen, något som jag strax återkommer till. En del människor talar därför inte om ”orsak” i historien utan om ”förklaring”, ”tolkning”, ”situationens logik”, ”händelsernas inre logik” (detta kommer från Dicey) eller förkastar den kausala inställningen (varför det hände) till förmån för den funktionella inställningen (hur det hände), fastän denna oundvikligen tycks omfatta frågan hur det kom att hända och på så vis leda tillbaka till frågan varför. Andra skiljer mellan olika slags orsaker — mekaniska, biologiska, psykologiska osv. — och betraktar historisk orsak som en särskild kategori. Även om en del av dessa distinktioner till en viss grad är giltiga, kan det för vårt nuvarande ändamål vara mer givande att betona det som är gemensamt för alla slags orsaker än det som skiljer dem åt. Själv nöjer jag mig med att använda ordet ”orsak” i dess gängse betydelse och bortser från finare distinktioner.

Låt oss börja med att fråga vad historikern i praktiken gör, när han konfronteras med nödvändigheten att ange händelsers orsaker. Det första utmärkande draget i historikerns sätt att närma sig orsaksproblemet är att han oftast anger flera orsaker till samma händelse. Ekonomen Marshall skrev en gång att ”man bör med alla till buds stående medel försöka förmå människor att låta bli att betrakta en enda orsaks inverkan ... utan att ta med i beräkningen de andra som samverkar med den”.⁹⁶ Den student som vid tentamen bara kan ange en orsak när han skall besvara frågan: ”Varför blev det revolution i Ryssland år 1917?”, bör skatta sig lycklig om han blir godkänd. Historikern rör sig med en mångfald orsaker. Om han ombads att ange orsakerna till ryska revolutionen, skulle han kanske nämna Rysslands många militära motgångar, den ryska ekonomins sammanbrott under krigets påfrestningar, bolsjevikernas effektiva propaganda, tsarregimens misslyckande att lösa jordbruksproblemen, koncentrationen av ett utarmat och exploaterat proletariat i Petrograds fabriker, det faktum att Lenin visste vad han ville och att ingen på den andra sidan gjorde det — kort sagt ett på måfå utplockat virrvarr av ekonomiska, politiska, ideologiska och personliga, långfristiga och

⁹⁴ F. M. Cornford: *Thucydides Mythistoricus*.

⁹⁵ *De l'esprit des lois*, förord och kap. 1.

⁹⁶ *Memorials of Alfred Marshall*, utg. A. C. Pigou (1925), s. 428.

kortfristiga orsaker.

Men detta för oss genast över till det andra utmärkande draget i historikerns inställning. En student som till svar på vår fråga nöjde sig med att i tur och ordning ange ett dussin olika orsaker till ryska revolutionen kunde möjligen hoppas på överbetyg men inte på högsta betyget. ”Kunnig men fantasilös” skulle förmodligen tentators omdöme vara. En riktig historiker som fått fram en sådan lista av egenhändigt hopsamlade orsaker skulle känna ett yrkesmässigt tvång att bringa reda i den, att upprätta något slags rangordning som visade orsakernas förhållande till varandra, kanske bestämma sig för vilken orsak, eller vilken kategori av orsaker, som ”i sista hand” eller ”vid en slutlig analys” (ett favorituttryck bland historiker) skulle anses som grundorsaken, orsakernas orsak. Detta är hans tolkning av materialet; historikern känns igen på de orsaker han drar fram. Gibbon förklarade det romerska rikets nedgång och fall med barbariets och religionens seger. 1800-talets engelska whighistoriker förklarade ökningen av Storbritanniens makt och välstånd med uppkomsten av politiska organ som var uttryck för den konstitutionella frihetens principer. Gibbon och de engelska 1800-talshistorikerna verkar föråldrade i dag därför att de förbiser de ekonomiska orsaker som de moderna historikerna har fört fram i främsta ledet. Varje historisk dispyt rör sig kring frågan om orsakers prioritet.

I det verk jag tidigare citerade anmärkte Henri Poincaré att naturvetenskapen samtidigt rörde sig ”mot mångfald och mot sammansatthet” och ”mot enhet och enkelhet”, och att denna skenbart oförenliga process var en nödvändig förutsättning för vetandet.⁹⁷ Detsamma äger inte mindre giltighet för historien. Genom att utvidga och fördjupa sina forskningar samlar historiker ständigt allt fler svar på frågan varför. Senare års enorma tillskott till den ekonomiska historien liksom till samhälls-, kultur- och rättshistorien — för att inte tala om de nya rönen inom den politiska historien och de nya metoderna inom psykologi och pedagogik — har gett oss svaren på en enorm mängd frågor. När Bertrand Russell anmärkte att ”varje framsteg inom en vetenskap för oss längre bort från den onyanserade enkelheten i de första observationerna och leder oss till en större differentiering av orsak och verkan och till ett ständigt vidgat förråd av relevanta orsaker”,⁹⁸ beskrev han exakt situationen inom den historiska vetenskapen. Men historikern tvingas samtidigt på grund av sin strävan att förstå det förflutna att liksom naturvetenskapsmannen förenkla mångfalden svar, underordna det ena svaret i förhållande till det andra och införa en viss ordning och reda i sitt kaos av händelser och orsaker. ”En gud, en lag, ett element och en för länge sedan timad gudomlig händelse”, eller Henry Adams' sökande efter ”en väldig generalisering som skulle göra slut på våra anspråk på att vara bildade”⁹⁹ — detta låter nu för tiden som uttjänta skämt. Men faktum kvarstår att historikern måste sträva mot såväl en förenkling som ett mångfaldigande av orsakssammanhangen. Genom denna tvåfaldiga och skenbart motsägelsefulla process gör historien liksom naturvetenskaperna sina framsteg.

Här måste jag göra en utvikning och ta upp ett par frågeställningar som kallats problemet om ”den historiska determinismen eller Hegels gudlöshet” och ”slumpens roll i historien eller Kleopatras näsa”. Till att börja med måste jag säga ett par ord om hur de råkade komma hit. Professor Karl Popper, som på 1930-talet i Wien skrev ett värdefullt arbete om det nya synsättet inom naturvetenskapen, vilket nyligen översattes till engelska under titeln *The Logic of Scientific Enquiry*, utgav i Storbritannien under kriget två mera populära böcker: *The Open*

⁹⁷ H. Poincaré: *La Science et l'hypothèse* (1902), s. 202.

⁹⁸ B. Russell: *Mysticism and Logic* (1918), s. 188.

⁹⁹ *The Education of Henry Adams* (Boston 1928), s. 224.

Society and Its Enemies och *The Poverty of Historicism*.¹⁰⁰ De präglas av en starkt känslomässig reaktion mot Hegel, som jämte Platon betraktades som nazismens andliga föregångare och mot den ganska ytliga marxism som kännetecknade den brittiska vänsterns intellektuella klimat på 1930-talet. Den verkliga måltavlan var Hegels och Marx' förment deterministiska historiefilosofier, som fördes samman under namnet "historicism".¹⁰¹ År 1954 publicerade sir Isaiah Berlin sin essä *Historical Inevitability*. Han skonade Platon¹⁰² men fogade till anklagelsen ett argument, som inte hämtats från Popper, att Hegels och Marx' "historicism" är klandervärd därför att den genom att förklara mänskliga handlingar i kausala termer innebär ett förnekande av människans fria vilja, och därför att den uppmuntrar historiker att svika sin plikt (som jag tidigare berört) att uttala moralisk fördömelse över historiska personer som Karl den store, Napoleon och Stalin. I övrigt är inte mycket ändrat. Men sir Isaiah Berlin är med rätta en populär och allmänt läst författare. Under de senaste fem, sex åren har nästan alla som i England eller USA skrivit någon artikel om historieskrivning, eller t.o.m. någon större recension av ett historiskt verk, räckt lång näsa åt Hegel, Marx och determinismen och framhållit hur orimligt det är att inte erkänna slumpens roll i historien. Det är kanske orättvist att låta sir Isaiah Berlin klä skott för sina anhängare. Till och med när han pratar strunt överser vi med det, eftersom han gör det på ett så medryckande sätt. Hans lärjungar kan bara upprepa dumheterna. Under alla förhållanden finns det ingenting nytt i allt detta. Charles Kingsley, som inte hörde till våra mera framstående professorer i nyare tidens historia, som antagligen aldrig hade läst Hegel eller hört talas om Marx, talade i sin installationsföreläsning år 1860 om människans "mystiska makt att bryta lagarna för sin egen tillvaro" som bevis för att inte någon "nödvändig följd" kunde existera i historien.¹⁰³ Men lyckligtvis har vi glömt bort Kingsley. Det är Popper och sir Isaiah Berlin som har spillt krut i onödan och det fordras en smula tålmod innan vi har rätt ut det hela.

Låt mig nu först definiera determinismen — okontroversiellt, hoppas jag — som tron att allt som sker har en eller flera orsaker och inte kunde ha skett på annat sätt om inte något i orsaken eller orsakerna också hade varit annorlunda.¹⁰⁴ Determinismen är inte en historisk fråga utan en fråga som rör allt mänskligt beteende. Den människa vars handlingar inte har

¹⁰⁰ *The Poverty of Historicism* utgavs i bokform först år 1957, men består av artiklar som ursprungligen publicerades under åren 1944 och 1945.

¹⁰¹ Jag har undvikit ordet "historicism" utom på ett par ställen där någon precision inte var nödvändig, eftersom professor Poppers av många lästa skrifter i ämnet har gjort termen renons på exakt innebörd. Att ständigt yrka på att termer skall vara definierade är pedantiskt. Men man måste veta vad man talar om, och professor Popper använder "historicism" som en beteckning för varje uppfattning om historien som han ogillar. Av dessa historiefuppfattningar tycker jag att en del är sunda, andra misstänker jag att ingen allvarlig skribent hyser i dag. Såsom han själv medger (*The Poverty of Historicism*, s. 3) uppfinner han "historicismistiska" argument som aldrig har använts av någon "historicismist". Som historicism betecknar han både läror som sammanställer historien med naturvetenskaperna och läror som skarpt skiljer de två åt. I *The Open Society* behandlas Hegel, som undvek förutsägelser, som historicismens överstepräst; i inledningen till *The Poverty of Historicism* beskrivs historicismen som "ett närmande till samhällsvetenskaperna som förutsätter att *historisk förutsägelse* är deras huvudsakliga mål". Hitintills har "historicism" vanligtvis använts som den engelska versionen av det tyska "Historismus", nu skiljer professor Popper "historicism" från "historicism" och fogar därmed ytterligare ett element av förvirring till det redan förvirrande användandet av termen. M. C. D'Arcy, *The Sense of History: Secular and Sacred* (1959), s. 11, använder ordet "historicism" i betydelsen "historiefilosofi".

¹⁰² Angreppet på Platon som den förste fascisterna härrörde från en serie radioprogram, *Plato Today* (1937), av R. H. Crossman.

¹⁰³ C. Kingsley: *The Limits of Exact Science as Applied to History* (1860), s. 22.

¹⁰⁴ "Determinism ... innebär ... att om fakta är som de är, så är varje skeende slutgiltigt och kunde inte blivit annorlunda. Att anse att utgången kunde ha blivit en annan innebär endast att anse att den kunde ha blivit det om fakta varit annorlunda beskaffade." (S. W. Alexander i *Essays Presented to Ernst Cassirer*, 1936, s. 18).

någon orsak och därför är obestämda är lika mycket en abstraktion som individen utanför samhället, som vi talade om i ett tidigare kapitel. Poppers påstående att ”allt är möjligt i mänskliga angelägenheter”¹⁰⁵ är antingen meningslöst eller oriktigt. Ingen i vardagslivet tror eller kan tro på detta. Axiomet att allting har en orsak är en nödvändig förutsättning för att vi skall förstå det som sker omkring oss.¹⁰⁶ Det mardrömsartade i Kafkas romaner ligger i det faktum att ingenting som händer har någon uppenbar orsak, eller någon som kan fastställas. Detta leder till en fullständig upplösning av den mänskliga personligheten som fungerar efter antagandet att händelser har orsaker och att tillräckligt många av dessa orsaker är möjliga att fastställa för att inom människan bygga upp ett mönster av förflutet och närvarande som är tillräckligt sammanhängande för att kunna tjäna som ledning för handlandet. Vårt dagliga liv skulle vara omöjligt om man inte förutsatte att människans beteende bestäms av orsaker som i princip är fastställbara. Det fanns en tid då människor tyckte det var hädiskt att forska i naturfenomenens orsaker eftersom dessa uppenbarligen styrdes av den gudomliga viljan. Sir Isaiah Berlins invändning mot vår förklaring till att människor handlar som de gör, vilken går ut på att dessa handlingar är styrda av den mänskliga viljan, hör till samma slags idéer och visar kanske att samhällsvetenskaperna i dag befinner sig på samma utvecklingsnivå som naturvetenskaperna gjorde när detta slags argument riktades mot dem.

Låt oss se efter hur vi skulle handskas med detta problem om vi mötte det i vardagslivet. När ni håller på med era dagliga sysslor brukar ni stöta ihop med Smith. Ni hälsar på honom med en vänlig men intetsägande anmärkning om vädret eller något annat lika ointressant, och Smith svarar med en lika vänlig och intetsägande anmärkning. Men antag att Smith en morgon i stället för att besvara er anmärkning på sitt vanliga sätt skulle bryta ut i en våldsam kritik av er uppsyn eller karaktär. Skulle ni rycka på axlarna och behandla det hela som ett övertygande bevis för Smiths fria vilja och för det faktum att allt är möjligt i mänskliga angelägenheter? Jag misstänker att ni inte skulle reagera så. Tvärtom skulle ni förmodligen säga något i stil med: ”Stackars Smith! Ni vet väl förstås att hans far dog på ett mentalsjukhus”, eller ”Stackars Smith! Han måste ha det besvärligt med sin fru igen”. Med andra ord: ni skulle försöka finna en orsak till Smiths synbarligen orsakslösa uppträdande i den fasta förvisningen att det måste finnas någon orsak. Jag fruktar att ni därigenom skulle ådra er sir Isaiah Berlins vrede; han skulle klaga bittert över att ni genom att lämna en kausal förklaring till Smiths beteende hade svält Hegels och Marx' deterministiska antagande och svikit er plikt att utpeka Smith som knöl. Men ingen intar denna ståndpunkt i det dagliga livet eller tycker att frågan om determinism gentemot moraliskt ansvar på något sätt är inblandad. Det logiska dilemmat om fri vilja kontra determinism uppstår aldrig i verkligheten. Det är inte så att vissa mänskliga handlingar är fria och andra är förutbestämda. Faktum är att alla människans handlingar är både fria och förutbestämda beroende på vilken synpunkt man ser dem från. Det praktiska problemet är återigen ett annat. Smiths handlande hade en eller flera orsaker, men i den mån det inte orsakades av något yttre tvång utan dikterades av hans egen personlighet var han moraliskt ansvarig, eftersom det är ett villkor för samhällslivet att normala vuxna människor är moraliskt ansvariga för sina handlingar. Om Smith skall göras ansvarig i detta fall är en fråga för vårt praktiska omdöme. Men om vi gör det, betyder detta inte att vi betraktar hans handlande som utan orsak; orsak och moralisk ansvarighet är två skilda saker. En krimino-

¹⁰⁵ K. R. Popper: *The Open Society* (2 uppl. 1952), II, s. 197.

¹⁰⁶ ”Kausalitetslagen har inte påtvingats oss av världen” utan ”är kanske för oss den lämpligaste metoden att anpassa oss till världen” (J. Rueff: *From the Physical to the Social Sciences*, Baltimore 1929, s. 52). Professor Popper kallar själv tron på orsakssammanhang en ”metafysisk hypostasering av en väl bestyrkt metodisk regel” (*The Logic of Scientific Enquiry*).

logisk institution har nyligen inrättats vid detta universitet. Jag är säker på att ingen av dem som där utforskar orsakerna till brott någonsin skulle komma på idén att denna forskningsuppgift förpliktar honom att förneka brottslingens moraliska ansvar.

Låt oss nu se på historikerns situation. Som andra människor tror han att mänskliga handlingar har orsaker som i princip är möjliga att fastställa. Liksom i vardagslivet måste vi i historievetenskapen förutsätta detta — annars skulle all historisk forskning bli en omöjlighet. Det är historikerns speciella uppgift att utforska dessa orsaker. Det kan tänkas ge honom ett särskilt intresse för den deterministiska aspekten på mänskligt beteende, men han avvisar inte den fria viljan — med undantag av den ohållbara hypotesen att viljeakter inte har någon orsak. Inte heller besväras han av frågan om ”det oundvikliga”. Liksom andra människor förfaller historikern ibland till retoriska fraser och talar om en händelse som ”oundviklig”, när han bara menar att den kombination av faktorer som tydde på att händelsen skulle inträffa var av överväldigande styrka. Nyligen sökte jag igenom mitt eget författarskap på jakt efter det anstötliga ordet, och jag gick inte helt fri; i ett sammanhang hade jag skrivit att en konflikt mellan bolsjevikerna och den ortodoxa kyrkan var ”oundviklig” efter 1917 års revolution. Det skulle utan tvivel varit förståndigare att säga ”i högsta grad trolig”. Men jag är kanske ursäktad om jag tycker att ändringen verkar en aning pedantisk? I praktiken antar historikerna inte att händelser är oundvikliga förrän de har ägt rum. De diskuterar ofta alternativa vägar som stod öppna för aktörerna under antagandet att valet var fritt, men sedan övergår de helt riktigt till att förklara varför en utväg till sist föredrogs framför de andra. Ingenting i historien är oundvikligt utom i den formella bemärkelsen att för att något skulle kunna ske annorlunda måste de föregående orsakerna ha varit andra. Som historiker är jag helt beredd att klara mig utan ”oundviklig” och ”ofrånkomlig”. Livet kommer att bli tristare. Men låt oss överlämna dessa ord till poeterna och metafysikerna.

Denna anklagelse för missbruk av ”det oundvikliga” verkar så ofruktbar, och den iver med vilken den framförts på senare år så våldsam, att jag tror vi bör leta efter dolda motiv. Jag misstänker att dess huvudkälla är vad jag vill kalla tänkandets — eller snarare känslans — ”kunde ha hänt-skola”. Denna är nästan helt begränsad till samtidshistorien. Nyligen såg jag i Cambridge att det i någon förening skulle hållas ett föredrag med rubriken ”Var ryska revolutionen oundviklig?” Jag är övertygad om att det var ett allvarligt menat föredrag. Men om ni hade sett ett föredrag annonseras under rubriken ”Var Rosornas krig oundvikligt?”, skulle ni genast ha misstänkt att det låg något skämt bakom. Historikern skriver om den normandiska erövringen eller nordamerikanska frihetskriget som om det som hände måste hända, och som om det var hans uppgift att helt enkelt förklara vad som hände och varför, och ingen anklagar honom för att vara determinist eller för att försumma att diskutera den alternativa möjligheten att Vilhelm Erövraren eller de amerikanska upprorsmännen kunde ha blivit besegrade. När jag skriver om 1917 års ryska revolution på precis samma sätt — den enda rätta metoden för historikern — så visar det sig att mina kritiker angriper mig för att jag underförstått har skildrat förloppet som något som hände av nödvändighet, och för att jag försummat att gå igenom allt det som kunde ha hänt. Antag, har det sagts, att Stolypin hade hunnit avsluta sin jordbruksreform eller att Ryssland inte hade gått med i kriget, då skulle kanske revolutionen aldrig ha brutit ut. Eller antag att Kerenskijregeringen hade klarat sig bra och att mensjevikerna eller socialrevolutionärerna hade tagit hand om revolutionen i stället för bolsjevikerna. Dessa alternativ är teoretiskt tänkbara, och man kan ju alltid roa sig med att fundera över vad som kunde ha hänt i historien. Men de har inget med determinism att göra, ty deterministen kommer bara med svaret att för att dessa saker skulle ha kunnat hända, måste också orsakerna ha varit andra. Inte heller har dessa antaganden något med historia att göra.

Vad det hela gäller är att ingen numera på allvar vill protestera mot eller ändra följderna av den normandiska erövringen eller den amerikanska frigörelsen och ingen protesterar när historikern behandlar dem som avslutade kapitel. Men många människor som har blivit direkt eller indirekt lidande genom bolsjevikernas seger eller ännu fruktar dess mera indirekta konsekvenser vill protestera mot den, och när de läser historia yttrar sig detta i att de låter sin fantasi syssla med alla de angenämare saker som kunde ha hänt och retar sig på historikern som lugnt fullföljer sin uppgift att förklara vad som hände och varför deras angenäma önskedrömmar förblev ouppfyllda. Det svåra med samtidshistorien är att människor minns den tid då alla möjligheter ännu stod öppna och har svårt att godta historikerns inställning att för honom har möjligheterna stängts i och med *fait accompli*. Det är en ren känslreaktion och den är ovetenskaplig. Men det är den som har bidragit mest till den kampanj som nyligen startades mot den förmenta doktrinen om ”historisk oundviklighet”. Låt oss en gång för alla slippa denna ovidkommande stridsfråga.

Anklagelsens andra utgångspunkt är det bekanta spörsmålet om Kleopatras näsa, alltså teorin att historien i stort och smått är en rad tillfälligheter, en serie händelser bestämda av slumpartade sammanträffanden och möjliga att hänföra endast till de mest tillfälliga orsaker. Utgången av slaget vid Actium hade inte sin grund i det slags orsaker historiker vanligen framför, utan i Antonius förälskelse i Kleopatra. När Bayazid av en giktattack avskräcktes från att tåga in i det centrala Europa anmärkte Gibbon att ”en bitter vätska som faller på en enda fiber i en människa kan hindra eller uppskjuta nationers olycka”.¹⁰⁷ När kung Alexander av Grekland på hösten 1920 dog av ett bett från en apa som han hade som husdjur, utlöste denna olycka en rad händelser som fick sir Winston Churchill att yttra: ”... en kvarts miljon människor dog av detta apbett.”¹⁰⁸ Eller ta på nytt Trotskijs kommentar till den feber som han ådrog sig vid en andjakt och som satte honom ur spel vid en kritisk punkt i hans stridigheter med Sinovjev, Kamenev och Stalin på hösten 1923: ”Man kan förutse en revolution eller ett krig, men det är omöjligt att förutse konsekvenserna av en höstjakt på vildänder.”¹⁰⁹ För det första måste det göras klart att denna fråga inte har något att göra med determinismproblemet. Antonius förälskelse i Kleopatra eller Bayazids giktattack eller Trotskijs förkylning var lika mycket hänförbara till orsaker som allt annat som händer. Det är en onödig oartighet mot Kleopatra att påstå att Antonius förälskelse inte hade någon orsak. Sambandet mellan kvinnlig skönhet och manlig förälskelse är ett av de mest regelbundna exempel på orsak följd av verkan som kan iakttas i det dagliga livet. Dessa s.k. tillfälligheter i historien företräder en rad orsakssammanhang som avbryter — och så att säga kolliderar med — den kedja av orsaker som historikern i första hand arbetar med att utforska. Bury talar helt riktigt om en ”sammanstötning mellan två oberoende orsakskedjor”.¹¹⁰ Sir Isaiah Berlin som inleder sin essä *Historical Inevitability* med att i berömmande ordalag citera en artikel av Bernhard Berenson, ”The Accidental View of History”, hör till dem som blandat ihop slump i denna mening med frånvaron av kausal determination. Men förutom denna hopblandning har vi fått ett verkligt problem på halsen. Hur skall vi i historien kunna upptäcka något orsakssammanhang, hur skall vi kunna finna någon mening i historien, när vår serie av orsaker och verkningar riskerar att när som helst brytas eller fås att ta en ny riktning genom någon annan och från vår synpunkt irrelevant orsakskedja?

Vi kan stanna upp här ett ögonblick och lägga märke till ursprunget till denna på sista tiden så

¹⁰⁷ *Decline and Fall of the Roman Empire*, kap. LXIV.

¹⁰⁸ W. Churchill: *The World Crisis: The Aftermath* (1929), s. 386.

¹⁰⁹ L. Trotskij: *My Life* (eng. övers. 1930), s. 425. [sv. övers. [Mitt liv – försök till en självbiografi](#)]

¹¹⁰ Se *The Idea of Progress* (1920), s. 303 om Burys resonemang på denna punkt.

vanliga betoning av slumpens roll i historien. Polybios tycks ha varit den första historiker som systematiskt sysselsatt sig med den, och Gibbon var snar att avslöja skälet. Han skrev: "Efter det att deras land hade degraderats till en provins, skyllde grekerna den romerska republikens triumfer på dess tur och inte på dess förtjänster."¹¹¹ Ännu en historiker i ett land på tillbakagång, Tacitus, hängav sig åt omfattande reflexioner över slumpen. Det förnyade framhävandet av slumpens betydelse hos brittiska historiker härrör ur en stigande känsla av osäkerhet och oro som kom i och med det nya århundradet och blev påfallande efter 1914. Den förste brittiske historiker som slog an denna ton efter ett långt uppehåll tycks ha varit Bury, som år 1909 i en artikel "Darwinism in History" fäste uppmärksamheten på det "inslag av slump" som i stor utsträckning "bidrar till händelserna i samhällsutvecklingen", och en särskild artikel med rubriken "Cleopatra's Nose" ägnades åt detta ämne år 1916.¹¹² I ett redan citerat avsnitt som speglar besvikelsen över att de liberala drömmarna inte hade gått i uppfyllelse efter första världskriget ber H. A. L. Fisher sina läsare att erkänna "det tillfälligas och oförutseddans spel" i historien.¹¹³ Den i detta land omhuldade teorin om historien som en rad tillfälligheter har sammanfallit med uppkomsten av en filosofisk skola i Frankrike som förkunnar att tillvaron — jag citerar Sartres kända *L'Être et le néant* — inte har "vare sig orsak eller skäl eller nödvändighet". I Tyskland kom den gamle historikern Meinecke, som vi redan har behandlat, mot slutet av sitt liv alltmer att uppehålla sig vid slumpens roll i historien. Han förebrådde Ranke att denne inte nog uppmärksammat den, och efter andra världskriget hänförde han de gångna fyrtio årens nationella olyckor till en rad tillfälligheter: kejsarens ärelystnad, valet av Hindenburg till Weimarrepublikens president, Hitlers besatthet osv. — en stor historikers sammanbrott under trycket av sitt lands motgångar. Inom folk eller nationer som befinner sig i historiens vågdalar visar sig teorier som betonar slumpens eller tillfällighetens roll i historien ha framgång. Åsikten att varje examen är ett lotteri kommer alltid att omhuldats bland de kuggade.

Men att avslöja en uppfattnings ursprung är inte detsamma som att avfärda den, och det står ännu för oss att exakt utröna vad Kleopatras näsa hade på historiens blad att göra. Montesquieu var antagligen den förste som försökte försvara historiens lagar mot detta intrång. "Om en speciell orsak, som den oväntade utgången av en strid, har krossat en stat, fanns det en allmän orsak som gjorde att denna stats fall kunde följa på ett enda nederlag." Marxisterna hade också vissa svårigheter med denna fråga. Marx berör den en enda gång, och då bara i ett brev:

Världshistorien skulle ha en mycket besynnerlig karaktär om det inte fanns plats för slump i den. Denna slump blir naturligtvis själv en del i den allmänna utvecklingsgången och motverkas av andra former för slump. Men påskyndande och fördröjning beror på sådana "tillfälligheter", vilka innefattar den "slumpartade" karaktären hos de människor som redan från början står i spetsen för

¹¹¹ *Decline and Fall of the Roman Empire*, kap. 38. Det är lustigt att notera att grekerna efter att ha besegrats av romarna också började fantisera om vad som kunde ha hänt - de besegrades käraste sysselsättning. Om Alexander den store inte hade dött ung, sade de sig själva, "kunde han ha erövat Västerlandet och Rom kunde ha lytt under grekiska kungar" (K. von Fritz: *The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity*, N. Y. 1954, s. 395).

¹¹² Båda artiklarna är omtryckta i J. B. Bury: *Selected Essays*, 1930. För Collingwoods kommentarer till Burys synpunkter se *The Idea of History*, s. 148-150.

¹¹³ Toynbees citat av Fishers yttrande i *A Study of History*, V, s. 414, avslöjar en fullständig missuppfattning; han betraktar det som en produkt av den "nutida västvärldens tro på slumpens allmakt" som "gav upphov" till *laissez faire*. *Laissez faire*-teoretikerna trodde inte på slumpen, men på den dolda handen som påtvingade de skilda slagen av mänskligt beteende ett slags välgörande regelbundenhet, och Fishers anmärkning var inte en produkt av *laissez faire*-liberalism, utan av dess sammanbrott på 1920- och 1930-talen.

en rörelse.¹¹⁴

Marx kom således med ett försvar i tre punkter för slumpen. För det första var den inte särskilt viktig, den kunde ”påskynda” eller ”fördröja” men underförstått inte ändra händelsernas gång. För det andra motverkades ett slags slump av ett annat slags slump, så att slumpen till slut upphävde sig själv. För det tredje var slump särskilt påtaglig i människors karaktär.¹¹⁵ Trotskij förstärkte teorin om kompenserande och själv-upphävande tillfälligheter med en skarpsinnig analogi:

Hela den historiska processen är de historiska lagarnas brytning genom det slumpartade. Med biologiskt uttryckssätt kunde man kanske säga att de historiska lagarna förverkligas genom det naturliga urvalet av tillfälligheter.¹¹⁶

Jag måste erkänna att jag finner denna teori otillfredsställande och icke övertygande. Slumpens roll i historien överdrivs i våra dagar allvarligt av dem som har intresse av att betona dess betydelse. Men den existerar, och att säga att den enbart påskyndar eller fördröjer men inte ändrar är att leka med ord. Inte heller ser jag någon anledning att tro att en tillfällig händelse — t.ex. Lenins för tidiga död vid 54 års ålder — automatiskt uppvägs av någon annan tillfällighet så att den historiska processens jämvikt återställs.

Lika otillfredsställande är ståndpunkten att slumpen i historien enbart är måttet på vår okunnighet — helt enkelt ett namn på något vi inte kan förstå.¹¹⁷ Så är utan tvivel ibland fallet. Planeterna fick sin benämning, som ju betyder ”vandrare”, när de antogs vandra på måfå genom rymden och regelbundenheten i deras banor inte förstods. Att beteckna något som otur är ett vanligt sätt att slippa den tröttsamma plikten att ta reda på dess orsak. När någon säger till mig att historien är en rad tillfälligheter, misstänker jag honom för att vara intellektuellt lat eller ha torftigt låg intellektuell vitalitet. Det är vanligt bland allvarligt syftande historiker att påpeka att något som hittills behandlats som en tillfällighet inte alls var någon tillfällighet utan kan förklaras rationellt och passas in i händelsernas allmänna mönster. Men inte heller detta besvarar till fullo vår fråga. Slump är inte bara något vi inte kan förstå. Jag tror att lösningen av problemet med slumpens roll i historien måste sökas på ett helt annat håll.

Vi såg tidigare att historieskrivningen börjar med att historikern väljer och ordnar fakta för att få fram historiska fakta. Alla fakta är inte historiska. Men skillnaden mellan historiska och ohistoriska fakta är inte rigorös eller konstant, och vilket faktum som helst kan så att säga befordras till historiskt faktum när dess vikt och tillämplighet har upptäckts. Vi ser nu att en liknande process är i gång när historikern arbetar med orsaker. Historikerns förhållande till sina orsaker har samma tvåfaldiga och växelverkande karaktär som hans förhållande till sina fakta. Orsakerna bestämmer hans tolkning av det historiska förloppet, och hans tolkning bestämmer urvalet och ordnandet av orsakerna. Orsakers rangordning, en eller flera orsakers relativa betydelse, är det väsentliga i hans tolkning. Och detta ger nyckeln till problemet med det slumpartade i historien. Formen på Kleopatras näsa, Bayazids giktattack, apbettet som dödade kung Alexander, Lenins död — alla dessa händelser var tillfälligheter som ändrade historiens gång. Det är meningslöst att försöka smussla undan dem eller att låtsas att de på ett

¹¹⁴ Marx och Engels: *Verk* (rysk uppl.), XXVI, s. 108.

¹¹⁵ Tolstoj jämför i *Krig och fred*, epilog I, ”slump” och ”geni” som termer som uttrycker människans oförmåga att förstå grundorsaker.

¹¹⁶ L. Trotskij: *My Life* (eng. övers. 1930), s. 422.

¹¹⁷ Tolstoj intog denna ståndpunkt: Vi tvingas tillgripa fatalism som förklaring till irrationella händelser, dvs. händelser vilkas rationella innebörd vi inte förstår (*Krig och fred*, del 9, kap. 1). Se också not 116.

eller annat sätt inte hade någon verkan. I den mån de var slumpartade, ingår de å andra sidan inte i någon rationell historietolkning eller i någon historikers rangordning över viktiga orsaker. Popper och Berlin antar att historikernas försök att finna någon mening i det historiska förloppet och att dra slutsatser ur det är likvärdigt med ett försök att inlemma ”all erfarenhet” i en symmetrisk ordning, och att slumpens närvaro i historien gör varje sådant försök dömt att misslyckas. Men ingen historiker som är vid sina sinnens fulla bruk menar sig vara sysselsatt med något så fantastiskt som att famna ”all erfarenhet”, hans arbete kan inte omspanna mer än en obetydlig del av fakta inom den historiska sektor eller aspekt han valt. Varken historikernas eller naturvetenskapsmannens värld är någon fotografisk kopia av den verkliga världen, utan snarare en modell som gör det möjligt för honom att mer eller mindre effektivt förstå och handskas med förebilden. Ur det förflutnas erfarenhet, eller ur så stor del av det förflutnas erfarenhet som är tillgänglig för honom, destillerar historikern fram just den del han anser vara tillgänglig för rationell förklaring och tolkning och drar härur slutsatser som kan tjäna till vägledning för handlandet. En populär skribent som behandlar naturvetenskapernas prestationer ger en målade beskrivning av processerna i det mänskliga förnuftet, ”som letar i sin lapplåda av observerade 'fakta', väljer ut, lagar och fogar samman relevanta fakta samt förkastar de irrelevanta, tills det har sytt ihop ett logiskt och rationellt lapptäcke av 'kunskap’”.¹¹⁸ Med en viss reservation avseende farorna av överdriven subjektivism, kan jag godkänna detta som en bild av det sätt historikern arbetar på.

Tillvägagångssättet kan förbrylla och chockera filosofer och även vissa historiker. Men det är välbekant för vanliga människor som är sysselsatta med livets praktiska angelägenheter. Ett exempel, Jones, som är på väg hem från en tillställning där han druckit litet mer sprit än han brukar göra i en bil vars bromsar visar sig ha varit bristfälliga, kör i ett gathörn där sikten är erkänt dålig på och dödar Robinson, som var på väg över gatan för att köpa cigaretter i affären på hörnet. När ingenting mer finns att göra på olycksplatsen, beger man sig till polistationen för att söka utröna orsaken till händelsen. Berodde den på förarens halvt berusade tillstånd — i vilket fall det kan bli fråga om åtal? Eller berodde den på de dåliga bromsarna — i vilket fall det finns ett och annat att anmärka på verkstaden som såg över bilen bara en vecka tidigare? Eller berodde den på den dåliga sikten i gathörnet — i vilket fall vägmyndigheterna kunde ombes ge sin syn på saken? Medan dessa praktiska frågor diskuteras störtar två förnäma herrar in i rummet — jag skall inte försöka identifiera dem — och börjar på ett mycket övertygande sätt göra klart för de närvarande att om Robinson inte hade råkat bli utan cigaretter den där kvällen, skulle han inte ha gått över gatan och blivit dödad. Robinsons längtan efter cigaretter var därför orsaken till hans död, och varje undersökning som förbigår denna orsak är ett slöseri med tid, och varje slutsats som dras ur den är meningslös. Vad gör vi nu? Jo, så snart vi kan bryta igenom det vältaliga flödet makar vi vänligt men bestämt de två inkräktarna mot dörren, dörrvakten får order att på inga villkor släppa in dem igen och utredningen fortsätter. Men vad kan vi svara de två som störde nyss? Naturligtvis blev Robinson dödad därför att han var cigarettrökare. Allt vad anhängarna av slump och tillfällighet i historien säger är fullkomligt sant och fullkomligt logiskt. Det har den sorts vetlösa logik som man finner i Lewis Carrolls Alice i underlandet och Genom spegeln. Men även om jag inte står någon efter i min beundran för dessa mogna exempel på oxfordlärdom, föredrar jag att skilja på olika slags logik. Den carrollska metoden är inte historiens metod.

Historien är alltså en urvalsprocess där händelsernas historiska vikt är avgörande. För att ännu en gång låna Talcott Parsons uttryck, så är historien ”ett urvalssystem” inte bara av kunskaps-

¹¹⁸ L. Paul: *The Annihilation of Man* (1944), s. 147.

mässiga utan också av kausala verklighetsorienteringar. Precis som historikern ur det oändliga havet av fakta väljer dem som är av vikt för hans syfte, så plockar han ur mångfalden av orsakssammanhang fram dem och endast dem som är historiskt betydelsefulla, och normen för historisk betydelse är historikerns möjlighet att passa in dem i sitt mönster av rationella förklaringar och tolkningar. Andra orsakssammanhang måste förkastas som oväsentliga, inte därför att förhållandet mellan orsak och verkan är ett annat utan därför att själva sammanhanget är irrelevant. Historikern har ingen användning av det, det är inte tillgängligt för rationell tolkning och har ingen mening vare sig för det förgångna eller för vår tid. Det är sant att Kleopatras näsa, Bayazids gikt, Alexanders apbett, Lenins död och Robinsons cigarett-rökande fick följder. Men det ger ingen förnuftig mening att som generellt omdöme säga att fältherrar förlorar sina slag därför att de är förälskade i sköna drottningar, eller att krig utbryter därför att kungar har apor som sällskapsdjur, eller att folk blir överkörda och dödade på vägarna därför att de röker. Om man å andra sidan talar om för en människa vilken som helst att Robinson dödades därför att bilföraren var berusad eller därför att bromsarna inte fungerade eller därför att sikten var dålig vid avtagsvägen, så kommer detta att för henne verka som en helt rationell förklaring. Föredrar hon att välja sida, kan hon t.o.m. säga att detta och inte Robinsons längtan efter cigaretter var den ”verkliga” orsaken till olyckan. Om man på samma sätt berättar för en historiestuderande att stridigheterna i Sovjetunionen på 1920-talet berodde på diskussioner om industrialiseringens omfattning eller om bästa sättet att förmå bönderna att odla spannmål för städernas behov eller t.o.m. på rivaliserande ledares personliga ambitioner, kommer han att tycka att detta är rationella och historiskt betydelsefulla förklaringar i den meningen att de också kan tillämpas på andra historiska situationer och att de är ”verkliga” orsaker till det som hände på ett sätt som Lenins för tidiga död inte var. Om historiestuderanden får reflektera över detta, kan han kanske t.o.m. komma på Hegels ofta citerade och mycket missförstådda sats i inledningen till *Grundlinien der Philosophie des Rechtes* att ”det som är förnuftigt, det är verkligt och det som är verkligt, det är förnuftigt”.

Låt oss ett ögonblick återvända till Robinsons död. Det var inte svårt att inse att några av orsakerna var rationella och ”verkliga” och att andra var irrationella och slumpartade. Men efter vilken norm gjorde vi distinktionen? Förnuftet används normalt för något ändamål. Intellectuella kan ibland resonera för ro skull eller tro sig göra det. Men i allmänhet resonerar människor i någon avsikt. Och jag vill påstå att när vi nyss fann vissa förklaringar rationella och inte andra, så skilde vi mellan förklaringar som tjänade något syfte och förklaringar som inte gjorde det. I det diskuterade fallet gav det mening att anta att en skärpning av rattfyllerilagarna, en strängare kontroll av bromsarnas skick eller en förbättring av vägnas tillstånd kanske skulle kunna minska antalet trafikoffor. Men det gav ingen mening alls att anta att antalet trafikolyckor skulle kunna minskas genom att man hindrade människor från att röka. Det var efter denna norm vi gjorde vår distinktion. Detsamma gäller vår inställning till orsaker i historien. Även där skiljer vi mellan rationella och slumpartade orsaker. Eftersom de förra är möjliga att tillämpa på andra länder, perioder och förhållanden, leder de till givande generaliseringar och man kan lära av dem. De tjänar syftet att bredda och fördjupa vår förståelse.¹¹⁹ Slumpartade orsaker kan inte generaliseras, och eftersom de är i ordets fulla bemärkelse unika

¹¹⁹ Popper snuddar ett ögonblick vid denna synpunkt men lyckas inte upptäcka den. Efter att ha förutsatt ”en mängd tolkningar som i grunden befinner sig på samma nivå av fantasirikedom och godtycklighet” (vad nu dessa två ord exakt innebär), tillägger han i en parentes att ”en del av dem kan kännas igen på sin fruktbarhet - en punkt av en viss betydelse” (*The Poverty of Historicism*, s. 151). Det är inte en ganska betydelsefull punkt, det är den springande punkten som visar att ”historicismen” (i vissa av ordets betydelser) inte är så dålig när allt kommer omkring.

ger de inga lärdomar och leder inte till några slutsatser. Men här måste jag framhålla en annan sak. Det är just denna föreställning om ett tänkt syfte som utgör nyckeln till vår behandling av kausalitet i historien, och detta innefattar nödvändigtvis värdeomdömen. Som vi tidigare sett är historiska tolkningar alltid förenade med värdeomdömen och orsakssammanhang förenade med tolkningar. Eller för att citera Meinecke — den ”verkliga” Meinecke, 1920-talets Meinecke — ”sökandet efter orsakssammanhang i historien är omöjligt utan återopande av värden . . . bortom sökandet efter orsakssammanhang ligger alltid direkt eller indirekt sökandet efter värden”.¹²⁰ Och detta påminner om vad jag tidigare sade om historiens tvåfaldiga och växelverkande funktion — att främja vår förståelse för det förflutna i vår tids ljus och att främja förståelsen av vår tid i det förflutnas ljus. Allt som inte bidrar till detta historiens tvåfaldiga syfte, t.ex. Antonius förälskelse i Kleopatra, är från historikerns synpunkt sett ofruktbart och dött.

Här är det på tiden att jag erkänner ett litet trick som jag tillgripit, men eftersom ni inte bör ha haft någon svårighet att genomskåda det och eftersom det har gjort det möjligt för mig att vid åtskilliga tillfällen förkorta och förenkla det jag haft att säga, så hoppas jag att ni är överseende nog att behandla det som en bekväm genväg. Jag har hittills använt det konventionella uttrycket ”förfluten tid och nutid”. Men vi vet alla att nuet bara har en imaginär existens som skiljelinje mellan det förflutna och framtiden. När jag talar om nutiden har jag redan smuglat in en annan tidsdimension i resonemanget. Jag tror att det skulle vara rätt att visa att eftersom det förflutna och framtiden är delar av samma tidsförlopp, så är intresset för det förflutna och intresset för framtiden sammanlänkade. Gränslinjen mellan förhistorisk och historisk tid överträds när människor upphör att leva bara i nuet och blir medvetet intresserade av både sitt förflutna och sin framtid. Historieskrivningen börjar med att traditioner ärvs, och traditioner innebär överförandet av vanor och lärdomar om det förflutna till framtiden. Redogörelser för det förflutna börjar bevaras för framtida generationers skull. Den nederländske historikern Huizinga skriver: ”Det historiska tänkandet är alltid teleologiskt.”¹²¹ Sir Charles Snow skrev nyligen om sir Ernest Rutherford att ”som alla naturvetenskapsmän ... bar han, nästan utan att tänka på vad det innebar, framtiden inom sig”.¹²² Jag tror att goda historiker bär framtiden inom sig vare sig de tänker på det eller inte. Förutom frågan varför ställer historikern också frågan varthän.

5. Historien som framåtskridande

Låt mig börja med att citera ett avsnitt ur professor Powickes installationsföreläsning i Oxford för trettio år sedan:

Kravet på en tolkning av historien är så djupt rotat att vi dras antingen till mysticism eller cynism, om vi inte har en konstruktiv syn på det förflutna.¹²³

”Mysticism” tror jag här avser uppfattningen att historiens mening ligger någonstans utanför den i teologin eller eskatologin — alltså uppfattningen hos författare som Berdjajev, Niebuhr och Toynbee.¹²⁴ ”Cynism” står för den uppfattning som jag ofta givit exempel på att historien inte har någon mening eller en mångfald lika värdefulla eller värdelösa meningar eller den mening man godtyckligt väljer att ge den. Dessa är kanske de två vanligaste sätten att se på

¹²⁰ Meinecke: *Kausalitäten und Werte in der Geschichte* (1928).

¹²¹ J. Huizinga översatt till eng. i *Varieties of History*, utg. av F. Stern (1957), s. 293.

¹²² *The Baldwin Age*, utg. av John Raymond (1960), s. 246.

¹²³ F. Powicke: *Modern Historians and the Study of History* (1955), s. 174.

¹²⁴ ”Historien övergår i teologi”, påstod Toynbee triumferande (*Civilization on Trial*, 1948, förordet).

historien i dag. Men jag förkastar utan tvekan bägge. Då återstår bara detta besynnerliga men suggestiva uttryck ”en konstruktiv syn på det förflutna”. Eftersom vi inte på något sätt kan ta reda på vad Powicke tänkte när han använde uttrycket, skall jag försöka läsa in min egen tolkning i det.

Liksom Asiens forntida kulturer var Roms och Greklands klassiska kulturer i grund och botten ohistoriska. Som vi redan sett fick historiens fader Herodotos inte många efterföljare, och den klassiska forntidens författare tog lika litet befattning med framtiden som med det förflutna. Thukydides trodde inte att någonting av betydelse hade inträffat före de händelser han beskrev och knappast heller att något betydelsefullt skulle komma att inträffa efter dem. Lukretius härledde människans likgiltighet inför framtiden ur hennes likgiltighet gentemot det förflutna:

Betänk hurusom dessa förflutna perioder av en evig tid före vår födelse inte angick oss. Här är en spegel som naturen håller upp för oss av den tid som kommer efter vår död.¹²⁵

Poetiska visioner om en ljusare framtid antog formen av visioner om ett återvändande till någon guldålder ur det förflutna — en cyklisk uppfattning som sammanställer historiens processer med naturens. Historien var inte på väg någonstans, ty det fanns inte någon känsla för varken det förgångna eller framtiden. Endast Vergilius, som i sin fjärde eklog har gett den klassiska bilden av ett återvändande till guldåldern, inspirerades i *Eneiden* att för ett ögonblick bryta igenom den cykliska uppfattningen: ”*Imperium sine fine dedi*” var en högst oklassisk tanke som senare förskaffade honom erkännande som en halvt kristen profet.

Det var judarna och efter dem de kristna som införde ett helt nytt element genom att ställa upp ett mål som den historiska processen rörde sig mot — den teleologiska synen på historien. Historien fick på detta sätt en mening och ett syfte men på bekostnad av sin världsliga karaktär. Uppnåendet av historiens mål skulle automatiskt innebära att historien upphörde; historien själv blev en teodicé. Renässansen återinförde den klassiska uppfattningen om en värld med människan i centrum, men ersatte den klassiska pessimistiska synen på framtiden med en optimistisk syn hämtad ur den judisk-kristna traditionen. Tiden, som en gång varit fientlig och frätande, blev nu vänlig och skapande; jämför Horatius ”*Damnosa quid non imminuit dies?*” med Bacons ”*Veritas temporis filia*”. Upplýsningens rationalister, som lade grunden till den moderna historieskrivningen, behöll den judisk-kristna teleologiska uppfattningen men sekulariserade målet. På så vis kunde de återinföra själva historieprocessens rationella karaktär. Historien blev framåtskridandet mot målet att fullända människans tillvaro på jorden. Gibbon, den störste av upplýsningens historiker, avskräcktes inte av sitt ämnes natur från att nedteckna vad han kallade ”den tilltalande slutsatsen att varje världsålder har utökat och fortfarande utökar människosläktets verkliga rikedom, lycka, kunskap och kanske dygd”.¹²⁶ Kulten av framåtskridande nådde sin klimax när Englands välstånd, makt och självförtroende stod som högst, och engelska författare och historiker hörde till de ivrigaste. Fenomenet är alltför bekant för att behöva exemplifieras; och jag behöver bara med ett par citat visa hur länge framstegstron förblev ett axiom inom allt tänkande. I Actons rapport från

¹²⁵ *De Rerum Natura*, III, s. 992-995.

¹²⁶ Gibbon: *The Decline and Fall of the Roman Empire*, kap. XXXVIII. Anledningen till denna avvikelse från ämnet var det västromerska rikets fall. En kritiker som i *The Times Literary Supplement*, 18 november 1960, citerar detta avsnitt, frågar om det verkligen var Gibbons fulla allvar. Naturligtvis var det så. Det är mycket troligare att en skribents uppfattning speglar den tid han lever i än den han skriver om — en sanning som väl illustreras av denne kritiker, som försöker att överföra sin egen skepticism från mitten av 1900-talet på en författare från slutet av 1700-talet.

år 1896 om *Cambridge Modern History* som jag citerade i första kapitlet betecknade han historieskrivningen som ”en progressiv vetenskap”, och i inledningen till första delen av verket skrev han: ”Som en vetenskaplig hypotes, på vars grundval historien skall skrivas, måste vi uppställa det mänskliga framåtskridandet.” I verkets sista del, som kom ut år 1910, skrev Dampier trosvisst att ”kommande tider skall inte se någon gräns för utvecklingen av människans makt över naturtillgångarna eller för deras rationella utnyttjande för släktets bästa”.¹²⁷ Med tanke på vad jag kommer att säga får jag väl först erkänna att detta var den atmosfär jag uppfostrades i och att jag utan reservation skulle kunna instämma i Bertrand Russells ord: ”Jag växte upp mitt i den viktorianska optimismens flöde ... litet finns det kvar i mig av den hoppfullhet som då var lätt att känna.”¹²⁸

När Bury på 1920-talet skrev sin bok *The Idea of Progress* hade en dystrare stämning tagit överhanden. Han sköt skulden på ”de doktrinärer som hade upprättat det nuvarande terrorväldet i Ryssland”, även om han fortfarande beskrev framåtskridande som ”den västerländska civilisationens levande och ledande ide”.¹²⁹ Därefter tystnade denna ton. Den ryske tsaren Nikolaus I sägs ha gett order om att ordet ”framåtskridande” skulle förbjudas; i våra dagar har Västeuropas och t.o.m. Förenta staternas filosofer och historiker bett att få instämma. Hypoteserna om ett framåtskridande har vederlagts. Västerlandets tillbakagång har blivit ett så välbekant uttryck att citationstecken inte längre är nödvändiga. Men vad har egentligen hänt, bortsett från allt bråk? Vem har gett upphov till denna strömkantring? Jag blev mycket förvånad då jag nyligen träffade på det första yttrande av Bertrand Russell jag någonsin sett som tycktes mig röja en intensiv klasskänsla:

”Det finns på det hela taget mycket mindre frihet i världen nu än det fanns för hundra år sedan.”¹³⁰ Jag har ingen måttstock för frihet och vet inte hur man skall väga få människors mindre frihet mot många större. Men hur man än mäter tycks påståendet i högsta grad oriktigt. Jag tycker nog att det ligger mer i en av dessa fångslande glimtar som A. J. P. Taylor ibland ger oss från Oxfords akademiska liv. Allt detta prat om civilisationens tillbakagång, skriver han, ”innebär bara att universitetsprofessorerna förr i världen hade tjänstefolk och numera får diska själva”.¹³¹ Naturligtvis kan diskande professorer vara en framåtskridandets symbol för före detta tjänstefolk. Förlusten av den vita överhögheten i Afrika som bekymrar de imperietrognas, Sydafrikas vita och dem som investerar i guld och koppar uppfattas av andra som ett framsteg. Det finns i och för sig ingen anledning varför jag i denna fråga om framåtskridande skulle föredra 1950-talets uppfattning framför 1890-talets, den engelsktalande världens uppfattning framför Sovjetunionens, Asiens och Afrikas, eller uppfattningen hos medelklassens intellektuella framför uppfattningen hos mannen på gatan, som enligt de styrande i vårt land aldrig förr har haft det så bra. Låt oss för ett ögonblick vänta med att avgöra om vi lever i en tid av framåtskridande eller av tillbakagång och i stället undersöka litet närmare vad begreppet framåtskridande innebär, vilka antaganden som ligger bakom det och hur dessa har blivit ohållbara.

Jag skulle först av allt vilja bringa reda i förvirringen kring framåtskridande och utveckling. Upplysningstidens tänkare omfattade två till synes oförenliga uppfattningar. De försökte

¹²⁷ *Cambridge Modern History: Its Origin, Authorship and Production* (1907), s. 13; *Cambridge Modern History*, I (1902), s. 4; XII (1910), s. 791.

¹²⁸ B. Russell: *Portraits from Memory* (1956), s. 17.

¹²⁹ J. B. Bury: *The Idea of Progress* (1920), s. VII—VIII.

¹³⁰ B. Russell: *Portraits from Memory* (1956), s. 124.

¹³¹ *The Observer*, 21 juni 1959.

hävda människans ställning i naturens värld; historiens lagar ställdes i paritet med naturlagarna. Å andra sidan trodde de på framåtskridandet. Men vad fanns det för skäl att behandla naturen som om den utvecklade sig, ständigt rörde sig mot ett mål? Hegel bemötte denna svårighet genom att skarpt skilja historien, som var framåtskridande, från naturen som inte var det. Den darwinistiska revolutionen tycktes avlägsna alla svårigheter genom att jämställa utveckling och framåtskridande; såväl naturen som historien uppvisade när allt kom omkring ett framåtskridande. Men detta banade väg för ett mycket allvarligare missförstånd genom att biologiskt arv, som är källan till den biologiska utvecklingen, evolutionen, sammanblandades med socialt förvärv, som är källan till det historiska framåtskridandet. Distinktionen är välbekant och klar. Placeras ett europeiskt barn i en kinesisk familj, så kommer barnet att växa upp med sin vita hud i behåll men det kommer att tala kinesiska. Pigmenteringen är ett biologiskt arv, medan språket är ett socialt förvärv som överförs med hjälp av människans hjärna. Den utveckling som försiggår genom arv mäts i tusentals eller miljoner år; man känner inte till någon mätbar biologisk förändring hos människan sedan den skrivna historiens begynnelse. Det framåtskridande som sker genom förvärv kan mätas i generationer. Det väsentliga hos människan som rationell varelse är att hon utvecklar sina slumrande möjligheter genom att samla gångna generationers erfarenhet. Det sägs om den moderna människan att hon inte har större hjärna eller större medfödd tankekapacitet än sina förfäder för 5 000 år sedan. Men effektiviteten i hennes tänkande har fördubblats många gånger om genom att hon tagit del av och införlivat de mellanliggande generationernas erfarenhet med sin egen. Överförandet av förvärvade egenskaper, som förklarats omöjligt inom biologin, är själva grunden till det sociala framåtskridandet. Historia är framåtskridande genom överförandet av förvärvade färdigheter från en generation till en annan.

För det andra behöver vi inte uppfatta framåtskridandet som om det hade bestämd början eller ett slut. Den för mindre än femtio år sedan vanliga uppfattningen, att kulturen uppfanns i Nildalen under fjärde årtusendet f.Kr. är inte mer trovärdig i dag än den tidsräkning som förlade världens skapelse till år 4004 f.Kr. Den mänskliga kulturen, vars födelse vi kanske kan ta som utgångspunkt för våra hypoteser om framåtskridande, var säkert inte någon uppfinning utan en oändligt långsam utvecklingsprocess, avbruten av väldiga språng då och då. Vi behöver inte bekymra oss över frågan när framåtskridandet — eller den kulturella utvecklingen — började. Hypoteserna om ett mål för framåtskridandet har lett till allvarligare missuppfattningar. Hegel har med rätta fördömts för att han i den preussiska monarkin såg framåtskridandets mål — tydligen följden av en för långt driven tolkning av hans syn på omöjligheten av förutsägelse. Men Hegels villfarelse stöddes av den eminente viktorianen Arnold från Rugby som i sin installationsföreläsning i Oxford år 1841 sade sig tro att nyare tidens historia skulle komma att bli sista stadiet i mänsklighetens historia: ”Den synes mig präglad av tidens fullbordan, som om det inte skulle kunna finnas någon framtida historia där-bortom.”¹³² Marx spådom att proletariats revolution skulle förverkliga det yttersta målet, det klasslösa samhället, var logiskt och moraliskt mindre sårbar, men antagandet om ett slut på historien har en eskatologisk ton som slår an mer på teologen än på historikern och som går tillbaka på den felaktiga föreställningen om ett mål utanför historien. Utan tvivel är tanken på ett bestämt mål tilltalande för människan, och Actons bild av historiens gång som ett oändligt framåtskridande mot frihet tycks kall och obestämd. Men om historikern skall rädda sina hypoteser om framåtskridande, tror jag han måste vara beredd att behandla framåtskridandet som en process, åt vilken skilda perioders krav och förutsättningar kommer att ge sitt eget speciella

¹³² T. Arnold: *An Inaugural Lecture on the Study of Modern History* (1941), s. 38.

innehåll. Och det är detta Actons tes innebär, nämligen att historien inte enbart är en redogörelse för framåtskridande utan också en ”progressiv vetenskap”, eller om ni så vill, att historien i ordets båda betydelser — som händelsernas gång och som redogörelsen för dessa händelser — är progressiv. Låt oss påminna oss Actons beskrivning av frihetens frammarsch i historien:

Det är genom de svagas förenade ansträngningar, gjorda under tvång, att motstå maktens och de ständiga orättvisornas herravälde som friheten under 400 års snabba förändringar men långsamma framåtskridande har bevarats, säkrats, utvidgats och slutligen förstått.¹³³

Historien i betydelsen av händelsernas gång uppfattades av Acton som ett framåtskridande mot frihet, historien i betydelsen av redogörelsen för dessa händelser var ett framåtskridande mot förståelsen av friheten; de två processerna pågick sida vid sida.¹³⁴ Filosofen Bradley, som var verksam under en tid då liknelser hämtade från utvecklingsläran var på modet, påpekade att ”för den religiösa tron är utvecklingens mål framställt som det som ... redan uppnått”.¹³⁵ För historikern är slutet på framåtskridandet ännu inte uppnått. Det är fortfarande något oändligt avlägset, och de tecken som visar hän mot det blir synliga först när vi närmar oss dem. Detta minskar inte dess betydelse. En kompass är en värdefull, ja outhärlig vägvisare. Men kompassen är inget sjökort som anger vår rutt. Historiens innebörd kan inte förstås förrän vi upplever den.

Min tredje synpunkt är att ingen förnuftig människa någonsin trott på ett framåtskridande som fortgått i en obruten rät linje utan bakslag, avvikelser och avbrott i kontinuiteten, och därför är inte ens den tvärsaste omkastning nödvändigtvis något avgörande argument mot tron på ett framåtskridande. Uppenbarligen förekommer tider av tillbakagång lika väl som tider av framåtskridande. Dessutom skulle det vara förhastat att tro att uppgången efter en tillbakagång skulle utgå från samma punkt eller gå i samma riktning. Hegels eller Marx' fyra eller tre kulturer, Toynbees tjugoen kulturer, teorin om en kulturernas livscykel kännetecknad av uppgång, nedgång och fall — sådana scheman är i sig själva meningslösa. Men de är symptomatiska för det observerade faktum att den kraft som behövs för att föra kulturen framåt dör bort på ett ställe och senare visar sig på nytt på ett annat, så att vilket framåtskridande i historien vi än betraktar, så ser vi att det inte är oavbrutet i vare sig tid eller rum. Om vi verkligen gav oss in på att formulera historiska lagar, skulle en sådan lag säga att den grupp — eller klass, nation, världsdel, kulturkrets e.d. — som har den ledande rollen i det allmänna framåtskridandet under en period sannolikt inte innehar någon liknande roll under nästa period, och detta av det goda skälet att den då kommer att vara alltför genomsyrad av den tidigare periodens traditioner, intressen och ideologier för att kunna anpassa sig efter nästa periods krav och förutsättningar.¹³⁶ På så vis kan det mycket väl hända att det en grupp ser som en nedgångsperiod betraktar en annan grupp som början till en ny framryckning. Framåtskridandet innebär inte och kan inte innebära lika och samtidigt framåtskridande för alla. Det är betecknande att nästan alla våra nutida domedagsprofeter, våra skeptiker som inte ser någon mening i historien och som tar för givet att framåtskridandet har upphört, hör till den

¹³³ Acton: *Lectures on Modern History* (1906), s. 51.

¹³⁴ K. Mannheim. *Ideology and Utopia* (eng. övers. 1936), s. 236, förbinder också människans ”vilja att skapa historia” med hennes ”förmåga att förstå den”.

¹³⁵ F. H. Bradley: *Ethical Studies* (1876), s. 293.

¹³⁶ För en analys av en sådan situation se R. S. Lynd: *Knowledge for What?* (N. Y., 1939), s. 88: ”äldre människor i vår kultur visar ofta en inriktning mot det förflutna, tiden för deras styrka och makt, och värjer sig mot framtiden som mot ett hot. Det är möjligt att en hel kultur i ett sent stadium av sönderfall och maktförlust på samma sätt kan vara inriktad mot en förlorad guldålder, medan de i nutiden lever ett håglöst liv.”

sektor av världen och den klass i samhället som har spelat en ledande och dominerande roll i det allmänna framåtskridandet under åtskilliga generationer. Det är ingen tröst för dem att få höra att den roll deras grupp har innehaft nu kommer att övertas av andra. Det är klart att en historia som spelat dem ett så lumpet spratt inte kan vara någon meningsfull eller förnuftig process. Men om vi skall behålla hypoteserna om framåtskridande, tror jag vi måste godta att historien inte bildar någon obruten linje.

Slutligen kommer jag till frågan om vad som är framåtskridandets verkliga innebörd i historiska skeenden. De som kämpar t.ex. för mänskliga rättigheter åt alla, för reformer inom kriminalvården eller för att avlägsna alla ras- eller förmögenhetskrankor försöker medvetet genomföra just dessa saker. De försöker inte medvetet ”göra framsteg” eller förverkliga någon historisk ”lag” eller ”hypotes” om framåtskridandet. Det är historikern som tillämpar sin hypotes om framåtskridande på deras handlande och tolkar resultaten som framåtskridande. Men detta gör inte begreppet framåtskridande värdelöst. Jag är glad att jag på denna punkt kan instämma med sir Isaiah Berlin i att ”framåtskridande och tillbakagång inte är tomma begrepp, hur mycket orden än har missbrukats”.¹³⁷ Det är en förutsättning för historieskrivningen att människan har förmågan att utnyttja sina förfäders erfarenhet (även om hon inte nödvändigtvis gör det) och att framåtskridandet i historien, till skillnad från evolutionen i naturen, bygger på överförandet av förvärvade faktorer. Dessa faktorer innefattar både materiella tillgångar och förmågan att bemästra, omforma och utnyttja miljön. De två faktorerna är i själva verket nära förbundna och återverkar på varandra. Marx behandlar det mänskliga arbetet som grunden till hela byggnaden, och hans formel verkar godtagbar om ordet arbete ges en tillräckligt vidsträckt innebörd. Men blotta ökandet av resurserna är inte nog om det inte medför såväl ökade tekniska och sociala kunskaper och erfarenheter som ökat herravälde över människans miljö i vidaste mening. För närvarande tror jag inte många människor skulle ifrågasätta det framåtskridande som består i en ökning av både de materiella resurserna och de naturvetenskapliga erfarenheterna; en behärskning av miljön i teknisk mening. Vad som ifrågasätts är om det under 1900-talet har skett något framåtskridande inom vår samhällsordning, i vår kontroll över de mänskliga relationerna, nationellt eller internationellt, eller om det har skett en klar tillbakagång? Har inte utvecklingen av människan som samhällsvarelse halkat efter tekniken på ett ödesdigert sätt?

De symtom som aktualiserar denna fråga är tydliga. Men jag misstänker inte desto mindre att den är fel ställd. Historien känner till många vändpunkter där ledarskapet och initiativet har övergått från en grupp, från en del av världen till en annan; den tid då den moderna nationalstaten uppkom och maktkoncentrationen försköts från Medelhavet till Västeuropa och tiden kring den franska revolutionen har varit uppmärksammade exempel i nyare tidens historia. Sådana perioder kännetecknas alltid av våldsamma omvälvningar och maktstrider. De gamla auktoriteterna försvagas, de gamla hållpunkterna försvinner, och ur en förbittrad sammanstötning mellan ärelystnad och indignerad harm uppkommer den nya ordningen. Det förefaller mig sannolikt att vi nu är mitt uppe i en sådan period. Jag tycker att det är rätt och slätt fel att påstå att vår insikt i samhällsproblemen eller vår goda vilja att ordna samhället enligt denna insikt har gått tillbaka; jag vågar tvärtom påstå att de i hög grad har ökats. Det är inte så att vår förmåga har minskat eller vår moral gått tillbaka. Men den tid av konflikter och omvälvningar, orsakade av de labila maktförhållandena mellan världsdelar, nationer och klasser som vi lever i har enormt ökat påfrestningarna på dessa egenskaper och begränsat möjligheterna att utnyttja dem i positiv riktning. Jag vill inte undervärdera styrkan i de senaste femtio årens

¹³⁷ *Foreign Affairs*, XXVIII, nr 3 (juni 1950), s. 382.

argument mot tron på framåtskridandet, men jag är ännu inte övertygad om att framåtskridandet i historien har upphört. Men om jag blir ytterligare pressad på en definition av framåtskridandet, kan jag bara svara i den här stilen: Uppfattningen om ett bestämt och klart definierbart mål för framåtskridandet i historien, som så ofta uppställdes av 1800-talets tänkare, har visat sig ofruktbar. Att tro på ett framåtskridande innebär inte att tro på någon automatisk eller oundviklig process, utan att tro på den vidare utvecklingen av människans möjligheter. Framåtskridande är en abstrakt term, och de konkreta mål mot vilka mänskligheten strävar framgår då och då av historiens förlopp och inte av någonting utanför historien. Jag tror inte på en fullkomlig människa eller på ett framtida paradiset på jorden. Så långt är jag alltså överens med teologerna och mystikerna, som hävdar att fullkomlighet inte är möjlig att förverkliga i historien. Men jag nöjer mig med möjligheten till obegränsat framåtskridande — eller ett framåtskridande utan några gränser som vi kan behöva eller se framför oss — mot mål som bara kan fastställas allteftersom vi närmar oss dem, och vilkas värde vi endast kan förvissa oss om genom att uppnå dem. Inte heller förstår jag hur samhället kan överleva utan något sådant begrepp om framåtskridande. Varje civiliserat samhälle tvingar den levande generationen till uppoffringar för ännu ofödda generationers skull. Att försvara dessa uppoffringar i en bättre världs namn är den profana motsvarigheten till att försvara dem i något gudomligt syftes namn. Med Burys ord: ”Principen om vår plikt mot efterkommande släkten är en direkt följd av föreställningen om ett framåtskridande.”¹³⁸ Kanske behöver inte denna plikt försvaras. Om den gör det, känner jag inte till något annat sätt att försvara den på.

Därmed är vi inne på det välkända problemet om historisk objektivitet. Själva ordet är vilseledande. Redan i ett tidigare kapitel har jag hävdad att samhällsvetenskaperna — och historien bland dem — inte kan rätta sig efter en kunskapsteori som strängt skiljer mellan subjekt och objekt, mellan iakttagaren och det iakttagna. Vi behöver en ny modell som gör rättvisa åt den sammansatta processen av ömsesidighet och växelverkan. Historiens fakta kan inte vara rent objektiva, eftersom de blir historiska fakta enbart tack vare den vikt historikern lagt vid dem. Historisk objektivitet — om vi fortfarande skall använda den konventionella termen — kan inte vara en objektivitet i fråga om fakta utan endast i fråga om relationer; relationen mellan fakta och tolkning, mellan förfluten tid, nutid och framtid. Jag behöver inte upprepa de skäl som föranledde mig att som ohistoriskt tillbakavisa försöket att döma historiska händelser efter en absolut värdeskala utanför historien och oberoende av den. Men begreppet absolut sanning hör inte heller hemma i historiens värld — och inte heller i naturvetenskapens, misstänker jag. Endast det enklaste historiska påståendet kan förklaras absolut sant eller absolut osant. På en mer avancerad nivå förklarar den historiker som ifrågasätter t.ex. en föregångares uppfattning inte att den är absolut felaktig, utan att den är inadekvat, ensidig eller uttryck för en ståndpunkt som har visat sig föråldrad eller irrelevant genom tillkomsten av nytt material. Att påstå att ryska revolutionen berodde på Nikolaus II:s enfald eller på Lenins begåvning är helt otillräckligt — så otillräckligt att det är helt och hållet vilseledande. Men det kan knappast sägas vara absolut fel. Historikern sysslar inte med ”det absoluta”.

Låt oss återgå till det sorgliga fallet med Robinsons död. Objektiviteten i vår undersökning av olyckan bestod inte i att få fram de rätta fakta — om dem rådde ingen diskussion utan i att skilja mellan de verkliga eller betydelsefulla fakta som vi var intresserade av och de slumpartade fakta som vi inte behövde bry oss om. Vi tyckte det var lätt att göra denna distinktion därför att vår norm för vad som var verkligt, grunden för vår objektivitet, var klar och gick ut

¹³⁸ J. B. Bury: *The Idea of Progress* (1920), s. IX.

på att fakta skulle vara tillämpliga på något mål som vi hade för ögonen, t.ex. en minskning av antalet dödsolyckor på vägarna. Men historikern är mindre lyckligt lottad än den forskare som har fått sig förelagd den klara och entydiga uppgiften att nedbringa antalet trafikolyckor. Även historikern behöver för sina tolkningar en norm för händelsers betydelse, som också är normen för hans egen objektivitet, för att kunna skilja mellan det betydelsefulla och det tillfälliga, och även han kan bara finna denna norm i tillämpligheten på det mål han har för ögonen. Men detta är med nödvändighet ett rörligt mål, eftersom en ständig omprövning av tolkningarna av det förflutna är en nödvändig del av historikerns arbete. Det traditionella antagandet att förändringar alltid måste förklaras med hjälp av fastställda och oföränderliga termer strider helt mot historikerns erfarenhet. ”För historikern är förändring det enda absoluta”,¹³⁹ säger professor Butterfield och reserverar kanske därmed underförstått ett område för sig själv dit historikern inte behöver följa honom. Det absoluta i historien är inte någonting i det förflutna som vi utgår ifrån, det är inte heller något i nutiden eftersom allt nu pågående tänkande nödvändigtvis är relativt. Det är något som ännu är ofullständigt och i vardande — någonting i framtiden som vi rör oss mot och som börjar ta gestalt först när vi rör oss i riktning mot det, och i vars ljus vi gradvis utformar vår tolkning av det förflutna medan vi rör oss framåt. Detta är den världsliga sanningen bakom den religiösa myten att historiens mening kommer att uppenbaras på domens dag. Vår norm är inte absolut i den statiska bemärkelsen att något är detsamma i går, i dag och alla dagar; något sådant vore oförenligt med historiens natur. Men den är absolut med avseende på vår tolkning av det förflutna. Den tillbakavisar den relativistiska uppfattningen att den ena tolkningen är lika god som den andra, eller att varje tolkning är sann för sin tid och sin egen plats, och ger oss den prøvosten med vilken vår tolkning av det förflutna slutligen skall bedömas. Det är endast denna känsla av historisk ledning som gör det möjligt för oss att ordna och tolka det förflutnas händelser — vilket är historikerns uppgift — och att frigöra och organisera människans nuvarande krafter med sikte på framtiden — vilket är statsmannens, nationalekonomens och samhällsreformatorns uppgift. Men själva processen förblir progressiv och dynamisk. Vår känsla av att ha ett rättesnöre och vår tolkning av det förflutna är underkastade ständig modifiering och utveckling medan vi rör oss framåt.

Hegel klädde det absoluta i en världsandes mystiska skepnad och begick kardinalfelet att ge historien ett slutmål som han förlade till sin egen tid i stället för att förlägga det till framtiden. Han bekände sig till tron på en fortlöpande utvecklingsprocess i det förflutna men förnekade på ett inkonsekvent sätt en sådan process i framtiden. De som efter Hegel grundligast har reflekterat över historiens natur har i den sett en syntes av det förflutna och framtiden. Tocqueville, som inte helt frigjorde sig från sin tids teologiska idiom och som gav en alltför begränsad innebörd åt det absoluta, hade inte desto mindre det väsentliga i frågan klart för sig. Efter att ha talat om jämlikhetens utveckling som ett universellt och permanent fenomen, fortsatte han:

Om vår tids människa kunde fås att se jämlikhetens gradvisa och progressiva utveckling som på samma gång sitt historiska förflutna och sin historiska framtid, skulle den enda upptäckten ge denna utveckling den heliga innebörden av hennes herres och mästars vilja.¹⁴⁰

¹³⁹ H. Butterfield: *The Whig Interpretation of History* (1931), s. 58. Jämför med A. von Martins mera utförliga deklARATION i *The Sociology of the Renaissance* (eng. övers. 1945), s. I: ”Tröghet och rörelse, statisk och dynamisk, är de grundläggande kategorierna vid ett sociologiskt närmande till historien ... Historien känner tröghet endast i relativ mening; den avgörande frågan är om trögheten eller förändringen dominerar.” Förändringen är det positiva och absoluta, trögheten det subjektiva och relativa elementet i historien.

¹⁴⁰ De Tocqueville, förord till *Democracy in America*.

Ett viktigt kapitel i historien kunde skrivas i detta ännu oavslutade ämne. Marx — som hade något av Hegels motvilja mot att skåda in i framtiden och som dessutom framför allt ville ge sin lära en stark förankring i det historiska förflutna — tvingades genom sin inriktning att skjuta det för honom absoluta kravet på ett klasslöst samhälle in i framtiden. Bury beskrev framåtskridandets idé, en aning klumpigt men säkert med samma andemening, som ”en teori som innefattar en syntes av det förflutna och en profetia om framtiden”.¹⁴¹ Och Namier säger med ett medvetet paradoxalt uttryck, som han sedan övergår till att klargöra med sitt vanliga överflöd av exempel, att historiker ”föreställer sig det förgångna och minns framtiden”.¹⁴² Endast framtiden kan ge oss nyckeln till det förflutna, och det är endast i den meningen vi kan tala om en yttersta objektivitet i historien. Historiens berättigande och på samma gång dess förklaring är att det förflutna kastar ljus över framtiden och framtiden över det förflutna.

Vad menar vi då när vi lovordar en historiker för hans objektivitet, eller säger att en historiker är mer objektiv än en annan? Det är tydligt att vi inte endast menar att han ordnar sina fakta rätt utan också att han väljer rätt fakta, eller med andra ord att han använder rätt värdenorm. När vi säger att en historiker är objektiv tror jag vi menar två begränsade saker. För det första att han har förmågan att höja sig över den utsiktspunkt som bestäms av hans hemvist i samhället och i historien — en förmåga som delvis är beroende av hans förmåga att inse hur starkt han är bunden av denna hemvist, att inse omöjligheten av total objektivitet. För det andra tror vi att han har förmågan att projicera sin uppfattning på framtiden på ett sådant sätt att han får en djupare och varaktigare insikt om det förflutna än de historiker kan nå vilkas uppfattning helt begränsas av deras egen omedelbara situation. Ingen historiker delar numera Actons tro på möjligheten av en ”slutgiltig historia”. Men några historiker skriver historia som är mer bestående och har mer av denna slutgiltighet och objektivitet än andra. Dessa historiker har vad jag skulle vilja kalla en långfristig uppfattning om det förflutna och framtiden. Den som studerar det förflutna kan uppnå objektiviteten först när han uppnår förståelse av framtiden.

När jag tidigare talade om historien som en dialog mellan det förflutna och vår tid, borde jag snarare ha kallat den en dialog mellan händelserna i det förflutna och efter hand uppkommande framtida mål. Historikerns tolkning av det förflutna, hans urval av det värdefulla och relevanta ändrar sig allteftersom nya mål växer fram. För att ta det enklaste av alla exempel; så länge det stora målet visade sig vara att få till stånd medborgerliga fri- och rättigheter, så tolkade historikern det förflutna i konstitutionella och politiska ordalag. När ekonomiska och sociala mål började ersätta de politiska, övergick historikern till ekonomiska och sociala tolkningar av det förflutna. Om denna process kommer den skeptiske antagligen att säga att den nya tolkningen inte är riktigare än den gamla; varje tolkning är riktig för sin tid. Men eftersom intresset för ekonomiska och sociala reformer kan sägas representera ett mer mångskiftande och avancerat stadium i den mänskliga utvecklingen än intresset för politiska och konstitutionella reformer, så kan den sociala och ekonomiska tolkningen av historien sägas representera ett mer avancerat stadium än den uteslutande politiska tolkningen. Den gamla tolkningen har inte förkastats utan har både inneslutits i och ersatts med den nya. Historieskrivningen är en progressiv vetenskap på så sätt att den försöker få fram ständigt utvidgade och fördjupade insikter i ett händelseförlopp som i sig självt är progressivt. Detta är vad jag skulle mena med uttrycket att vi behöver ”en konstruktiv syn på det förflutna”. Den moderna historiografin har vuxit fram under de senaste två århundradena i denna dubbla tro på framåtskridandet och kan inte fortleva utan den, eftersom det är denna tro som ger den dess

¹⁴¹ J. B. Bury: *The Idea of Progress* (1920), s. 5.

¹⁴² L. B. Namier: *Conflicts* (1942), s. 70.

värdenorm, dess provosten för skiljande mellan det betydelsefulla och det slumpmässiga. I ett samtal på sin ålderdom högg Goethe av denna gordiska knut en smula bryskt:

När en tidsålder är på tillbakagång är alla tendenser subjektiva, men när å andra sidan förhållandena mognar mot en ny epok är alla tendenser objektiva.¹⁴³

Ingen är tvungen att tro på vare sig historiens eller samhällets framtid. Det är möjligt att vårt samhälle kommer att gå under eller långsamt falla sönder, och att historien kommer att falla tillbaka och bli teologi — dvs. kommer att studera den gudomliga avsikten i stället för de mänskliga gärningarna — eller litteratur — dvs. kommer att berätta sagor och sägner utan mening eller värde. Men detta skulle inte vara historia i den betydelse i vilken vi har använt ordet under de senaste 200 åren.

Det återstår att ta itu med den vanliga och välkända invändningen mot varje teori som finner den slutgiltiga historiska bedömningsnormen i framtiden. En sådan teori förutsätter, säger man, att framgång är den yttersta bedömningsnormen och att om inte allt som existerar är rätt, så är allt som kommer att finnas rätt. Under de senaste 200 åren har de flesta historiker inte bara tänkt sig att historien rör sig i en viss riktning, utan de har också medvetet eller omedvetet trott att denna riktning i stort sett var den rätta, att mänskligheten rörde sig från det sämre mot det bättre, från det lägre mot det högre. Historikern inte bara ser vart det bär hän, han uttrycker också sitt gillande. Den värderingsnorm som han tillämpade på det förflutna bestod inte enbart i en känsla av vilken riktning historien rörde sig i utan också i en känsla av moraliskt engagemang i detta historiens förlopp. Motsättningen mellan ”är” och ”bör”, mellan fakta och värdering försvann. Det var ett optimistiskt synsätt, produkten av en tid som kände en överväldigande tillförsikt inför framtiden. Whigs och liberaler, hegelianer och marxister, teologer och rationalister höll orubbligt fast vid och tog mer eller mindre uttalat ställning för detta synsätt. Under 200 år kunde det utan någon särskild överdrift ha beskrivits som det allmänt accepterade svaret på frågan: Vad är historia? Reaktionen mot det har följt med den rådande stämningen av oro och pessimism, som har lämnat fältet öppet för teologerna som söker historiens mening utanför historien och för skeptikerna som inte finner någon mening alls i historien. Från alla håll, och med största eftertryck, försäkras det att klyftan mellan ”är” och ”bör” är absolut och inte kan tas bort, att ”värderingar” inte kan härledas ur ”fakta”. Jag tror detta är ett villospår. Låt oss se vad några historiker eller historiska skribenter, valda mer eller mindre på måfå, har haft för uppfattning i denna fråga. Gibbon försvarar det utrymme han i sin framställning ägnat åt redogörelsen för Islams segrar med att ”Muhammads lärjungar håller alltjämt Orientens andliga och världsliga spira i sin hand”. Men han tillägger att ”dylik möda vore förspild om den ägnades de ovärdiga vildar som mellan 600- och 1100-talen strömmade ner från Skytiens slätter”, eftersom ”den bysantinska tronens majestät avvisade och överlevde dessa oordnade attacker”.¹⁴⁴ Detta förefaller rimligt. Historien är i stort som smått en redogörelse för vad människor åstadkom, och inte för vad de misslyckades med; i det avseendet är den av nödvändighet en berättelse om framgång. Professor Tawney påpekar att historiker ger ”ett sken av oundviklighet” åt en existerande ordning ”genom att framhäva de segrande krafterna och helt skjuta i bakgrunden dem som de uppslukat”.¹⁴⁵ Men är inte detta på sätt och vis det väsentliga i historikerns arbete? Historikern får inte undervärdera motståndet, han får inte framställa segern som en enkel sak om den hängde på ett hår. Ibland har de besegrade bidragit lika mycket till det slutgiltiga resultatet som segrarna. Detta är

¹⁴³ Citerat i J. Huizinga: *Men and Ideas* (1959), s. 50.

¹⁴⁴ Gibbon: *The Decline and Fall of the Roman Empire*, kap. LV.

¹⁴⁵ R. H. Tawney: *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century* (1912), s. 177.

välbekanta budord för alla historiker. Men historikern sysselsätter sig med dem som åstadkom något, vare sig de hade framgång eller led nederlag. Jag är inte någon expert på kricketspelets historia. Men dess sidor är förmodligen prydda med namnen på dem som gjort hundra poäng och inte med dem som fick noll poäng och blev petade ur laget. Hegels famösa påstående att i historien ”kan endast de folk ägnas uppmärksamhet som bildar en stat” har med rätta kritiserats för att det framhäver en enda form av samhällsorganisation och bereder vägen för en osund dyrkan av staten. Men vad Hegel försöker säga är i princip rätt och speglar den vanliga distinktionen mellan förhistoria och historia; endast de folk som till en viss grad har kunnat organisera sitt samhälle upphör att vara primitiva vildar och tar steget in i historien. I sitt arbete *The French Revolution* kallade Carlyle Ludvig XV för ”en förkroppsligad meningslöshet”. Han tyckte tydligen om frasen för han broderade vidare på den senare i ett längre avsnitt:

Vad är väl detta för en ny virvlande rörelse? Institutioner och sociala inrättningar, privatmän, som en gång samarbetat, törna nu emot varandra i ängslan och virvlande oro. Oundvikligen! Det är ett världsvidunders avsked, när det spelat ut sin roll.

Normen är ännu en gång historisk; det som passade en epok, blev i nästa utdömt som ett fel. T.o.m. sir Isaiah Berlin tycks ha kommit fram till denna syn på saken, när han sänker sig ned från den filosofiska abstraktionens höjder och betraktar konkreta historiska situationer. I ett radioprogram strax efter publiceringen av hans essä *Historical Inevitability* prisade han Bismarck trots moraliska brister som ett ”geni” och ”det mest betydande exemplet under det senaste århundradet på en politiker med största förmåga till politisk bedömning”, och ställde honom i detta avseende i gynnsam kontrast till Josef II av Österrike, Robespierre, Lenin och Hitler, vilka inte lyckades förverkliga ”sina positiva syften”. Jag finner detta omdöme besynnerligt. Men vad som för tillfället intresserar mig är bedömningsnormen. Sir Isaiah Berlin säger att Bismarck förstod det material han arbetade med, de andra fördes vilse av abstrakta teorier som inte stämde. Moralen är att ”misslyckandet uppkommer när man motarbetar det som fungerar bäst ... till förmån för någon systematisk metod eller princip som gör anspråk på universell giltighet”.¹⁴⁶ Med andra ord är bedömningsnormen inte någon ”princip som gör anspråk på universell giltighet” utan ”det som fungerar bäst”.

Jag behöver väl knappast påpeka att det inte är endast när vi analyserar det förflutna som vi tar fram denna norm ”det som fungerar bäst”. Om någon talade om för oss att han tyckte att man i nuvarande situation borde sammanslå Storbritannien och Förenta staterna till en stat med gemensam överhöghet, skulle vi kanske hålla med om att detta var en ganska förnuftig synpunkt. Om han fortsatte med att säga att konstitutionell monarki var att föredra framför republik som regeringsform, skulle vi kanske också kunna hålla med om att det lät vettigt. Men antag att han sedan talade om att han tänkte starta en kampanj för återförenandet av de två länderna under den brittiska kronan. Då skulle vi förmodligen säga att det var bortkastad tid. Om vi försökte förklara varför, skulle vi vara tvungna att påpeka för honom att frågor av detta slag måste debatteras mot bakgrunden av vad som var möjligt under rådande historiska förhållanden och inte utifrån någon allmän princip. Vi skulle kanske t.o.m. begå kardinalsynden att tala om historien med stort H och säga honom att Historien var emot honom. Politikerns uppgift är att ta hänsyn inte bara till vad som är moraliskt eller teoretiskt önskvärt, utan också till de krafter som finns i världen och hur de kan inriktas på ett sannolikt ofullkomligt förverkligande av det uppställda målet. Våra politiska ståndpunktstaganden, som sker i belysning av vår tolkning av historien, har sin rot i denna kompromiss. Men också vår tolkning av historien är rotad i samma kompromiss. Ingenting är mer i grunden felaktigt än att

¹⁴⁶ Radioprogram om ”Politisk bedömning” i BBC:s program 3, 19 juni 1957.

sätta upp någon förment abstrakt norm för vad som är lämpligt och döma det förflutna efter den. Låt oss ovillkorligen ersätta ordet ”framgång”, som har fått mindre sympatiska bibetydelser, med det neutrala uttrycket ”det som fungerar bäst”. Eftersom jag tidigare vid flera tillfällen har opponerat mig mot sir Isaiah Berlins uppfattning är jag glad att i alla fall kunna sluta i så här pass stor enighet.

Men acceptandet av normen ”det som fungerar bäst” gör inte dess tillämpning vare sig lätt eller självklar. Det är inte en norm som lockar till förhastade omdömen eller som sänker sig till uppfattningen att det som är är rätt. Ödesdigra misstag är inte okända i historien. Historien erkänner det jag brukar kalla ”uppskjutet resultat”; dagens uppenbara misslyckanden kan visa sig ha lämnat absolut nödvändiga bidrag till morgondagens bedrifter — som profeter födda före sin tid. En av denna norms företrädaren framför normen om en fast och universell princip är i själva verket att den kan få oss att uppskjuta vår bedömning eller modifiera den i ljuset av det som ännu inte hänt. Proudhon som gärna rörde sig med abstrakta moraliska principer, översåg med Napoleon III:s statskupp när den väl hade lyckats. Marx, som förkastade abstrakta moraliska principer som rättesnören, fördömde Proudhon för att han översåg med den. När vi ser tillbaka ur ett längre historiskt perspektiv kommer vi förmodligen att vara ense om att Proudhon hade fel och Marx hade rätt. Bismarcks gärning utgör en utmärkt utgångspunkt för en undersökning av detta historiska bedömningsproblem, och fastän jag godtar sir Isaiah Berlins norm om ”det som fungerar bäst”, så är jag fortfarande förbryllad över de trånga och kortfristiga gränser inom vilka han tillämpar den. Fungerade det Bismarck åstadkom verkligen bra? Jag trodde att det ledde till en oerhörd katastrof. Det betyder inte att jag försöker döma Bismarck som skapade det tyska riket eller massan av tyskar som hjälpte till att skapa det. Men som historiker har jag fortfarande många frågor att ställa. Inträffade den slutgiltiga katastrofen därför att det fanns vissa dolda svaga punkter i den tyska statens struktur? Eller var det därför att det fanns något i de inre förhållandena vilka gett upphov till den, som predestinerade den till självhävdelse och aggressivitet? Eller var det därför att den politiska arenan i Europa eller världen redan var så överfylld, och expansionstendenserna bland stormakterna redan så starka att framträdandet av ännu en stormakt var nog för att orsaka en väldig sammanstötning och lägga hela systemet i ruiner? Enligt den sista hypotesen skulle det vara orätt att göra Bismarck och det tyska folket ansvariga för katastrofen; man kan ju inte skylla på det sista halmstrået. Men för att kunna objektivt bedöma Bismarcks verk och hur det fungerade krävs ett svar från historikern på dessa frågor, och jag är inte säker på att han ännu är i stånd att slutgiltigt besvara dem alla. Vad jag skulle kunna säga är att 1920-talets historiker kom närmare en objektiv bedömning än 1880-talets, och dagens historiker kommer närmare den än 1920-talets, och år 2000 kommer historikern kanske att vara ännu närmare. Detta belyser min tes att den historiska objektiviteten inte stöder sig på någon fast och orubblig bedömningsnorm som existerar här och nu, utan på en norm som finns i framtiden och som växer fram medan historien fortskrider. Historien får mening och objektivitet först när den etablerar en fast förbindelse mellan det förflutna och framtiden.

Låt oss ännu en gång se på denna påstådda klyfta mellan fakta och värderingar. Värderingar kan inte härledas ur fakta. Detta påstående är till en del riktigt men också felaktigt. Man behöver bara undersöka det system av värderingar som råder under en period eller i ett land för att inse hur stor del som utformats av omgivande fakta. Jag har tidigare pekat på det förändrade historiska innehållet i värderande ord som frihet, jämlikhet eller rättvisa. Eller ta den kristna kyrkan i dess egenskap av en institution som i hög grad ägnar sig åt utbredningen av moraliska värderingar. Jämför den ursprungliga kristendomens värderingar med det medeltida påvedömet, eller det medeltida påvedömet värderingar med 1800-talets protestantiska

kyrkors. Eller jämför de värderingar som i dag förkunnas av t.ex. den kristna kyrkan i Spanien med de värderingar som förkunnas av de kristna kyrkorna i Förenta staterna. Dessa skillnader i värderingar härrör ur skillnader i historiska fakta. Eller tänk på de historiska fakta som gjort att slaveri, diskriminering och exploatering av barnarbetskraft på de senaste 150 åren kommit att allmänt anses omoraliska — alla dessa företeelser accepterades en gång som moraliskt neutrala eller aktningvärda. Påståendet att värderingar inte kan härledas ur fakta är minst sagt ensidigt och vilseledande. Vi kan också vända påståendet: fakta kan inte härledas ur värderingar. Detta är delvis riktigt men kan också vara vilseledande och kräva modifiering. När vi försöker förstå fakta är de frågor vi ställer och således de svar vi får givna av vårt system av värderingar. Bilden av de fakta som omger oss är formad av våra värderingar, dvs. av de kategorier i vilka vi inordnar fakta, och denna bild är ett av de viktiga fakta vi har att ta med i beräkningen. Värderingar ingår i fakta och utgör en väsentlig del av dem. Våra värderingar är en väsentlig del av vår utrustning som mänskliga varelser. Det är med hjälp av våra värderingar som vi har förmågan att anpassa oss efter vår miljö och att anpassa vår miljö till oss; att uppnå det herravälde över miljön som har gjort historien till en redogörelse för framåtskridande. Men konstruera inte en falsk motsättning och en falsk åtskillnad mellan fakta och värderingar för att dramatisera människans kamp med sin miljö. Historiskt framåtskridande uppnås genom en växelverkan mellan fakta och värderingar. Objektiv som historiker är den som tränger djupast in i denna process.

En nyckel till detta problem med fakta och värderingar ger vår gängse användning av ordet *truth* (sanning) — ett ord som täcker fakta och värderingar och som är uppbyggt av element från båda. Och detta är inte någon egenhet hos det engelska språket. Orden för sanning i de romanska språken, det tyska *Wahrheit* och det ryska *pravda*¹⁴⁷ har alla denna dubbla karaktär. Varje språk tycks behöva detta ord för en sanning som inte bara är en faktisk uppgift eller ett värderande omdöme utan som innefattar båda elementen. Det kan vara ett faktum att jag for till London förra veckan. Men man kallar i vanliga fall inte detta för en sanning; det innehåller inget värderande element. När å andra sidan Förenta staternas grundare i självständighetsförklaringen hänvisade till den självklara sanningen att alla människor är skapade lika, känner man kanske att påståendets värderande innebörd dominerar över det faktiska och att det därför kan få svårt att bli godtaget som sanning. Någonstans mellan dessa två poler — fakta utan värderingar och värdeomdömen som fortfarande kämpar för att bli förvandlade till fakta — ligger den historiska sanningens rike. Som jag inledningsvis sade står historikern och väger mellan fakta och tolkning, mellan fakta och värdering. Han kan inte skilja dem åt. I en statisk värld är man kanske tvungen att göra åtskillnad mellan fakta och värdering. Men historiskrivning har ingen mening i en statisk värld. Historien är till sin natur föränderlighet, rörelse och — om inte det omoderna ordet stör — framåtskridande.

Jag återvänder därför slutligen till Actons beskrivning av framåtskridandet som ”den vetenskapliga hypotes enligt vilken historien skall skrivas”. Man kan om man vill förvandla historieskrivningen till teologi genom att göra det förflutnas innebörd beroende av någon utomhistorisk och överrationell makt. Man kan också om man vill förvandla historien till litteratur — en samling sagor och sägner om det förflutna utan mening eller värde. Historia i egentlig mening kan bara skrivas av dem som finner och accepterar känslan av en riktning i det historiska skeendet. Tron att vi har kommit någonstans ifrån är nära förknippad med tron att vi är på väg

¹⁴⁷ Fallet *pravda* är särskilt intressant eftersom det finns ett annat gammalt ryskt ord för sanning, *istina*. Men skillnaden är inte den mellan sanning som faktum och sanning som värdering. *Pravda* är mänsklig sanning i uttryckets båda aspekter, *istina* är gudomlig kärlek i båda aspekterna — sanning om Gud och sanning som är uppenbarad av Gud.

någonstans. Ett samhälle som har förlorat tron på sin förmåga att göra framsteg i framtiden kommer snabbt att upphöra att bry sig om det framåtskridande som skett i det förflutna. Som jag sade i början av första kapitlet speglar vår syn på historien vår syn på samhället. Jag återkommer nu till utgångspunkten genom att betyga min tro på samhällets och historiens framtid.

6. Den vidgade horisonten

Den uppfattning jag i det föregående har framfört om historien som ett ständigt rörligt förlopp inom vilket historikern rör sig gör det motiverat att jag framför några avslutande reflexioner över historiens och historikerns ställning i vår tid. Vi lever i en tid då förutsägelser om en världskatastrof ligger i luften — det är inte första gången i historien — och tynger oss alla. Dessa förutsägelser kan varken bevisas eller vederläggas. Men de är i alla fall långt mindre säkra än förutsägelsen att vi alla skall dö, och eftersom den förutsägelsens visshet inte hindrar oss från att planera vår egen framtid, så skall vi diskutera vårt samhälle och dess framtid med utgångspunkt från antagandet att vårt land — eller i varje fall någon del av världen — kommer att överleva de risker som hotar oss, och att historien kommer att fortsätta.

Nu vid mitten av 1900-talet befinner sig världen i en omvandlingsprocess som förmodligen är djupare och mer omfattande än någon annan som inträffat sedan den medeltida världen föll sönder och grunden till nyare tiden lades på 1400- och 1500-talen. Omvandlingen är utan tvivel i sista hand en produkt av naturvetenskapliga upptäckter och uppfinningar, av deras alltmer vidsträckta tillämpning och av företeelser som uppkommit direkt eller indirekt ur dem. Den vanligaste synen på förändringen är att den är en social revolution jämförbar med den som på 1400- och 1500-talen inledde en tid med ökad makt för en ny klass som ägnade sig åt finansväsen, handel och längre fram industri. Vårt samhälles och vår industris nya struktur visar upp problem som är alltför omfattande för att jag skall kunna ta upp dem här. Men omvandlingen har två sidor som är av mer omedelbar betydelse för mitt ämne — det jag vill kalla en förändring på djupet och en förändring i fråga om geografisk utsträckning. Jag skall försöka att kort beröra dessa båda.

Historien börjar då människan börjar föreställa sig tidens gång i termer som inte är förknippade med naturliga processer — årstidernas växling, människolivets gång — utan i serier av särskilda händelser i vilka människor medvetet tar del och vilka de kan påverka medvetet. Burckhardt säger att historien är ”den brytning med naturen som orsakas av medvetandets uppvaknande”.¹⁴⁸ Historien är människans långa kamp för att genom utnyttjande av sitt förnuft förstå sin miljö och påverka den. Men i och med nyare tiden har kampen utvidgats på ett revolutionerande sätt. Nu försöker människan inte bara att förstå och påverka sin miljö utan också sig själv, och detta har så att säga tillfört förnuftet och historien en ny dimension. Vår tid är den mest historiesinnade av alla tider. Den nutida människan är medveten om sig själv till en grad som saknar motstycke, och hon har därför en stark historisk medvetenhet. Hon spanar ivrigt tillbaka in i det dunkel hon har kommit ur, i hopp om att detta svaga ljus skall lysa upp det mörker hon vandrar i, och omvänt ökas insikten om det som ligger bakom henne av förhoppningarna och farhågorna inför den väg som ligger framför henne. Förfluten tid, nutid och framtid är sammanlänkade i historiens ändlösa kedja.

Den förändring i nyare tidens värld som bestod i utvecklingen av människans medvetenhet kan sägas börja med Descartes, som först fastslog människans ställning som en varelse som inte enbart kan tänka, utan tänka om sitt eget tänkande, iaktta sig själv när hon iakttar, så att

¹⁴⁸ J. Burckhardt: *Reflections on History* (1959), s. 31.

människan samtidigt är subjekt och objekt för tanke och iakttagelse. Men utvecklingen blev inte fullt tydlig förrän under senare delen av 1700-talet, då Rousseau uppenbarade nya djup av självinsikt och självmedvetande hos människan och gav henne en ny syn på naturens värld och på den traditionella civilisationen. Franska revolutionen, sade Tocqueville, inspirerades av ”tron att det eftersträvansvärda var att ersätta det komplex av traditionella vanor som styrde dagens samhällssystem med enkla, elementära regler som byggde på det mänskliga förnuftet och på naturens lagar”.¹⁴⁹ ”Aldrig förr”, skrev Acton i en otryckt anteckning, ”hade människor som strävade efter frihet vetat vad de strävade efter.”¹⁵⁰ För Acton liksom för Hegel var friheten och förnuftet aldrig långt från varandra. Och sammanlänkad med franska revolutionen var den amerikanska:

För åttiosju år sedan skapade våra fäder på denna kontinent en ny nation, grundad i frihet och tillägnad grundsatsen att alla människor är skapade lika.

Som Lincolns ord antyder var det en unik händelse — det var första gången i historien som människor medvetet sammanslöt sig till en nation och sedan medvetet började anpassa andra människor till den. På 1600- och 1700-talen hade människan redan blivit fullt medveten om den omgivande världen och dess lagar. De var inte längre oförklarliga bud från en outgrundlig försyn, utan de var lagar tillgängliga för förnuftet. Men de var lagar som människan var underkastad och inte lagar gjorda av henne själv. På nästa stadium skulle människan bli fullt medveten om sin makt över sin miljö och sig själv och om rätten att själv skriva de lagar hon skulle leva efter.

Övergången från 1700-talet till den moderna tiden skedde långsamt och gradvis. Hegel och Marx var periodens representativa filosofer, och de intar båda en ambivalent ståndpunkt. Hegels lära är fast rotad i föreställningen om hur försynens lagar förvandlas till förnuftets lagar. Hegels världsande håller försynen hårt i den ena handen och förnuftet i den andra. Adam Smiths röst ekar i hans förkunnelse. Individerna ”tillgodoser sina egna intressen, men därigenom åstadkommes något mer, som finns latent i deras handlingar fastän de inte är medvetna därom”. Om världsandens förnuftiga mål skriver han att människorna ”vid själva dess förverkligande tar tillfället i akt att tillfredsställa sina önskningar, vilkas innebörd är en annan än detta mål”. Detta är helt enkelt intressegemenskap översatt till tyskt filosofiskt språk.¹⁵¹ Hegels motsvarighet till Smiths ”dolda hand” var den välkända ”förnuftets list” som får människor att uppfylla mål som de inte är medvetna om. Men Hegel var inte desto mindre franska revolutionens filosof, den förste filosof som såg grundbeståndsdelen av realitet i den historiska förändringen och i utvecklingen av människans medvetande om sig själv. Den historiska utvecklingen innebar en utveckling hän mot begreppet om frihet. Men efter 1815 sinade hänförelsen över den franska revolutionen ut i restaurationens nedstämdhet. Politiskt var Hegel alltför försagd och han var också under sina senare år alltför nära lierad med de maktägande kretsarna i sitt samhälle för att kunna ge sina metafysiska förslag någon konkret innebörd. Herzens beskrivning av Hegels satser som ”revolutionens algebra” var ovanligt träffande. Hegel tillhandahöll systemet men gav det inte någon praktisk innebörd. Att sätta in koefficienterna i Hegels algebraiska ekvationer blev Marx' uppgift.

Som anhängare av både Adam Smith och Hegel utgick Marx från föreställningen om en värld styrd av rationella naturlagar. Liksom Hegel övergick han — men denna gång i en praktisk och konkret form — till uppfattningen om en värld styrd av lagar som utvecklas genom en

¹⁴⁹ A. de Tocqueville: *De l'Ancien Regime*, III, kap. 1.

¹⁵⁰ Cambridge University Library: Add. MSS. 4870.

¹⁵¹ Citaten är ur *Hegels Philosophy of History*.

rationell process vilken utlöses av människans revolutionära initiativ. I Marx' slutliga syntes innebar historia tre saker som var oskiljaktiga från varandra och som bildade ett sammanhängande och rationellt helt: händelsernas gång i enlighet med objektiva, och i första hand ekonomiska, lagar, en motsvarande utveckling av tänkandet genom en dialektisk process och ett motsvarande handlande i form av klasskampen, som förenar och försonar revolutionens teori och praktik med varandra. Vad Marx erbjuder är en syntes av objektiva lagar och medvetna åtgärder för att omsätta dem i handling, något som ibland (fast vilseledande) kallas determinism och voluntarism. Marx skriver gång på gång om lagar som människan dittills har varit underkastad utan att vara medveten om dem. Han fäste ofta uppmärksamheten vid det han kallade "falskt medvetande" hos dem som var fångna i en kapitalistisk ekonomi och ett kapitalistiskt samhälle; "uppfattningarna om produktionslagarna hos företrädarna för produktion och distribution skiljer sig i hög grad från de verkliga lagarna".¹⁵² Men man finner i Marx' skrifter slående exempel på krav på medvetet revolutionärt handlande. "Filosoferna har bara tolkat världen olika", löd den berömda tesen av Feuerbach, "men huvudsaken är att förändra den." Det kommunistiska manifestet säger: "Proletariatet kommer att använda sin politiska dominans till att steg för steg frånta bourgeoisin allt kapital och koncentrera alla produktionsmedel i statens händer." Och i *Der 18. Brumaire des Louis Bonaparte* talar Marx om ett "intellektuellt självmedvetande som genom en hundraårig process upplöser alla traditionella idéer". Det var proletariatet som skulle upplösa kapitalistsamhällets falska medvetande och införa det klasslösa samhällets sanna medvetande. Men de misslyckade revolutionerna år 1848 blev ett allvarligt och dramatiskt bakslag för en utveckling som hade tyckts nära förestående när Marx började sitt arbete. 1800-talets senare del förflöt i en atmosfär som ännu övervägande präglades av trygghet och välmåga. Det är inte förrän vid sekelskiftet som man har kommit över i en ny historisk period, i vilken förnuftets huvudsakliga funktion inte längre är att förstå objektiva lagar som styr människans uppträdande i samhället, utan snarare att omforma samhället och dess individer genom medvetet handlande. Hos Marx förblir "klass", fastän det inte är närmare definierat, på det hela taget ett objektiva begrepp vars innebörd skall fastställas genom ekonomiska analyser. Hos Lenin flyttas betoningen från "klassen" till "partiet", som bildar klassens förtrupp och ingjuter det nödvändiga klassmedvetandet i den. Hos Marx är "ideologi" en negativ term, en produkt av det falska medvetandet hos samhällets kapitalistklass. Hos Lenin är ordet "ideologi" neutralt eller positivt, en tro inskräpt genom en elit av klassmedvetna ledare i en massa av potentiellt klassmedvetna arbetare. Danandet av klassmedvetande är inte längre en automatisk process utan ett arbete som bör utföras.

Den andre store tänkare som tillfört förnuftet en ny dimension är Freud. Freud är i dag fortfarande en något förbryllande personlighet. Han var genom sin utbildning och bakgrund en liberal 1800-talsindividualist och ifrågasatte aldrig den allmänna men vilseledande förutsättningen om en grundläggande motsats mellan individen och samhället. Freud, som snarare närmade sig människan som biologisk varelse än människan som samhällsvarelse, tenderade att behandla den sociala miljön som något historiskt givet och inte som något som ständigt skapades och omformades av människan själv. Han har alltid angripits av marxisterna för att han närmar sig något som i själva verket är ett samhällsproblem från individens utgångspunkt och fördöms för den sakens skull som reaktionär. Denna anklagelse, som endast delvis var riktig i fråga om Freud själv, är mer än berättigad när det gäller den i USA florerande "neofreudianska skolan", som utgår från att orsakerna till missanpassning finns hos individen

¹⁵² *Das Kapital*.

och inte i samhällsstrukturen och som behandlar individens anpassning i samhället som psykologins huvuduppgift. Den andra vanliga anklagelsen mot Freud, att han har utvidgat det irrationellas roll i människans handlande, är fullständigt felaktig och bygger på en grov förväxling mellan erkännandet av den irrationella beståndsdelen i mänskligt beteende och dyrkan av det irrationella. Att en dyrkan av det irrationella förekommer i den engelsktalande världen i dag, huvudsakligen i form av ett nedvärderande av förnuftets insatser och förmåga, är tyvärr sant; det är ett drag i den våg av pessimism och ultrakonservatism som jag skall återkomma till. Men denna härstammar inte från Freud som var en oreserverad och ganska okomplicerad rationalist. Det Freud gjorde var att öka vår kunskap och vår förståelse genom att blottlägga det mänskliga beteendets undermedvetna rötter för medvetenhet och rationell forskning. Detta betydde ett utvidgande av förnuftets domäner, en ökning av människans förmåga att förstå och tygla sig själv och därmed sin miljö, och det var en revolutionerande insats. I detta avseende kompletterar Freud Marx' arbete i stället för att stå i strid med det. Freud tillhör vår egen tid i den meningen att han, även om han själv inte helt frigjorde sig från uppfattningen om en oföränderlig människonatur, tillhandahöll redskapen för en djupare förståelse av det mänskliga beteendets grundorsaker och därmed också för dess medvetna förändring genom rationella processer.

För historikern är Freuds betydelse tvåfaldig. För det första har Freud gett dödsstöten åt den gamla illusionen att de påstådda eller inbillade motiven till människans handlande i själva verket är tillräckliga för att förklara hennes gärningar; detta är en negativ insats av en viss betydelse; de positiva påståendena från en del entusiaster att man kan belysa beteendet hos historiens stora gestalter med hjälp av psykoanalysens metoder bör nog däremot tas med en nypa salt. Psykoanalysen bygger på utfrågning av patienten, men man kan inte fråga ut de döda. För det andra har Freud, som här bygger vidare på Marx' arbete, stimulerat historikern att undersöka sig själv och sin ställning i historien, att undersöka de motiv — kanske dolda — som har väglett hans val av ämne eller period och hans urval och tolkning av fakta, att granska den nationella och sociala bakgrund som har bestämt hans synvinkel och att undersöka den föreställning om framtiden som formar hans föreställning om det förflutna. Efter Marx' och Freuds uttalanden har historikern inte längre någon ursäkt för att se sig själv som en objektiv individ utanför samhället och historien. Vi är inne i självmedvetandets tid; historikern kan och bör veta vad han är sysselsatt med.

Denna övergång till vad jag kallat den samtida världen — förnuftets tillämpning på nya områden — är ännu inte avslutad, den är en del av den revolutionära omvandling som 1900-talets värld genomgår. Jag skulle vilja granska några av de viktigaste tecknen på denna övergång.

Låt mig börja med ekonomin. Fram till år 1914 var ännu tron på objektiva ekonomiska lagar som styrde människors och nationers ekonomiska beteende och som man bara kunde förlora på att trotsa praktiskt taget obestridd. Konjunkturcykler, prisfluktuationer och arbetslöshet bestämdes av dessa lagar. Så sent som år 1930 då den stora depressionen började var detta ännu den dominerande uppfattningen. Därefter kom allt att röra sig i snabbare takt. På 1930-talet började man tala om att ”den ekonomiska människan” inte längre fanns, och man menade den människa som konsekvent tillgodosåg sina ekonomiska intressen enligt ekonomiska lagar, och sedan dess tror knappast någon på ekonomiska lagar i denna mening. Dagens ekonomi har antingen blivit en rad teoretiska matematikekvationer eller ett praktiskt studium av hur vissa människor driver på andra. Förändringen är huvudsakligen en produkt av övergången från individuell kapitalism till kapitalism i stor skala. Så länge den enskilde före-

tagaren och köpmannen dominerade tycktes ingen kunna kontrollera ekonomin eller påverka den i någon väsentlig utsträckning, och illusionen om opersonliga lagar och processer bevarades. Inte ens Bank of England betraktades då den var som mäktigast som en skickligt opererande och manipulerande institution, utan som en objektiv och nästan automatiskt fungerande regulator av ekonomiska tendenser. Men med övergången från laissez-faire-ekonomi till en planhushållning försvinner denna illusion (vare sig vi har en kapitalistisk eller en socialistisk ekonomi, vare sig den sköts av kapitalistiska och till namnet privata stor-koncerner eller av staten). Det blir klart att vissa människor fattar vissa beslut för vissa ändamål, och att dessa beslut bestämmer vår ekonomiska kurs. Alla vet i dag att priset på olja eller tvål inte varierar enligt någon objektiv lag om tillgång och efterfrågan. Alla vet eller tror sig veta att depressioner och arbetslöshet är människoverk; regeringarna medger, ja berömmar sig av att kunna bota dessa förhållanden. Övergången har skett från laissez faire till planering, från det omedvetna till det självmedvetna, från tron på objektiva ekonomiska lagar till tron på att människan genom egna initiativ kan bli herre över sitt ekonomiska öde. Socialpolitiken har gått hand hand i hand med den ekonomiska politiken, ja i själva verket har den ekonomiska politiken införlivats med socialpolitiken. Låt mig ur sista delen av första upplagan av *Cambridge Modern History* (1910) citera en mycket skarpsynt kommentar av en skribent som var allt annat än marxist och som antagligen aldrig hört talas om Lenin:

Tron på möjligheten av en samhällsreform genom medvetna ansträngningar är den dominerande tendensen i den europeiska mentaliteten, den har skjutit undan tron på friheten som universalbottmedel ... Dess förekomst i nutiden är lika betecknande som tron på människans rättigheter var vid tiden för den franska revolutionen.¹⁵³

I dag, femtio år efter det att detta skrevs, över fyrtio år efter ryska revolutionen och trettio år efter den stora depressionen, har denna tro blivit en självklarhet. Övergången från lydnad för objektiva ekonomiska lagar, som fastän de troddes vara rationella låg utanför människan, till tron på människans förmåga att bli herre över sin ekonomiska situation genom medvetna åtgärder tycks mig representera ett framsteg i användandet av förnuftet i mänskliga angelägenheter, en ökad förmåga hos människan att förstå och bemästra sig själv och sin miljö, något som jag skulle vara beredd att ge den omoderna beteckningen framsteg om det vore nödvändigt.

Utrymmet tillåter inte att jag i detalj berör liknande processer som pågår inom andra områden. Som vi har sett är inte ens naturvetenskaperna längre sysselsatta med att utforska och uppställa objektiva naturlagar, utan utarbetar användbara hypoteser genom vilka människan kan få tillfälle att omforma sin miljö och utnyttja naturen för sina ändamål. Viktigare är att människan genom den medvetna utvecklingen av sitt förnuft har börjat omforma inte bara sin omgivning utan också sig själv. T. R. Malthus försökte i slutet av 1700-talet i ett epokgörande verk uppställa objektiva lagar om befolkningstillväxten, vilka liksom Adam Smiths marknads-lagar var i verksamhet utan att någon var medveten om förloppet. Nu för tiden tror ingen på sådana objektiva lagar, utan kontrollen av befolkningstillväxten har blivit en fråga om rationell och medveten samhällspolitik. Vi har i vår tid sett hur medellivslängden genom mänskliga strävanden ökats och hur fördelningen mellan åldersklasserna ändrats. Vi har hört talas om mediciner som medvetet använts för att påverka människors beteende och om kirurgiska ingrepp avsedda att ändra människors karaktär. Både människor och samhällen har förändrat sig, och de har blivit förändrade inför våra ögon genom medvetna mänskliga

¹⁵³ *Cambridge Modern History*, XII (1910), s. 15. Kapitlets författare var S. Leathes, en av redaktörerna för *History* och *Civil Service Commissioner*.

ansträngningar. Men de viktigaste av dessa förändringar har antagligen varit de som framåtskridandet och användandet av moderna övertalnings- och indoktrineringsmetoder fört med sig. Lärare på alla stadier bidrar numera alltmer medvetet till att ge samhället en viss prägel och till att i den uppväxande generationen inskräpa det speciella samhällets attityder, ideal och åsikter; utbildningspolitiken är en integrerande del av varje rationellt planerad samhällspolitik. Förnuftets grundläggande uppgift för människan i samhället är inte längre enbart att utforska, utan att omforma, och detta ökade medvetande om människans makt att förbättra sina sociala, ekonomiska och politiska villkor genom rationella processer tycks mig vara ett av de viktigaste dragen i 1900-talets omvälvning.

Denna förnuftets expansion är bara en del av den process som jag i ett tidigare kapitel kallade ”individualisering” — den differentiering av individuella färdigheter, sysselsättningar och möjligheter som följer med en framåtskridande civilisation. Kanske har den längst gående samhällsliga konsekvensen av den industriella revolutionen varit att ett ständigt ökat antal lärt sig tänka, använda sitt eget förnuft. Här i England är lidelsen för det gradvisa skeendet sådan att utvecklingen ibland knappt är märkbar. Vi har vilat på en mångsidig grundutbildnings lagrar i nära ett sekel och har ändå inte kommit särskilt långt eller särskilt snabbt mot en mångsidig högre utbildning. Detta hade inte så stor betydelse då vi var världens ledande nation. Det betyder mer när vi passeras av andra som är snabbare än vi, och då farten överallt har drivits upp genom tekniska förbättringar. De sociala, naturvetenskapliga och tekniska omvälvningarna är nämligen delar av samma process. Om man vill ha ett akademiskt exempel på individualisering kan man betrakta de senaste femtio, sextio årens enorma differentiering inom historieskrivningen, inom vetenskapen som helhet eller inom vilken vetenskapsgren som helst och den oerhört ökade mängden av olika specialiteter. Men jag har ett ännu mer slående exempel på utvecklingen från ett annat område. En hög tysk officer som för över trettio år sedan besökte Sovjetunionen hörde några belysande yttranden av en Sovjetofficer, vilka hade att göra med uppbyggandet av det ryska flygvapnet:

Vi ryssar har att göra med ett ännu primitivt mänskligt material. Vi är tvingade att anpassa flygplanen efter den typ av flygare vi har till vårt förfogande. I den utsträckning vi lyckas få fram en ny typ av människor kommer den tekniska utvecklingen av materialet också att fulländas. De två faktorerna är beroende av varandra. Primitiva människor kan inte placeras i komplicerade maskiner.¹⁵⁴

I dag, bara en generation senare, vet vi att ryska maskiner inte längre är primitiva och att miljoner ryska män och kvinnor som konstruerar, framställer och sköter dessa maskiner inte heller längre är primitiva. Som historiker är jag mest intresserad av det senare fenomenet. Rationaliseringen av produktionen innebär något betydligt viktigare — människans rationalisering. Över hela världen lär sig människor numera att använda komplicerade maskiner, och när de gör detta lär de sig också att tänka, att använda sitt förnuft. Den revolution som man med rätta kan kalla den sociala, men som jag i detta sammanhang kommer att kalla förnuftets expansion, är bara början. Men den går fram med en förbluffande hastighet för att hålla jämna steg med den föregående generationens häpnadsväckande tekniska framsteg. Detta är för mig en av de viktigaste synpunkterna på vår 1900-talsrevolution.

Vissa pessimister och skeptiker kommer säkert att återföra mig till ordningen om jag här försummar att notera farorna för och de oklara aspekterna på den roll som tilldelats förnuftet i världen av i dag. Jag har tidigare påpekat att en ökad individualisering sådan den här beskrivits inte innebär någon försvagning av de tendenser till konformitet och uniformitet som samhället skapar. Detta är i själva verket en av vårt komplicerade moderna samhälls para-

¹⁵⁴ *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* (München), I (1953), s. 38.

doxer. Utbildningen, som är ett nödvändigt och mäktigt instrument för främjande av utvecklingen av individuella tillgångar och möjligheter och som därför ökat individualiseringen, är också ett mäktigt instrument i händerna på dem som vill främja den sociala uniformiteten. De ofta hörda vädjandena om en mer ansvarsställande radio och television eller om en mer ansvarsställande press är i första hand riktade mot vissa negativa fenomen som är lätta att fördöma. Men de förvandlas lätt till krav på att man skall använda dessa mäktiga instrument till att genom masspåverkan inpräglade lämpliga smakideal och värderingar — normen för vad som är lämpligt finner man då i de av samhället accepterade smakriktningarna och värderingarna. Sådana kampanjer är medvetna och rationella processer, avsedda att påverka samhället i en önskad riktning genom att påverka dess enskilda medlemmar. Andra påfallande exempel på dessa faror ger reklammannen och den politiske propagandisten. Dessa båda har faktiskt ofta samma roll; partier och kandidater anlitar i USA helt öppet — och i Storbritannien mer i skymundan — reklamen för att öka sina chanser. Reklam och politisk propaganda uppvisar betydande likheter även om de formellt är två skilda företeelser. Reklam-männen och ledarna för stora politiska partiers propagandaavdelningar är ofta mycket skarpsinniga personer som tar alla förnufts resurser i anspråk för sin uppgift. Här används förnuftet emellertid inte som i de tidigare fall vi sett enbart för utforskning, utan konstruktivt, inte statiskt utan dynamiskt. Reklammän och kampanjledare befattar sig inte i första hand med föreliggande fakta. De intresserar sig för vad konsumenten eller väljaren för ögonblicket tror endast i den mån detta ingår i slutprodukten, dvs. i det som konsumenten eller väljaren genom skicklig behandling kan fås att tro eller vilja. Dessutom har deras studium i masspsykologi gjort klart för dem att det snabbaste sättet att få sina åsikter accepterade är att vädja till de irrationella elementen hos konsumenter och väljare. Vi står alltså inför bilden av en elit av företagsledare eller partiledare som med hjälp av rationella processer, vilka är mer raffinerade än någonsin tidigare, uppnår sina mål genom att förstå och utnyttja massornas irrationalism. Man vädjar inte i första hand till förnuftet utan man arbetar huvudsakligen med den metod som Oscar Wilde kallade ”slag under intellektet”. Jag har överdrivit något för att inte bli anklagad för att underskatta faran.¹⁵⁵ Men bilden är i allt väsentligt korrekt och kan lätt överföras till andra områden. I varje samhälle vidtar styrande grupper mer eller mindre tvingande åtgärder för att kontrollera den allmänna opinionen. Denna metod förefaller sämre än de flesta, eftersom den inbjuder till missbruk av förnuftet.

Som svar på denna allvarliga och välgrundade anklagelse har jag bara två argument att anföra. Det första är det välkända faktum att varje uppfinning, varje förbättring, varje ny teknik som upptäckts under historiens gång har haft såväl sina negativa som sina positiva sidor. Priset har alltid måst betalas av någon. Jag vet inte hur länge det dröjde efter uppfinnandet av boktryckarkonsten innan kritiska röster började påpeka att den underlättade spridandet av irrläror. Nu för tiden beklagar vi alla mängden av dödade på våra vägar på grund av bilens ankomst, och en del naturvetenskapsmän sina egna upptäckter att frigöra atomenergi för det katastrofala sätt de kan användas och har använts på. Sådana invändningar har aldrig haft någon effekt i det förflutna, och möjligheterna att de i framtiden skall kunna förhindra uppkomsten av nya upptäckter och uppfinningar förefaller små. Det vi har lärt oss om masspropagandans metoder och inneboende möjligheter kan inte bara utplånas. Det är lika möjligt att återgå till en individualistisk demokrati i liten skala efter mönster av Locke eller liberalismen — delvis förverkligad i Storbritannien vid 1800-talets mitt — som det är att återgå till häst och vagn eller till tidig *laissez-faire*-kapitalism. Men det rätta svaret är att dessa onda ting också bär sin bot

¹⁵⁵ För en utförligare diskussion se författarens *The New Society* (1951), kap. 4.

inom sig. Hjälpen ligger inte i en dyrkan av det irrationella eller i ett förnekande av förnuftets ökade betydelse i det moderna samhället, utan i ett växande medvetande, såväl nedifrån som uppifrån, om den roll förnuftet kan spela. Vid en tidpunkt då förnuftets användning överallt i samhället blir alltmer nödvändig genom vår tekniska och naturvetenskapliga revolution är detta långt ifrån någon utopi. Liksom varje annat stort framsteg i historien medför detta förluster som måste ersättas och faror som måste bekämpas. De må säga vad de vill, alla skeptiker, cyniker och olyckskorpar, speciellt bland de intellektuella i länder vilkas tidigare privilegierade ställning har underminerats, jag skäms inte att erkänna att jag ser förnuftets expansion som ett märkligt exempel på framåtskridandet i historien. Det är kanske vår tids mest omvälvande fenomen.

Den andra aspekten på den fortgående omvälvning vi genomgår är världens förändrade utseende. Den medeltida världens sönderfall och inledningen till en ny tid under 1400- och 1500-talen markerades av att nya kontinenter upptäcktes och att världens tyngdpunkt försköts från Medelhavets stränder till Atlantens. Till och med den mindre omvälvning som franska revolutionen innebar fick sina geografiska konsekvenser i det att nya världen anlätades för att återställa jämvikten i den gamla. Men de förändringar som 1900-talets omvälvning fört med sig är långt mer genomgripande än några som inträffat sedan 1500-talet. Efter omkring 400 år har tyngdpunkten i världen definitivt förskjutits från Västeuropa. Västeuropa har jämte de avlägsnare delarna av den engelsktalande världen blivit biland till den nordamerikanska kontinenten, eller om ni så vill till ett konglomerat där USA tjänstgör både som kraftstation och kontrolltorn. Detta är inte den enda eller ens den mest typiska förändringen. Det är på intet sätt bestämt att tyngdpunkten i världen nu och i fortsättningen skall ligga inom den engelsktalande världen med dess västeuropeiska annex. Det tycks vara Östeuropas och Asiens väldiga landmassa med dess förlängning in i Afrika som i våra dagar anger tonen i världspolitiken. Den ”oföränderliga östern” är numera en ovanligt utsliten kliché.

Låt oss ett ögonblick se på vad som hänt i Asien under 1900-talet. Först har vi den engelsk-japanska alliansen år 1902 — det var första gången ett asiatiskt land släpptes in i de europeiska stormakternas trollkrets. Det kan tyckas som ett sammanträffande att Japan celebrerade sin upphöjelse genom att angripa och besegra Ryssland och därmed tände den första gnistan till den stora revolutionen. 1789 och 1848 års franska revolutioner hade fått sina följder i Europa. Den första ryska revolutionen år 1905 gav inget eko i Europa men fick följder i Asien; under de närmaste åren inträffade revolutioner i Persien, Turkiet och Kina. Det första världskriget var inte precis något världskrig utan ett europeiskt inbördeskrig om nu Europa existerade som enhet — med världsomfattande konsekvenser, däribland en stimulans till industriell utveckling i många asiatiska länder, till främlingshat i Kina, till nationalism i Indien och till uppkomsten av en arabisk nationalism. 1917 års ryska revolution gav ytterligare en avgörande impuls. Betecknande var här att revolutionens ledare ihärdigt men fåfängt sökte efterföljare i Europa — och slutligen fann dem i Asien. Det var Europa som hade blivit ”oföränderligt” och Asien som jäste. Jag behöver inte fortsätta denna uppräknings av välbekanta händelser in i nuvarande tid. Historikern är ännu knappast i stånd att fastställa de asiatiska och afrikanska revolutionernas omfattning och betydelse. Men utbredningen av moderna tekniska och industriella processer och de första ansatserna till utbildning och politiskt medvetande hos miljoner människor i Asien och Afrika ger dessa världsdelar ett nytt utseende. Eftersom jag inte kan skåda in i framtiden, känner jag inte till någon bedömningsnorm som skulle ge mig rätt att betrakta detta som någonting annat än ett steg framåt, sett ur världshistoriens perspektiv. Världens ändrade utseende, som är resultatet av dessa händelser, har medfört en relativ minskning av i synnerhet Storbritanniens — och kanske hela den

engelsktalande världens — internationella inflytande. Men en relativ minskning är inte en absolut minskning, och det enligt min mening oroande är inte framåtskridandet i Asien och Afrika utan tendensen hos inflytelserika grupper i Storbritannien — och kanske på andra håll — att betrakta dessa framsteg med oseende eller oförstående ögon, att gentemot dem anlägga en attityd som pendlar mellan misstrogn ringaktning och vänlig beskyddarton, och att sjunka ner i en förlamande längtan till det förflutna.

Det jag har kallat förnuftets expansion i vår 1900-talsomvandling får särskilda konsekvenser för historikern, eftersom förnuftets expansion i grund och botten innebär att det i historien dyker upp grupper, klasser, folk och kontinenter som hittills legat utanför den. Jag antydde i början av min framställning att tendensen hos experter på medeltidens historia att betrakta det medeltida samhället ur religionens synvinkel hade sin grund i ensidigheten hos deras källor. Jag skulle vilja driva denna förklaring litet längre. Det har sagts, enligt min mening med rätta fastän utan tvivel med en viss överdrift, att den kristna kyrkan var ”medeltidens enda rationella institution”.¹⁵⁶ 54 Om den var den enda rationella institutionen så var den också den enda historiska institutionen; endast den var föremål för ett rationellt utvecklingsförlopp som kunde uppfattas av historikern. Världsliga samhällen formades och organiserades av kyrkan och hade inget eget rationellt liv. Den stora massan av människor tillhörde liksom de förhistoriska folken snarare naturen än historien. Den moderna tidens historia börjar när allt fler människor blir socialt och politiskt medvetna, blir medvetna om sina respektive grupper som historiska enheter, med ett förflutet och en framtid, och helt träder in i historien. Det är först under de senaste 200 åren som ett socialt, politiskt och historiskt medvetande i ett fåtal högt utvecklade länder ens tillnärmelsevis börjat sprida sig till befolkningens flertal. Det är först nu som det blivit möjligt att ens tänka sig en hel värld av folk som i ordets fulla bemärkelse trätt in i historien och inte längre är en angelägenhet för kolonialadministratören eller etnografen utan för historikern.

Detta är en omvälvning av vår historieuppfattning. På 1700-talet var historien ännu de styrande gruppernas historia. På 1800-talet började brittiska historiker tveksamt och ryckigt närma sig en syn på historien som hela det nationella samhällets historia. J. R. Green, en tämligen slätstruken historiker, vann ryktbarhet genom att skriva den första *History of the English People*. Nu på 1900-talet bekänner sig alla historiker med läpparna till denna uppfattning, och även om de inte är särskilt snara att låta sina ord följas av handling, så skall jag inte dröja vid dessa brister då jag oroar mig betydligt mer över vår försummelse att som historiker ta hänsyn till historiens vidgade horisont, utanför England och utanför Västeuropa. I sin rapport från 1896 talade Acton om världshistorien som ”det som är skilt från alla länders samlade historia”. Han fortsatte:

Den har ett förlopp som nationerna är underordnade. Deras historia kommer att berättas inte för deras egen skull, utan i relation till och underordnad ett högre förlopp, alltefter den tid och omfattning i vilken de bidrar till mänsklighetens gemensamma öden.¹⁵⁷

Självklart uppfattade Acton världshistorien som en angelägenhet för varje allvarligt syftande historiker. Vad gör vi för närvarande för att underlätta en sådan historiesyn?

Alldeles i början av denna framställning fäste jag uppmärksamheten vid den tydliga skillnaden i synsätt mellan 1900-talets mitt och 1800-talets slut. Jag skulle som avslutning vilja utveckla denna kontrast, och om jag i detta sammanhang använder orden ”liberal” och ”kon-

¹⁵⁶ A. von Martin: *The Sociology of the Renaissance* (eng. övers. 1945), s. 18.

¹⁵⁷ *Cambridge Modern History: Its Origin, Authorship and Production* (1907), s. 14.

servativ” så kommer det att klart framgå att jag inte använder dem som beteckningar för politiska partier. När Acton talade om framsteg tänkte han inte på den gradvis skeende förändring som engelsmän gärna förknippar med begreppet. ”Revolution eller som vi säger Liberalism”, lyder en pampig fras i ett brev från år 1887. I en föreläsning tio år senare sade han: ”Det moderna framåtskridandets metod var revolution”, och i en annan föreläsning talade han om ”de allmänna idéernas ankomst som vi kallar revolution”. Detta förklaras i en av hans opublicerade anteckningar: ”Whigen styrde genom att kompromissa, Liberalen inleder idéernas herravälde.”¹⁵⁸ Acton trodde att ”idéernas herravälde” innebar liberalism, och att liberalism innebar revolution. Under Actons livstid hade liberalismen ännu inte slösat bort sina krafter på att försöka förändra samhället. I våra dagar har det som lever kvar av liberalismen överallt blivit en konservativ faktor i samhället. Det skulle numera vara meningslöst att tala för en återgång till Actons ståndpunkt. Men historikern är sysselsatt med att fastställa var Acton stod, att jämföra hans ställning med andra samtida tänkares och att undersöka vad i hans ståndpunkt som fortfarande kan vara värdefullt. Actons generation led utan tvivel av ett omåttligt självförtroende och en omåttlig optimism, och insåg inte till fullo hur ovisst det var som man satte sin tro till. Men man ägde två ting som vi verkligen skulle behöva i dag: känslan för förändringen som en progressiv faktor i historien och tron på förnuftet som vår vägvisare i dess labyrint.

Låt oss nu höra några röster från 1950-talet. Jag citerade tidigare sir Lewis Namiers belåtna konstaterande av att medan man söker ”praktiska lösningar” till ”konkreta problem”, ”glöms program och ideal av båda partierna”, och hans beskrivning av detta som ett tecken på ”nationell mognad”. Men det som intresserar mig är den skarpa kontrasten mellan det praktiska och konkreta som lovordas och de ”program och ideal” som fördöms. Denna beundran för praktiskt handlande i motsats till idealistiskt teoretiserande är naturligtvis konservatismens kännemärke. Hos Namier representerar den 1700-talets röst, rösten från ett England vid tiden för Georg III:s tronbestigning, som protesterar mot Actons hotande revolution och ”idéväldet”. Men samma välkända uttryck för tvättäkta konservatism i form av tvättäkta empirism är mycket omtyckt i våra dagar. Man kan finna det i dess mest populära form i professor Trevor-Ropers yttrande att ”när radikalerna skriker att nu är segern deras, slår förståndiga konservativa dem på hakan”.¹⁵⁹ Professor Oakeshott ger oss en mer förfinad framställning av denna moderna empirism. Han säger att vi vad gäller våra politiska intressen ”seglar på ett gränslöst och bottenlöst hav” där det ”varken finns utgångspunkt eller destinationsort” och där vårt enda mål måste vara ”att hålla sig flytande på rätt köl”.¹⁶⁰ Jag behöver inte gå vidare i raden av nutida skribenter som har kritiserat politisk ”utopism” och ”messianism”; dessa har blivit de gängse invektiven mot långtgående radikala idéer om det framtida samhället. Inte heller skall jag försöka diskutera nutida strömningar i USA, där historiker och politiska teoretiker har varit mindre rädda än sina kolleger i Storbritannien för att öppet betyga konservatismens sin lojalitet. Jag skall endast citera ett uttalande av en av de mest framstående och mest moderata bland amerikanska konservativa historiker, professor Samuel Morison vid

¹⁵⁸ Acton: *Selections from Correspondence* (1917), s. 278; *Lectures on Modern History* (1906), s. 4, 32. I det brev från år 1887 som citerats ovan betecknar Acton övergången från ”gamla” till ”nya” whigs (liberaler) som ”upptäckten av samvetet”; ”samvetet” är här tydligen förknippat med utvecklingen av ”medvetandet” och motsvarar ”idéernas herravälde”. Stubbs delade också upp den nyare tidens historia i två perioder, skilda åt av franska revolutionen: ”den första en maktens, våldets och dynastiernas historia, den andra en historia där idéer intar både rättens och formens plats” (W. Stubbs: *Seventeen Lectures on the Study of Medieval and Modern History*, 3 uppl., 1900, s. 239).

¹⁵⁹ *Encounter*, VII, nr 6, juni 1957, s. 17.

¹⁶⁰ M. Oakeshott: *Political Education* (1951), s. 22.

Harvarduniversitetet, som i sitt hälsningstal till American Historical Association i december 1950 tyckte att tiden var mogen för en reaktion mot det han kallade ”Jefferson-Jackson-F. D. Roosevelt-linjen” och pläderade för en Förenta staternas historia ”skriven från en sunt konservativ synpunkt”.¹⁶¹

Men den som uttryckt detta försiktiga konservativa synsätt i dess klaraste och orubbligaste form — åtminstone i Storbritannien — är än en gång professor Popper. Han upprepar Namiers förkastelsedom över ”program och idéer”, angriper en politik som strävar efter ”att ombilda 'hela samhället' enligt en bestämd plan”, rekommenderar vad han kallar ”samhällsförbättring etappvis” och ryggar uppenbarligen inte tillbaka inför att ”etappvis korrigera” och ”nå sitt mål på omvägar”.¹⁶² På en punkt skulle jag verkligen vilja ge mitt erkännande åt professor Popper. Han förblir en ståndaktig försvarare av förnuftet och vägrar att ha något att göra med irrationalistiska förvillelser i nuet eller i det förflutna. Men om vi betraktar hans rekommenderande av ”samhällsförbättring i etapper”, skall vi se hur begränsad den roll är som han ger förnuftet. Fastän hans definition av ”förbättring i etapper” inte är särskilt exakt, så säger han uttryckligen att varje kritik av samhällets ”mål” är utesluten, och de försiktiga exempel han ger på förnuftets befogenheter — ”konstitutionella reformer” och ”en utveckling mot större inkomstutjämning” — visar tydligt att det är meningen att det skall verka inom ramarna för vårt existerande samhälle.¹⁶³ Förnuftet i professor Poppers världsordning påminner faktiskt ganska mycket om en statstjänsteman som har befogenhet att sköta den sittande regeringens politik och t.o.m. föreslå praktiska förbättringar för att få den att fungera smidigare, men inte att ifrågasätta dess grundläggande förutsättningar eller yttersta avsikter. Det är ett nyttigt arbete — även jag har varit statstjänsteman i min dag. Men detta underordnande av förnuftet under den bestående ordningens förutsättningar tycks mig vara i längden orimligt. Acton hade inte denna uppfattning om förnuftet när han uppställde sin ekvation: *revolution = liberalism = idéernas herravälde*. De framsteg som skett, vare sig det gällt naturvetenskap, historia eller samhällsliv, har huvudsakligen kommit till tack vare den djärva beslutsamheten hos vissa människor, som inte nöjt sig med små gradvisa förändringar utan i förnuftets namn gått till storms mot det bestående och mot de öppna eller dolda förutsättningar detta vilat på. Jag ser fram mot en tid då den engelsktalande världens historiker, sociologer och politiska tänkare skall återfå det mod som den uppgiften kräver.

Det är emellertid inte den försvagade tron på förnuftet bland den engelsktalande världens intellektuella och politiska tänkare som oroar mig mest, utan förlusten av den allt genomsyrande känslan av en värld i evig rörelse. Detta tycks till att börja med paradoxalt, ty sällan har man hört så mycket ytligt prat om fortgående förändringar. Men det viktiga är att förändring inte längre betraktas som framsteg, som möjlighet, som något som uppnåtts, utan som något att oroa sig över. När våra vise män inom politik och ekonomi uttalar sig har de inget annat att erbjuda än varningar: misstro radikala och långtgående idéer, sky allt som har tycke av revolution, och skrid framåt — om nu framåtskridande är nödvändigt — så sakta och varligt som möjligt. I en tid då världen förändras snabbare och mer genomgripande än den gjort på de senaste 400 åren tycks mig detta som en säregen blindhet, som får mig att frukta, inte att den världsomspännande omdaning kommer att hejdas, utan att vårt land — och kanske andra engelsktalande länder skall bli efter i den allmänna framryckningen och hamna — hjälplöst och utan klagan — i ett nostalgiskt bakvatten. Själv förblir jag optimist, och när

¹⁶¹ *American Historical Review*, nr LVI, nr 2 (januari 1951), s. 272-273.

¹⁶² K. Popper: *The Poverty of Historicism* (1957), s. 67, 74.

¹⁶³ K. Popper: *The Poverty of Historicism*, s. 64, 68.

sir Lewis Namier råder mig att sky program och ideal, när professor Oakeshott försäkrar mig att vi inte är på väg någonstans och att allt som betyder något är att hålla båten på rätt köl, när professor Popper vill hålla den gamla T-forden kvar på vägen med hjälp av en smula ”etappvis förbättring”, när professor Trevor-Roper slår skrämmande radikaler på hakan och professor Morison pläderar för historieskrivning i en sund, konservativ anda, då skall jag se ut över en förvirrad, kämpande värld och svara med en stor vetenskapsmans ofta citerade ord: ”Och ändå rör hon sig.”